

Naši Španci pripovedujejo

18. julija je minilo 30 let od dne, ko so fašistični oficirji ob pomoči najbolj mračnih sil mednarodne reakcije začeli napad na špansko republiko. Tistega dne pred 30 leti se je začela ena najbolj bolečih, a tudi najbolj svetlih strani zgodovine o boju narodov za svobodo. Boj španskega naroda je postal takrat simbol splošnega boja za svobodo in pojem osvobodilnih teženj zasujenih narodov ter kažipot vsem gibanjem in silam, ki so utirale pot naprednemu gibanju v svetu. Jasno je bilo, da je vojaško fašistični upor v Španiji samo del širšega načrta za boj proti delavskemu razredu nasploh in proti naprednim silam ter je tesno povezan z agresivnimi naklepi mednarodnega fašizma.

Takoj po izbruhu vojaškega fašističnega upora proti vladi ljudske fronte v Španiji je komunistična partija Jugoslavije razvila široko in pomembno dejavnost v organiziranju pomoči španskemu ljudstvu. Zadnje dni julija 1936. leta je pozvala jugoslovanske narode, da odločno protestirajo proti pomoči, ki sta jo generalu Franku pošiljali fašistični vladi Italije in Nemčije. Boj španskega ljudstva je postal tudi boj jugoslovanskih narodov, kajti vsi so se zavedali, da se boj za mir v Evropi bije pred Madridom.

Akcije solidarnosti z bojem španskega ljudstva so bile vsestranske: po raznih kanalih so odhajali prostovoljci v špansko republikansko vojno, zbirali so materialno pomoč in javno branili boj španskega ljudstva pred reakcionarnimi klevetami o značaju tega boja. V Španijo je prispelo med vojno okrog 1300 jugoslovanskih prostovoljcev iz vsega sveta, od tega nekaj manj kot polovica iz Slovenije. Tja so prihajali iz vseh delov sveta, iz južne in severne Amerike, iz številnih evropskih držav in od drugod. Nad 700 jugoslovanskih prostovoljcev je pustilo svoje življenje na bojiščih pri obrambi Madrida, Barcelone, Valencije, Malage in Bilbaa. Tam so se borili z borci 53 narodnosti v internacionalnih brigadah.

Enote mednarodnih brigad, v katerih so bili jugoslovanski prostovoljci, so se borile v vseh krajih Španije in naši borci so pokazali vzorno hrabrost in vrlino komunistov. Mnogi med njimi so postali komandanti in komandirji in mnoge izmed njih je španska republikanska vlada odlikovala.

Svojo mnogostransko podporo boju španskega ljudstva je Komunistična partija Jugoslavije povezovala z bojem proti reakcionarni in profašistični jugoslovanski vladi in proti naraščajoči fašistični nevarnosti. Akcije solidarnosti in pomoči španskemu ljudstvu so se spajale v enotno politično dejavnost, s katero je partija spodbujala in mobilizirala čedalje širše ljudske sloje na osnovi svoje protifašistične in revolucionarne demokratične osnove. Izkušnje iz španske vojne so pripomogle, da se je partija bolje pripravila na boj jugoslovanskih narodov proti fašizmu, njeno podpiranje španskega ljudstva pa je povečalo njen ugled in vpliv v deželi. Zlasti važne so bile bogate vojaške in revolucionarne izkušnje, ki so si jih pridobili jugoslovanski komunisti, udeleženci španske državljanske vojne. Mnogi izmed njih so postali

pomembni organizatorji vstaje ter voditelji osvobodilne vojne in revolucije v Jugoslaviji.

Naslednji spomini Staneta Bobnarja, Ivana Krefta, Mihe Počrvina, Staneta Vilharja, Antona Ukmarja in Leopolda Zaharije so dragocen dokument o njihovi borbi v internacionalnih brigadah, o njihovih srečanjih in o solidarnosti mednarodnih demokratičnih sil, ki so se takrat 1936. leta prvič uprle Hitlerjevemu napadu.

Izkušnje so nam koristile

STANE BOBNAR

Ko se je začela španska državljanska vojna, je bilo tudi v Sloveniji veliko zanimanja za dogodke v Španiji. Vzrok za to moramo iskati predvsem v tem, da je imelo napredno gibanje globoke korenine in so zato ljudje s simpatijami spremljali boj španskega ljudstva s fašizmom. Seveda pa so hoteli španskemu narodu tudi pomagati, vendar to ni bilo tako lahko. Partijska organizacija je skušala pomagati z prostovoljci, vendar je bilo to pomoč še teže organizirati.

Akcije za odhod so bile množične in v eni takih smo poskušali prek Splita oditi v Španijo. Tudi na področju Polja smo se zbrali prostovoljci, da bi odšli v Španijo pomagat revoluciji. Zbralo se nas je devet, vendar nam ta akcija prek Splita ni uspela. Bili smo Viktor Jeriha, Martin Gostinčar, Ludvik Kukovca, Stane Židan, Adolf Boben, Viktor Stopar, Jože Kompara in jaz. Ko smo prišli v Split, so nas takoj odpeljali na dogovorjeno mesto, kjer so se zbirali prostovoljci iz vse države, največ jih je bilo iz Slovenije, med njimi tudi skupina z Jesenic, ki jo je vodil pokojni tovariš Gregorčič, narodni heroj. Čakali smo ribiško ladjo, da bi nas prepeljala na ladjo, ki so jo poslali iz Španije; ko pa smo izpluli, smo ladjo zaman iskali. Proti jutru smo se morali umakniti z morja; ustavili smo se na otoku Braču, in sicer v zalivu Milna. Bilo nas je že okrog 150. Ladja, ki so jo poslali iz Španije, naj bi namreč zbrala vzdolž vse naše obale prostovoljce, tako da bi v Španijo odpeljala kakih 800 Jugoslovanov. Vendar, verjetno zaradi izdajstva, akcija ni mogla uspeti, saj so naše oblasti to ladjo zaplenile, zato smo jo čakali zaman.

Ker pa smo se zadrževali v tako velikem številu na Braču, so nas kmalu odkrili in aretirali. Ponoči so nas prepeljali v Split in nas začeli zasliševati. Spraševali so nas, kdo je organiziral to akcijo, kako smo prišli v Split, kakšne so naše zveze, vendar policija zaželenih odgovorov ni dobila. Žandarmerija ni imela nikakršnega uspeha, saj niso odkrili kanalov, po katerih so odhajali naši ljudje v Španijo. V Polju sta bila organizatorja Pepca Kardeljeva in Leopold Maček, jaz pa sem to skupino vodil v Split. Poslali so nas nazaj v Ljubljano; tu so nas za nekaj dni zaprli, ko pa smo bili prosti, smo znova začeli iskati možnosti za odhod v Španijo, saj naša akcija zaradi neuspeha v Splitu še ni bila končana. Boji v Španiji so bili čedalje hujši in junija 1937

smo znova poskušali oditi v Španijo prek kanala, ki ga je organizirala Komunistična partija Jugoslavije. Bili smo štirje: pokojni Jože Marvin, Leopold Mendeš, Ciril Rome in jaz. Akcija nam je seveda bolje uspela, vendar smo tudi tu imeli precej težav na poti. Vse meje smo morali prehoditi peš, saj nismo imeli nobenih dokumentov in nobenih potnih listov. Zveza prek Jensevic in Celovca je bila dobra, vendar zveza v Feldkirchnu ni delovala. Naj omenim, da smo tam srečali tovariša Marka Oreškovića z njegovo skupino. Skupaj smo hoteli oditi v Švico, vendar so nas že takoj na meji zavrnil. Avstrijski žandarji so nas sicer aretirali, potem pa so nam ti celo svetovali, kako naj preidemo mejo, saj so se nas hoteli čimprej rešiti. Njihova navodila smo s pridom uporabili in s pomočjo nekega domačina smo odšli v Švico in nato dalje v Francijo in Pariz. Tam smo čakali, da se nas je zbrala večja skupina in nato smo odšli proti francosko-španski meji. Na sami meji je delala komisija za neintervencijo. Ta je imela nalogo preprečevati odhajanje prostovoljcev v Španijo, medtem ko so fašistični režimi iz Nemčije in Italije nemoteno pošiljali generalu Francu materialno in denarno pomoč. Naša organizacija je spremljala premike teh obmejnih straž in naša skupina je srečno prešla v Španijo. Hodili smo 17 ur prek pirenejskega pogorja. Odahnilni smo se, ko smo se srečali s španskimi republikanskimi mejnimi patrolami. Bilo je pristrčno svidenje, nas je bilo 80, med njimi precej Slovencev, bile pa so tudi druge narodnosti.

V Španiji smo se srečali s skoraj vsemi narodnostmi sveta. Čeprav nismo razumeli vseh jezikov, pa smo vendar našli skupen jezik, družila nas je želja, da se borimo za špansko ljudstvo, za katerega smo videli, kako trpi in kako je bilo preganjano. Tudi jaz sem gledal z zadovoljstvom tovariše drugih narodnosti, ki imajo iste občutke in iste želje, da se borijo za svobodne demokratske odnose v svetu, da se borijo proti fašističnemu režimu in njegovemu terorju. Povsod v Španiji sem naletel na taka prijetna srečanja. Čeprav veliko Špancev ni vedelo, da Slovenija obstaja, so nam vseeno dajali vse, kar so mogli, saj so na vsakem koraku poudarjali, da so internacionalne brigade v veliko pomoč španski revoluciji.

Naj popišem dogodek naše solidarnosti: bil sem ranjen, a si sam nisem mogel pomagati. K meni je prišel ameriški kolega, tega ne bom nikoli pozabil, do mene se je zelo težko prebil, saj so naše področje stalno obstreljevali z mitraljezi. Čeprav se nisva nikoli videla in se nisva poznala, mi je previl rane in dejal, da me bo zvečer prišel rešiti. Res se je zvečer vrnil s tovarišem in potem sta me skupno rešila iz obstreljevanega področja. V spominu pa mi je ostala tudi skrbna španska medicinska sestra; ta me je med boleznijo noč in dan negovala; prav njej se moram zahvaliti, da sem ostal živ. To sta sicer majhna dogodka, nimata velikega političnega pomena, vendar iz njiju lahko razberemo vse naše skupne želje in skupne težnje, da se borimo za skupno stvar.

Konec državljanske vojne sem doživel v bolnišnici. Že konec leta 1938 so ranjence začeli evakuirati iz Španije, ker so bile velike težave pri skrbi za ranjence, pa tudi politične akcije so bile v drugih državah take, da so skušali internacionalne brigade iz Španije umakniti. Republikanska stran je nato odstopila od internacionalnih brigad, fašistična stran pa tega ni naredila. Mene so evakuirali v Pariz, no, in čeprav sem bil še invalid, sem z nejevoljo pristal na umik v Francijo. Mi smo se imeli že za prave Špance.

Iz Pariza smo se vrnili v domovino z bogatimi izkušnjami, ki smo si jih nabrali v španski državljanski vojni. Posebno mladina se je zelo zanimala za

dogodke iz španske državljanske vojne in pogovorov okrog tega ni bilo ne konca ne kraja. Tovariši iz partijske organizacije so me zadolžili, da bi delal z mladinci, s skojevci. Prepotoval sem precej Slovenije in seznanjal tovariše zlasti z organizacijsko političnimi prijemi iz španske državljanske vojne. Če pogledamo samo primer Polja in njegove širše okolice, lahko trdim, da smo ljudi s svojim delom dobro pripravili na dogodke, ki so sledili, posebno pa na dogodke 1941. leta ob napadu Hitlerjeve vojske in italijanskih fašistov na Slovenijo. Takrat so bili naši ljudje in mladina pripravljene na take dogodke, saj so bili ti logična posledica fašističnih osvajalnih teženj. Vsi so že vedeli, da se bo treba upreti, organizacija pa je bila ravno na tem področju izredno močna. Veliko jih je odšlo v partizane in dosegali smo uspehe, zlasti z velikimi izkušnjami tovarišev, ki smo bili v Španiji. Vendar ne samo na političnem področju, tudi v vojnih operacijah smo imeli »španci« bogate izkušnje.

Neštetokrat sem bil v takem položaju, da so mi bile te izkušnje izredno koristne. Samo primer: Bil sem komisar brigade, ko smo ob kapitulaciji prepeljali prvo prekomorsko brigado na otoke Vis, Korčulo in Brač. Nihče od njih ni imel kakšnih vojnih izkušenj, vsi so imeli le vročo željo, da bi se borili. Meni pa so moje izkušnje iz Španije izredno koristile, tako da sem jih lahko v mnogih položajih koristno uporabil. Ko smo korakali proti Drvarju, da bi se priključili elitnim enotam prve proletarske brigade, nas je napadla nemška divizija. Našo kolono so s tanki prerezali na dvoje, vnela se je huda bitka, naši fantje niso imeli izkušenj, vendar smo uspeli s spretnimi manevri brigado rešiti iz obroča in se srečno prebili v Drvar. No, to je samo en dogodek, vendar smo v vsakodnevnih bojih izkušnje koristno uporabljali, posebno ko smo jih imeli vedno več. Naša brigada je nizala uspeh za uspehom in tako nedvomno prispevala pomemben delež k osvoboditvi naše domovine.

Nikoli ne bomo pozabili

IVAN KREFT

Notranji minister dr. Korošec je že marca 1937 prepovedal zbiranje in odhajanje prostovoljcev v Španijo. Kljub temu so imeli nekompromitirani prostovoljci možnost odpotovati iz Jugoslavije, ker je bila takrat v Parizu svetovna razstava. Med razstavljalci sta bili tudi Jugoslavija in republikanska Španija. Zadostovalo je, da je prišel prostovoljec s kolektivnim potnim listom do Pariza. Vso skrb za nadaljnje potovanje je prevzel poseben mednarodni odbor. Ta je imel svoje nacionalne sekcije. V jugoslovanski sekciji so bili med drugimi Lovro Kuhar, dr. Kusovac in Bora Baruh.

Po koncu svetovne razstave je bilo teže odpotovati iz Jugoslavije. Jaz pa sem dobil partijsko dovoljenje za odhod v Španijo šele novembra 1937. Mislim sem že, da ne bom mogel legalno odpotovati. Prijatelj Lado Kozak pa mi je po svojih znancih posredoval izseljeniško dovoljenje za Kanado. Tudi dr. Korošec je prek najinih domačinov zvedel, da se nameravam izseliti. Tega je bil seveda zelo vesel in je dal ljubljanski policiji navodilo, naj mi izstavi potni list. Tako sem brez težav prišel do Pariza. Že prvi dan sem

poiskal jugoslovanski odbor za Španijo in Toma Brejca. Vsi so želeli, naj jim povem novice iz domovine, predvsem politične. Nazadnje so me določili še za vodnika skupine 150 prostovoljcev, v kateri so bili v veliki večini Skandinavci. Skupino sem srečno pripeljal do Figuerasa, naprej do Albacete pa sem skupno z nekim Madžarom, poročnikom španske vojske, vodil drugo številnejšo skupino.

Odnosi Špancev do prostovoljcev raznih narodnosti so bili v vsakem pogledu tako pristrčni in pristni, da boljši ne bi mogli biti. Res pa je, da so bili odnosi med samimi Španci precej skaljeni, posebno še v vrhovih strank in skupin. Že oktobra 1936 so začeli medsebojno obračunavati, ko so se z orožjem spopadli komunisti, anarhisti in poumisti, ki so jih takrat imenovali tudi za trockiste, ker so bili antistalinisti. Tudi pri vprašanjih glede organizacije vojske in zaledja so se dogajala trenja, ki so se včasih zdela celo nepremostljiva. Tolika neenotnost je vsekakor eden izmed glavnih razlogov za naš poraz. Med Španci sem imel nekaj zelo dobrih prijateljev, ki so mi do druge svetovne vojne večkrat pisali iz emigracije. Še vedno pa si dopisujem z nemškimi in švedskimi španskimi borci.

Vse od konca vojne v Španiji pa nimam nobenih stikov z romunskimi tovariši, s katerimi sem bil zadnje štiri mesece na fronti ob reki Ebro. Takrat sem bil v bateriji Tudor Vladimirescu divisiona Ana Pauker. Baterija je večkrat menjala položaje na območju, ki ga je republikanska pehota zavzela z naskokom poleti 1938, deloma tudi plavaje čez reko Ebro.

Dobro se spominjam frankističnega napada avgusta, ko je zorelo grozdje v katalonskih vinogradih. Komandir, artilerijski poročnik, sicer pa oviedski rudar, in njegov namestnik, romunski prostovoljec, sta sklenila, da bomo utrdili opazovalnico, saj sta po frankističnih pripravah sklepala, da bodo skušali pregnati najprej našo pehoto in potem še divizion in z njim našo baterijo.

Že drugi dan zjutraj so začeli napad. Prva žrtev je bil komandir baterije. Na nosilih so ga prenesli v ambulanto. Zdravnik ni mogel ugotoviti nobene poškodbe. Komandir se je onesvestil od izčrpanosti, saj je opazovalnico utrjeval vso noč, nas pa je pustil, da smo spali v zaklonišču. Tak tovariš je lahko samo oviedski rudar.

Ko se je čez nekaj dni komandir vrnil, je ofenziva še trajala in se je celo stopnjevala. Tudi telefonsko napeljavo so granate na nešteti mestih pretrgale in tako onemogočile zvezo med komandirjem in baterijo. Tako je moral povelje bateriji odnesti kurir, toda baterija je skoraj povsem utihnila, namesto da bi bila okrepila ogenj. S komandirjem sva se dogovorila, da pojdem pogledat, kaj je. Ko sem se prebil do baterije, je ogenj padal naravnost nanjo, posadka pa se vendarle ni dala zbegati. En sam top je bil še sposoben za normalno delovanje in temu so sedaj začeli streči tako pospešeno, kot bi normalno delovala vsa baterija. Ko je odpovedal še ta zadnji top, se je sovražniku posrečilo zavzeti koto 414, toda v zgodnjih jutranjih urah jo je naša pehota z naskokom brez sodelovanja artilerije zopet osvojila.

Prav zaradi tega našega delnega uspeha je frankistična artilerija ogenj še okrepila. Vedela je tudi za položaj naše opazovalnice in ji ni prizanesla. Vsi smo globoko sklanjali glave, tako tisti, ki so bili v zakloniščih, kot mi, ki smo bili v utrjeni opazovalnici. Le namestnik komandirja se je spomnil, da bi bilo dobro izkoristiti čas, ko so topovi pokvarjeni, in si vsaj popraviti svojo uro. Da bi imel čim boljšo svetlobo, se je usedel na vrh opazovalnice in začel je razstavljati uro. Čez nekaj časa se je zemlja okoli opazovalnice

močno stresla, ker je granata udarila precej blizu, in meni je nekaj priletelo na glavo, čeprav sem bil na dnu zaklonišča utrjene opazovalnice. Namestnik komandirja mi je dejal: »Nič hudega ni, le uro mi je vrglo iz rok in če bom našel vse kolesje, bo zopet šla, preden bodo naši topovi nared.« Pomagal sem mu, da je kmalu našel vse sestavne dele in se spravil na staro mesto. Čeprav ogenj ni pojenjal, je mirno popravljal uro. Že zvečer se je pohvalil, da ura kar v redu tiktaka. Žal mu je bilo, da je postal le mojster za popravljanje ur, ne pa tudi topov.

Zavedali smo se, da bo naš poraz v Španiji fašiste ohrabil k nadaljnji napadalnosti. Na nevarnost, ki jo je pomenil nacifašizem za Jugoslavijo in Slovenijo, je opozoril že manifest ustanovnega kongresa KPS. Zaradi tega so se tudi predstavniki KPJ v Parizu zelo trudili, da bi omogočili vrnitev v domovino čim večjemu številu bivših španskih borcev, ki so bili internirani v Franciji. Toda izkazalo se je, da so težave za vrnitev prevelike. Čeprav je velik del jugoslovanske javnosti podpiral akcijo za vrnitev, ni vlada hotela dati dovoljenja. Enake težave je delala tudi nova vlada, v kateri so bili zastopani samostojni demokrati, od teh pa sta dr. Srdžan Budisavljević in Sava Kosanović podpirala legalno vrnitev jugoslovanskih španskih borcev v domovino. Tudi francoske oblasti so delale težave, saj so prav jugoslovanske prostovoljce premeščale drugega za drugim v najhujša taborišča. Tisti, ki smo se vrnili, smo pomagali organizirati solidarnostne akcije s pošiljanjem paketov in denarja, dokler nas niso poslali v koncentracijsko taborišče v Bileće.

Šele po kapitulaciji Francije, ko so jugoslovanske in druge bivše borce odpeljali v Nemčijo na prisilno delo, se je posameznikom posrečilo pobegniti. Najbolj znan je podvig Dušana Kvedra, ki je pobegnil iz okolice Berlina kmalu po nemškem napadu na Jugoslavijo. Srečno se je prebil do Zagreba in Ljubljane, od tam pa se je po nalogu CK KPJ vrnil v Nemčijo, da omogoči beg še drugim prostovoljcem. Malodane vsi slovenski in jugoslovanski španski borci, celo invalidi, so se tako ali drugače vrnili in vključili v NOB, mnogi pa so tudi padli.

Fašizem, to je vojna

MIHA POČRVINA

Kmalu bo minilo 30 let, odkar je fašistični general Franco s sodelovanjem Hitlerja in Mussolinija napadel špansko mejo. V tem času sem živel kot dolgoletni emigrant v majhnem mestu nedaleč od Marseilla. Novica o fašističnem napadu na republiko je hitro prodrla med delavski razred, saj se je nad množičnim ubijanjem civilnega prebivalstva, ki je bilo brez orožja, zgražal vsak človek. Bilo je nezaslišano, da je v nekaj urah v Madridu padlo 2400 nedolžnih ljudi, ki so branili svoje pravice in republiko. Spraševali smo se, kako pomagati španskemu narodu. Ker sem delal v sindikatu gradbenih delavcev, kjer sem bil zaposlen, smo sklenili, da začnemo med prebivalstvom mesta nabiralno akcijo. Pri tem sem sodeloval v skupini tovarišev, saj je policija neusmiljeno preganjala tujce. Čeprav nam je na vsakem koraku

pretil zapor, smo storili vse, da bi čimbolj pomagali španskemu narodu, ki ga je tako kruto napadel fašizem. Ker je republika ostala skoraj brez orožja in izurjenih vojakov, smo se začeli pogovarjati, kako priti v Španijo in pomagati borcem pri njihovem pravičnem boju. V začetku oktobra 1936 se nas je zbrala skupina, ki se je odločila za Španijo, da bo skušala prekoračiti francosko mejo. Za to našo odločitev so vedeli le nekateri tovariši; tem smo pustili tudi naše imetje. Našo skupino je pot vodila v Marseille. Tu smo se ustavili, da poizvemo, kje in kako bi prešli mejo. Od tovarišev v Marseillu smo zvedeli, da so francoske oblasti močno pomnožile obmejne straže pri prehodih, medtem ko drugi kraji zaradi visokih pečin niso prehodni. Ko smo videli, da čez mejo ne bo mogoče, smo se odločili, da se vkrcamo kot črni potniki na kakšno ladjo. Pri tem so nam veliko pomagali pristaniški delavci, saj so nas sproti obveščali, če so kakšne možnosti za vkrcavanje. Bivanje v Marseillu je bilo vse bolj nevarno, ker je bilo vedno več takih skupin, kot je bila naša, zato smo se lahko gibali le v tistih urah, ko so delavci prihajali ali odhajali z dela. Kazno je bilo, da je francoska policija opozorila kapitane ladij, naj bodo pozorni na črne potnike.

Poskušal sem srečo na grški ladji, ker sem zvedel, da potrebuje ljudi. Ko pa me je ladijski oficir obsipal z vrsto vprašanj, ki so bila podobna policijskemu zasliševanju, sem hitro ocenil, koliko je ura. Rekel sem mu, da grem po svojo prtljago in da se takoj vrnem na ladjo. Seveda me ni bilo več nazaj, poleg tega sem skušal čimbolj zabrisati sled za sabo. Potem sem zvedel veselo novico, da je v marseillsko luko priplula španska republikanska ladja in da bo iz Marseilla odplula v Barcelono.

Trdno smo se odločili, da moramo priti nanjo. Organizacija pristaniških delavcev nam je pomagala, da smo izvedeli, kje je ladja zasidrana in kdaj bo odplula. Skriva je smo se ji približevali. Kolikor bliže smo bili, toliko več sumljivih ljudi smo videli. Med njimi sem prepoznal Italijana, s katerim sva se že prej večkrat pogovarjala, da bi šla v Španijo. Končno smo prišli do ladje; bila je poltovorna, imela je spuščен most, skratka, bila je pripravljena za vkrcanje. Službujoči uradnik na ladji nam je pojasnil, da bo ladja odpeljala v Španijo le španske državljane. Neki Poljak je pristopil in mi dejal: »Recite, da ste Španci in da se vračate domov.« Začeli smo ga vsi prepričevati, češ da smo Španci in da se vračamo. Ne vem, če smo ga prepričali, nasmehnil se je in nas spustil naprej.

Na ladji sem srečal obraze raznih narodnosti. Čeprav se nikoli prej nismo videli, smo se objemali, si stiskali roke, kot da smo stari znanci, saj nas je družila ista misel, kako prebiti se v Španijo in pomagati španskemu narodu v boju proti razbesnelemu fašizmu. Zadnja noč na ladji pred odhodom se nam je zdela neznosno dolga, saj smo bili še vedno na dosegu francoske policije. Ko je ladja priplula nekaj milj od pristanišča, smo začeli skupaj vreti iz vseh ladijskih lukenj. Ko smo se srečali, skoraj ni mogoče povedati, kako tesno tovarštvo je zavladalo med nami; zdelo se nam je, da se med seboj vsi razumemo, čeprav smo govorili v najmanj deset različnih jezikih. Iz Marseilla smo odpluli okrog pete ure zjutraj, v Barcelono pa smo pripluli naslednji dan ob treh zjutraj. Pluli smo brez svetlobe, ker so v lyonskem zalivu prežale Hitlerjeve podmornice in napadale španske republikanske ladje. Srečanje s španskim ljudstvom je bilo čez vse prisrčno. Novica, da je prišla v Španijo večja skupina internacionalnih prostovoljcev, se je hitro raznesla; povsod, koder smo potovali, so se zbirali ljudje in nam darovali pomaranče, limone in mehove vina. Vsak nam je hotel povedati,

kako se tudi oni in njihovi sinovi bojujejo za svobodo in pravico. To srečanje s tako ljubeznivim in prisrčnim španskim ljudstvom mi bo ostalo vedno v spominu.

Kmalu po prihodu v zbirno bazo Albasette se je začela formirati 13. internacionalna brigada. Dodeljen sem bil v jurišni bataljon Čapajev. Takoj smo se začeli pripravljati za boj. V prvi boj je šla brigada decembra leta 1936, V brigadi je bilo 22 nacionalnosti z vseh kontinentov. Govorili smo v tistem jeziku, katerih prostovoljcev je bilo največ. To so bili Francozi, Belgijci, Poljaki, Nemci, druge nacionalnosti so bile zastopane z manjšimi skupinami. Pri napadu na sovražnike nam jezik ni delal posebnih težav. Povedal bi še, da je bil naš prvi komandant Jugoslovan, doma nekje iz Primorja, da pa je v prvih dneh boja padel.

Napad na fašistične postojanke je le delno uspel, ker drugi odred ni pravočasno napadel, tako da so fašisti ustavili naša prodiranja. Po prvih bojih so prišli novi prostovoljci. Jugoslovanov je ostala le še manjša skupina; ker so se medtem začele formirati enote po nacionalnosti, so jugoslovanske prostovoljce razporedili v naše enote, kot bataljon Dimitrov, Djuro Djaković, baterija Radić itd. Italijanske divizije so 1937. leta napadle Malago in jo tudi zavzele. Prodor je bil dokaj nevaren za republiko, zato so 13. brigado na hitro roko poslali na ta sektor fronte. Italijanskim divizijam je pomagala nemška mornarica; z ladijskimi topovi je obstreljevala ozadje Malage, da bi tako preprečila dovajanje novih sil. Obmorsko mesto Almerijo so Nemci z nekoliko sto topovi popolnoma uničili. Mesto je štelu okoli 35.000 prebivalcev. Brigada je imela dober komandni kader in vztrajne borce, tako da smo ne samo ustavili fašistične enote, temveč jih celo odbili do pred Malage; nato smo s pravilnim manevriranjem prešli iz obrambe v napad in pognali sovražnika v beg.

Četa, v kateri sem bil, je po prihodu na sektor Malage dobila nalogo, da očisti sovražnikove postojanke po hribovskih vaseh, da ne bi fašisti poskušali obkoljevati naše glavne enote. Sovražnik je imel v tem boju velike izgube v ljudeh, še bolj pa v orožju. Naša četa je v celoti izpolnila svojo nalogo, pregnala sovražnika iz več hribovskih vasi in s tem omogočila napade glavnim enotam brigade. Hribovske vasi, ki smo jih zavzeli, so ostale prazne. Ko sem se približeval zadnji hiši v vasi, se je izza ogla prikazala mlada žena z majhnim otrokom v naročju. V slabi francoščini je pripovedovala: »Vsi vaščani so zbežali, sama sem ostala v vasi, ker nisem verjela župniku, ko je zatrjeval, da bodo rdeči vse pobili, če bodo prišli v vas.« Preprosti hribovski ljudje so župniku verjeli. Naš napad na vas je bil tako hiter, da vaščani pri begu niso imeli časa, da bi bili karkoli vzeli s sabo. Sovražnika smo pregnali v hribe Sierra Nevada — Snežne gore; od tu ni poskušal protinapadov, le kadar so se srečale patrulje, so se oglašali strelji.

Takoj po zavzetju vasi smo izdali strog nalog, da ne sme noben borec ničesar vzeti, ker bo vsak prekršek najstrože kaznovan. Izbrali smo skupino borcev in naročili, naj vse pregledajo, spustijo živali in vse uredijo, tako da bi ljudje ne imeli prevelike škode. Ženi, ki je ostala v vasi, smo takoj naročili, naj skuša čimprej priti v stik s pobeglimi in jim povedati, da ni res, kar je govoril župnik. Prebivalci so se vračali in s solzami v očeh objemali naše borce, saj so našli vse prav tako, kot so pustili, ko so zbežali. Pripovedovali so nam, kako je bilo tisto popoldne, ko smo zavzeli vas. Najbolj bojevit in hraber je bil župnik, s falangističnim poročnikom sta priganjala kmete, da so pomagali vleči težko strojnico, nositi municijo in vreče peska.

Res nam je sovražnik z zvonika ranił nekoliko borcev, pa smo jih vseeno z obkolitvijo hitro prisilili k umiku. V Španiji sta Hitler in Mussolini preizkušala najnovejše orožje za svoje nadaljnje pohode, fašizem pa se je tako razbesnel, da so bila takratna gesla, na primer: Boj za mir v Evropi se bije pred Madridom, Fašizem, to je vojna itd., zelo daljnovidna.

Dogodkov iz bojov, ki sem jih doživel v Španiji je mnogo, tako da jih na tako kratko odmerjenem prostoru ne morem vseh povedati.

Španski narod se ni predal nikoli

STANE VILHAR

Pot v Španijo iz Francije, kjer sem živel kot politični emigrant, ni bila zame nič posebnega.

Francija je imela takrat vlado ljudske fronte na čelu s socialistom Leonom Blumom.

Blum ni hotel nič slišati o odkriti podpori zakoniti vladi, pristal pa je na posredno pomoč z zaupno izjavo voditeljem leveice: »Orožje bom tihotapil.« Isto načelo, da bo vlada zatisnila eno oko, je veljalo tudi za prstovoljce. Iz Pariza smo šli z vlakom do Toulusa, od tam z avtobusom v vzhodne Pireneje tako daleč, kot so dovoljevale ceste. Čez Pireneje smo prišli na drugo stran do mesta Figuerasa, do trdnjave nad mestom, prve baze mednarodnih brigad v Španiji. Šli smo po stezah tega pirenejskega pogorja, kraljestva tihotapcev; na vseh važnejših prehodih so stale zgradbe orožnikov in finančnih stražnikov, toda ti so spali, so pač dobili nalogo, da ne vidijo in ne slišijo.

Na španski strani Pirenejev se nam je odprl nov svet, ozračje vojne na vsakem koraku, drugačna narava in drugačni ljudje. Gozdovi Propkovcev, v katerih so se bleščala debela olupljenih dreves, v travi velike rjave bogomolke, tu pa tam zelen kuščar, večji kot pri nas; kasneje sem izvedel in videl, da tega plazilca prebivalci najbolj siromašne španske pokrajine Galicije lovijo in jedo. Kar neverjetna se je zdela razlika med gospodarskim razvojem teh dežel, ki jo loči le ozka gorska veriga. Kakšna skromnost v prehrani v primerjavi s francosko blaginjo! Glavna prehrana je postala tudi za nas leča in neka druga vrsta stročnice, podobna grahu. Španci ji pravijo garbanzano. V Sloveniji ni znan, gojijo pa ga tudi pri nas na jugu in celo v južni Istri. Najbolj globok vtis so na nas napravili ljudje, pristrčnost, s katero so nas povsod spremljali, kakor hitro so izvedeli, da smo mednarodni — internacionalci. Bili smo pač živ izraz mednarodne solidarnosti s špansko republiko, žrtvijo fašističnega napada. Tu seveda ne mislim na uradne sprejeme, marveč na čisto slučajna srečanja z ljudmi na ulici, z neznanci. Tam smo čutili, kako je bil uraden sprejem globoko povezan s čustvi najširših množic španskega ljudstva.

Pod Pireneji se začena Katalonija, o kateri bi lahko rekli, da je nekakšna španska Slovenija. Katalonija je namreč najbolj razvita španska dežela in si je šele z zmago republike pridobila svoje nacionalne pravice. Katalonci so veliki domoljubi, ponosni na svoj starodavni jezik, to je zares

krasen jezik. Poslušal sem razne recitale katalonske poezije v Barceloni. Ob dobri izgovorjavi besede naravnost zvenijo. Dosti bi se dalo povedati o teh hrabrih Kataloncih, toda pojdemo naprej! Iz Figuerasa smo se z avtobusi in vlaki zaradi nešteti prekinitev zaradi letalskih napadov peljali ob obalski cesti proti Valenciji in naprej. To je krasna, plodna zemlja z nasadi pomaranč, rožičev, oljk, potrebuje pa vode. Povedali so nam, da je bil arabski namakalni sistem v teh pokrajinah neprimerno boljši kot tisti, ki so si ga veleposestniki naredili v sodobni Španiji. V Valenciji smo se ločili od obale in se odpeljali v srce Španije v pokrajino La Mancho v Albacete, kjer je bila glavna baza mednarodnih brigad.

Zlasti za nas primorske Slovence je bila vojna v Španiji neposreden spopad z italijanskimi fašisti, s katerimi smo imeli stare račune. Zato je popolnoma razumljivo, da najbrž ni bilo pokrajine v Evropi, ki bi bila sorazmerno številu prebivalcev poslala v pomoč španski republiki toliko borcev kot slovenska Primorska. Prvi prostovoljec, ki je padel v Španiji še pred formiranjem mednarodnih brigad, je bil prav primorski Slovenec. Bilo je to pri mestu Irunu, blizu francoske meje že nekaj dni po fašističnem puču. Ves čas bojov v Španiji smo imeli občutek, da se borimo hkrati za svobodo svoje dežele in vsi skupaj — vsi internacionalci, da bo od izida vojne v Španiji odvisna nadaljnja usoda Evrope. Razvoj dogodkov je kasneje te občutke dramatično potrdil.

Kaj naj povem o bojih?

Dogodivščin je bilo mnogo, toda vzeto posamezno so morda nezanimive; vojna je pač vojna. Neprestano nas je spremljal bridek občutek, da je naše orožje slabo v primerjavi z italijanskim, zlasti pa z nemškim. Hitler je v Španiji preizkuševal svoja nova orožja in njegovi meseršmiti so dominirali v vseh zračnih bojih. Naše orožje je bilo zvečine sovjetsko, prihajalo pa je po kapljicah, saj so neznane podmornice potapljale sovjetske ladje — vlake z orožjem pa so Francozi zadrževali pod Pireneji. Najhujše bitke, v katerih sem sodeloval, so bile poleti 1938 na spodnjem toku reke Ebro. Tam smo avgusta prešli v napad, prešli reko in prišli bi bili verjetno daleč, če bi bili imeli za seboj rezerve in vse potrebno. Tako pa smo se morali ustaviti in omogočiti sovražniku, da je zbral svoje sile. Čez Ebro smo imeli en sam zasilen most za vse, in še ta je bil ves dan pod ognjem letalskih bomb. Prebivalstvo nas je spremljalo povsod z izredno toplino in nam dajalo vse, kar je moglo. Toda dostikrat smo bili ločeni od ljudi v gorovju in smo cele tedne živeli od kruha, mandljev in vina. Zanimivo, da ni bil od tega vina nihče nikdar pijan. Pijanca nisem videl nikdar niti med domačini, dasi so imeli vina cele vodnjake. Ko sem govoril o tem z ljudmi, se jim je zdelo vprašanje čudno. Povedali so mi, da bi domačin, ki bi se pokazal pijanega, izgubil med sovaščani vsak ugled, kot da bi storil hud prestop. Seveda vpliva tudi način pitja. Iz tesne odprtine v steklenici teče droben curek naravnost v grlo, preden pa družba popije steklenico vina, traja precej časa. Glede bojov pa tole:

Naš bataljon je šel ob prehodu čez Ebro 600 ljudi. Mesec dni kasneje, ko smo odšli v rezervo, smo se prešteli, pa nas je ostalo kakih 60. Moram še poudariti kvaliteto ljudi mednarodnih brigad, kajti v teh formacijah ni bilo mesta za kakšne pustolovce, ni bilo, kako bi rekel, zaslužka, ni bilo druge gonilne sile kot protifašistično demokratično prepričanje, zavest dolžnosti. V brigadah sem imel mnogo prijateljev raznih nacionalnosti. Predvsem med Italijani in prostovoljci iz Latinske Amerike, ki so bili kot jaz v brigadi

Garibaldi. Najboljšega prijatelja študenta iz Milana sem izgubil naravnost neverjetno.

Bili smo za prvo linijo zunaj vsake neposredne nevarnosti in stali v stroju, ko je priletela osamljena krogla in ga zadela naravnost v srce. Hrabro so se bojevale vse enote mednarodnih brigad, odlični borci so bili Poljaki, Francozi, Nemci, Italijani, toda naravnost legendarne so bile enote jugoslovanskih prostovoljcev, ki so svoj borbeni polet bolj kot vse druge ohranile tudi kasneje v koncentracijskih taboriščih in potem v osvobodilni vojni. Marsikaj so že napisali in pripovedovali o jugoslovanskih prostovoljcih, toda vse to je sedaj samo bled odsev stvarnosti. To vem posebno jaz, ki sem jugoslovanske borce opazoval nekoliko od strani, bil sem namreč, kot sem že povedal, v brigadi Garibaldi; to so bili pravi liki junakov.

Po fašistični zmagi so se tudi najširši francoski krogi začeli zavedati, kaj ta zmaga pomeni, toda v Parizu so prevladovali drugačni interesi. Vodilni gospodarsko-politični krogi so seveda poznali Španijo, toda špansko ime, ki so ga imeli pred očmi vsak dan v poročilih pariške borze, je bilo Rio Tinto, ime velikega španskega rudnika bakra s francoskim kapitalom.

Dne 22. junija 1940 je Francija kapitulirala pred Hitlerjem. Tiste dni je prišel med nas, strpane v blatnem taborišču Gursu, francoski poveljnik taborišča: »Fantje,« je dejal, »denite se skupaj, kar vas je. Francija je propadla.« Nekaj dni prej je de Gaulle, sedanji predsednik republike, naslovil na francosko ljudstvo svoj sloviti poziv na odpor proti okupatorju. Odpor se je dejansko kmalu začel in tudi v njem so imeli pomembno mesto španski borci — Španci in internacionalci. Med temi je bilo mnogo vidnih osebnosti, naj navedem le enega izmed najbolj znanih — sedanjega de Gaullovega sodelavca, pisatelja Malrauxa.

V odporu sem sodeloval tudi jaz, in sicer po bolezni, ki mi je preprečila vrnitev v domovino, ko je bil čas za to. Naj omenim ob zaključku tole:

Dne 24. avgusta 1944 so šle skozi Pariz ob nepopisnem ljudskem navdušenju kolone zavezniških tankov naprej proti vzhodu. Na prvih tankih pa so bila z velikimi belimi črkami napisana imena mest Madrid — Valencia — Barcelona. Ljudje so gledali napise s presenečenjem. Spet so bili pred njimi borci španske republike.

Boj proti fašizmu se je bil pred Madridom

ANTON UKMAR

Boj proti fašizmu me je kot političnega emigranta vodil v Moskvo. Ob izbruhu španske revolucije julija 1936 sem se pri kominterni prijavil kot prostovoljec za Španijo.

Iz Moskve sem odšel avgusta 1936 v Pariz s kubanskim potnim listom. Tu sem dobil španski potni list in nemudoma odpotoval v Barcelono.

Prvo srečanje s španskim revolucionarnim ljudstvom sem doživel na vlaku po prehodu čez francosko-špansko mejo. V njem se je trlo več sto španskih delavcev, študentov in intelektualcev, ki so se odzvali klicu revolucije in se vračali iz tujine v domovino, da bi pomagali streti upor faši-

stičnih generalov. Na postaji Port-Bou nas je pričakala množica španskih patriotov. Med njimi je bilo mlado in staro. Večina ljudi je bila oborožena. Eni so nosili lovske puške, drugi starinske samokrese, nekateri pa le bodala; med njimi so posamezniki imeli tudi sodobno vojaško orožje. Navdušenje je bilo nepopisno. Vsa ta množica je vzklikala: »No passeran!« Bratskega objemanja ni bilo ne konca ne kraja! Zatim so nas pogostili. Med tistimi, ki so prinašali hrano, sem opazil tudi mnogo kmetov v njihovih tradicionalnih nošah.

Z menoj je bilo precej Italijanov, Francozov ter nemških političnih emigrantov in seveda tudi Jugoslovanov; slednji so se med prvimi odzvali klicu španske revolucije in pozneje ustanovili centurijo »Matija Gubec«. Ta enota se je od začetka borila v Kataloniji.

Na vseh postajah do Barcelone so se nam pridruževali novi in novi prostovoljci. Med njimi je bilo tudi mnogo deklet. Opazil sem, da je množica domačinov spremljala svoje prostovoljce do postaje. V Barceloni je navdušenje doseglo višek. Na postajo so se zgrinjale množice Kataloncev, da bi pozdravili prihajajoče prostovoljce. Množica je z navdušenjem vzklikala in spodbujala k boju za pravično stvar.

Zelo ganljiv je bil sprejem, ki so ga tem internacionalistom pripravili v Barceloni. Z njim niso pokazali le svojo tradicionalno špansko gostoljubnost, temveč so izkazali tudi hvaležnost za mednarodno solidarnost in pomoč. Spoznali so, da niso sami v boju proti reakciji, temveč da je na njihovi strani ves napredni svet.

Moja pot skozi špansko revolucijo je bila zelo burna. Prve dni septembra 1936 so me dodelili k centralni organizaciji protifašistične milice v Kataloniji. Kmalu smo odšli na fronto pri Hueski in Saragozi. Mednarodni borci smo tu prvič doživeli ognjeni krst v boju s hordami generala Franca. Čeprav smo bili slabo oboroženi in brez težkega orožja — polovica prostovoljcev je bila na položajih, druga polovica, ki je bila brez orožja, je čakala v vasi na zamenjavo — smo bili kos fašistični vojski in jo večkrat pognali v beg.

Proti koncu oktobra 1936 so me poslali v Madrid ter me dodelili organizaciji service speciale, to je obveščevalni službi. V tem času se je razvnela ena najhujših bitk, namreč bitka za Madrid. Franco je pritiskal proti mestu s štirimi kolonami in hkrati računal še s peto kolono, ki se je vgnezdila v samem mestu. Demokratsko ljudstvo glavnega mesta je priseglo: »No passeran!« Ta parola je postala akcija, heroizem! Madrid si je začel pisati svojo junaško zgodovino.

Prve dni novembra navedenega leta so prispele v Madrid mednarodne brigade, da bi skupno s španskim delovnim ljudstvom branile steber svobode — Madrid. V teh bojih so se močno izkazale. Prišle so o pravem času in pomagale španskemu ljudstvu poraziti frankiste pred vrati tega slavnega mesta. V krvavih bojih je padlo tudi mnogo Jugoslovanov. Dali so svojo kri, svoj mednarodni davek za svobodo človeštva!

V obrambi Madrida je sodelovalo vse demokratsko ljudstvo tega mesta. Slavni peti regiment je tiste dni tako narasel, da je štel nad 50.000 borcev. Ljudstvo je tu pokazalo, kaj vse je sposoben napraviti človek, ki noče biti suženj. Porazene so bile vse štiri fašistične kolone, peta pa je v Madridu prav klavrno končala. Glavno mesto Španije je bilo osvobojeno.

Iz Madrida me je pot peljala na druge fronte. Zdaj so me dodelili organizaciji servicio information militer.

Konec aprila 1938 sem se vključil v XII. mednarodno brigado in odšel na fronto. Udeležil sem se bojov pri Gandesi, na Ebru in na pogorju Sierra Cabales, na desnem mostišču že imenovane reke. Tu sem ostal vse do umika mednarodnih brigad s fronte.

Rad bi omenil še nekaj dogodkov iz bojov na Sierrri Cabales. Bojev sem se udeležil kot komandant mitralješke čete XII. mednarodne brigade. 2. septembra 1938 je dobila ta brigada povelje, naj gre na fronto desnega brega Ebra. Brigada je krenila z 2600 borci in zavzela položaje na fronti Sierra Caballes. Tu je sovražnik najhuje pritiskal in skušal uničiti naše važno mostišče na desnem bregu Ebra. Tu smo bili v strelskih jarkih, oddaljeni od sovražnika od 200 do 600 metrov. Bil je desetkrat močnejši od nas. Imel je 100 baterij, ki so dan in noč obstreljevale naše položaje. Podnevi sta nas nenehno obdelovali z bombami italijanska in nemška aviacija. Sovražnik je vsak dan sprožil proti nam po več množičnih napadov in vedno z novimi silami. Vsako noč pa smo šli tudi mi v protinapad in zavzemali izgubljene postojanke. Borili smo se v najhujših okoliščinah. Narava se je spremenila. Lepi gozdički tam okrog so izginili. Po dvajsetih dneh težkih bojov in nadčloveških naporov smo odšli v rezervo in prešteli svoje vrste. Izgubili smo: 300 mrtvih in imeli 1700 ranjenih. Junaško je padlo tudi več Slovencev.

Konec španske državljanske vojne sem doživel v francoskem taborišču, kamor sem prišel 14. februarja 1939. Iz taborišča sem ilegalno odšel v Pariz. Aprila istega leta me je Partija poslala v Etiopijo.

Odhajal sem z namenom, da pomagam etiopskim patriotom v njihovem boju proti italijanskim fašističnim okupatorjem. Tam sem ostal vse do jeseni leta 1940 in se nato vrnil v Francijo. Tu mi je bila policija stalno za petami, me kmalu po vrnitvi aretirala in me odvedla v taborišče Vernet, kjer so bili internirani španski borci mednarodnih brigad. V taborišču nismo mirovali. Po napadu Nemčije na Jugoslavijo smo organizirali propagando za odhod v domovino, da bi ji pomagali v boju proti okupatorju; tedaj me je policija aretirala skupaj s skupino vidnih političnih in vojaških voditeljev španske revolucije. V tej skupini so bili tudi Ilić, Begović, Longo, Rau in drugi. Odpeljali so nas v zapor Castro. Tudi tu smo nadaljevali politično delo. Naša glavna naloga je bila pobegniti iz zapora. Po temeljitih pripravih nam je leta 1943 uspelo organizirati pobeg. Imel je obliko upora. V njem je sodelovalo 37 zapornikov raznih narodnosti in prepričanj. Bili so Belgijci, Poljaki, Angleži, Američani in pa del naše skupine iz mednarodnih brigad. Jedro upora so bili Jugoslovani. V tem uporu smo najprej polovili vseh osemindvajset paznikov in jih pozaprli v kletne celice. Zapornike, ki se niso hoteli udeležiti upora zaradi »čuvanja starih kadrov«, smo pustili v zaporih, da tam počakajo na varnem zavezniško vojsko.

Naša skupina se je zatem priključila francoskim partizanom »Franc Tirer Partizan«. Jugoslovani smo si seveda prizadevali, da bi se čimprej prebili v okupirano domovino. Namesto, da bi bila KP ugodila moji želji, da bi odšel v Jugoslavijo, mi je naložila nalogo, da v italijanski pokrajini Liguriji organiziram partizanski boj proti terorizmu. Kot komandant VI. operativne cone sem ostal v Italiji vse do osvoboditve.

Družila nas je ista želja

LEOPOLD ZAHARIJA

V Španijo sem odšel iz Argentine 18. januarja 1937. Vkrcal sem se v Buenos Airesu na mali potniški parnik, ki je dnevno vozil iz Buenos Airesa v Montevideo. Tu sem se vkrcal na belgijski parnik Englantier s petintridesetimi tovariši različnih narodnosti.

V Urugvaju smo se zato ukrcali, da smo se umaknili kontroli argentinske policije. Ta je strogo nadzorovala odhode prostovoljcev v Španijo. Še isto noč smo odpotovali iz Montevidea proti Braziliji. V brazilskih pristaniščih nismo smeli izstopiti, ker so že zvedeli, da smo prostovoljci za Španijo. Ko smo prepluli ocean, smo se za nekaj dni ustavili na portugalskem otoku Madeira; tu smo naložili hrano in premog. Od tu smo nadaljevali pot v Belgijo. Ko smo pluli po Biskajskem zalivu, so mimo našega parnika plule vojne ladje; zelo smo se jih bali, ker bi nas lahko zaustavili in nam tako preprečili pot v Španijo. Pripluli smo v Antwerpen in tu so nas, mene in še dva druga tovariša, zaprli zaradi manifestacij in informacij o borbi v Španiji, ki smo jih izdajali na parniku. Naslednjega dne so nas izpustili iz zapore in tako smo lahko z drugimi tovariši nadaljevali pot v Francijo. Ko smo prišli v Pariz, smo se javili v prostorih sindikatov. Naslov smo dobili na CK KP Argentine, in sicer je bil natisnjen na mali svileni rutici, ki je rabila za poverilnico.

Po dvanajstih dneh čakanja v Parizu smo odpotovali v Toulouse; tu smo še 15 dni čakali, da preneha snežni metej, ki je tedaj zaprl prehod v Pirenejih. Februarja smo prekoračili Pireneje in prišli v Valdoran. Čeprav je ležal zelo debel sneg, smo za prekoračitev špansko-francoske meje porabili samo 12 ur. Hodili smo ponoči in smo zelo hiteli, ker smo se bali, da nas bi zaustavile francoske obmejne straže. V skupini nas je bilo 38 prostovoljcev, imeli pa smo dva španska vodnika. Ker smo bili vsi premočeni in utrujeni, smo se v prvi španski vasi ustavili. Tu smo si posušili obleke, domačini pa so nam vsi navdušeni postregli s kruhom in vinom.

Isto noč smo prenočili v neki večji vasi v hotelu brez postelj in brez miz. Drugo jutro smo odpotovali proti Leridi. Tu smo se vkrcali na kamion in ta nas je pripeljal v Albaceto, kjer je bil sedež mednarodnih brigad. Dali so nam vojaške uniforme in nas vključili v enote. Po nekaj dneh smo odpotovali na fronto v Escorial.

Prvo moje srečanje s Španci je bilo v stražarnici na špansko-francoski meji, kjer so nas pričakovali španski obmejni miličniki. Ti so bili zelo veseli našega prihoda in so nam zaradi tega priredili zelo lep sprejem. Ponudili so nam kruha in vina. Čeprav smo bili premraženi in utrujeni, smo bili veseli, da smo srečno prekoračili mejo, in začeli prepevati španske revolucionarne pesmi, ki smo se jih naučili na poti v Španijo. Povsod, kamorkoli smo prišli, so nas zelo navdušeno sprejeli, ponudili so nam vsega, kar so imeli na razpolago. Vedno so nam pravili, da je Španija naša druga domovina in njihovi domovi naši domovi. Tako dobrega in radodarnega ljudstva, kot je špansko, še nisem srečal. Vendar pa so zelo občutljivi in zamerljivi.

S tovariši iz petintridesetih različnih držav, ki smo se skupaj borili, smo se zelo dobro razumeli. Spominjam se, da smo si v oficirski šoli zelo radi pomagali ne glede na narodnost in politično pripadnost. Trudili smo se, da

bi v šoli čimprej in čim bolje izdelali, ker smo se zavedali, da bomo s tem veliko pripomogli v boju proti fašizmu.

Najbolj se spominjam naslednjega dogodka:

Bilo je takrat, ko smo drugič prijeli za orožje, da bi branili Barcelono. Mesto so že zasedle italijanske fašistične divizije, tako da nismo mogli priti noter. Zasedli smo položaje pred vasjo Granollers na cesti, ki pelje iz Barcelone proti Franciji. Na teh položajih smo v dveh dneh bojov uničili dve konjeniški enoti, devet italijanskih malih tankov (tankret), 24-tonski tank in zajeli ambulanto z italijanskim zdravnikom. Drugi dan smo italijanske fašiste zagnali nazaj v Barcelono. Tretji dan smo se s teh položajev umaknili in se štirinajst dni nepretrgoma umikali do francoske meje. Z nami se je umikalo prebivalstvo Katalonije, ki ni hotelo ostati na svojih domovih pod Francovim režimom.

Po umiku iz Španije 12. februarja 1939 sem bil zaprt v treh francoskih taboriščih: San Ciprien, Gurs in Vernet. Ko so leta 1940 zasedli Francijo nacifašisti, so nas zajeli v taborišču Vernet. To je bilo pod kontrolo italijanskih fašistov in ti so dali nalog, da me avgusta 1941 izročijo italijanski vojaški policiji v Mentonu na tedanji italijansko-francoski meji. Ta me je vklenjenega odpeljala v Ventimilie, od tu v zapore v Milano, Benetke, v Coronero, končno pa v Trst, kamor sem prispel 2. oktobra 1941.

Novembra 1941 so me na sodišču v Trstu obsodili na pet let konfinacije na otoku Ventotene v Italiji. Tu sem živel v slabih razmerah, lačen in pod stalno kontrolo fašistov ter policije, dokler ni razpadel fašizem. Nekaj dni potem mi je uspelo, da sem se vkrcal na malo ladjo in odpotoval z drugimi tovariši proti Gaeti. Od tu sem bolan in živčno izčrpan počasi nadaljeval pot proti domu.

Po povratku sem se takoj vključil v partizane, čeprav sem bil ves izčrpan. V partizane sem se vključil v Velikem dolu na Krasu. Tu sem srečal prvega partizana komisarja Kosovelove brigade Bračiča. Ker sem bil že izkušen borec iz španske revolucije, so mi tovariši takoj zaupali vodenje enot. Bil sem komandir čete v I. bataljonu Kosovelove brigade, nato komandant istega bataljona, pozneje komandant III. bataljona bazoviške brigade, komandant minerskega bataljona, inženirsko tehnični referent XXX. divizije — pod mojim vodstvom so bili vsi minerci, ki so delovali od hrvatske meje do Mosta na Soči in Furlanije in so stalno minirali komunikacije. Nato sem bil načelnik XVII. brigade Simona Gregorčiča, z njo smo 30. aprila osvobodili Barkovlje, že 1. maja 1945 pa vkorakali v Trst.

Povzdigovanje

MATEVŽ HACE

V štabu brigade so obsedeli za mizo. Pomežikovali so drug drugemu, kakor bi si hoteli reči: za nas je huda ura že minila. Pravkar so odšli. Bili so iz višjega štaba. Kaj vse so našli v brigadi! Nerazumljiva poročila, slabo obute borce, pomanjkanje sanitetnega materiala, spor med kuharji, vinjene in lene intendante, pomanjkanje tekoče literature, borce, ki so jim lasje viseli že do ušes, tri dekleta, ki so brenkale na tamburice, namesto da bi borcem prale srajce in šivale gumbe na kamižolah, brigadnega oficirja, ki je pripovedoval kmetom smešnice, namesto da bi delal načrt za uničenje sovražnikovih postojank. In še in še so jih poučevali, tako da si brigadni ljudje niso utegnili pogledati niti, kako so oficirji iz višjega štaba oblečeni in obuti. Samo rumene trakce so videli, da so lepši, bolj žive barve in prišiti na vidnejših mestih. Skozi okno so opazovali, kako se inšpekcija vzpenja v hrib in dalje v daljno pogorje v naslednji brigadni štab, kjer bodo spet vse dobro pregledali in dali ljudem lekcijo, ki jim pripada. V vojski je vedno tako: višji več ve in več vidi.

Oglasil se je načelnik. »Take so nam nadrobili, kakor da bi bila brigada že tri tedne brez borb, maršev in zased. Oni pa, ki so ves čas čepeli kje z edinico, kdo ve, če jih bodo prijeli. Mi pa tudi nismo tožljivci, da bi povedali vse, kar vemo.«

»Ja, hudiča, poboljšati se bomo pa menda le morali,« je rekel brigadni partijski sekretar in se zatopil v prebiranje bataljonskih partijskih poročil, ki so ga bolj živo zanimala kakor pa tožbe nad višjimi, ki so jih prijemali za delo in nedelo.

»Sem za to, da tudi mi pogledamo v bataljonske štabe. Dva komandanta sta ranjena, trije bataljonski načelniki so odšli v šole. Kje bi dobili nove? Oni v diviziji jih menda nimajo, ali če jih imajo, se ne bodo spomnili na nas. Poglejmo še v čete. Saj imamo precej ljudi po četah.« Komandant se je okrenil in vzkliknil: »Kurir Jože, vrag te nosi, kje si?« Prikazal se je kurir. »Ne bo šlo drugače. Danes bomo dolgo delali. Glej, da se ne prikaže v štab noben propagandist. Tudi Žura ne. Vrag ga nesi, domišljavca lažnivega. Intendant naj poskrbi za črno kavo in pol litra slivovke. Nihče nima dostopa v brigadni štab, razen če bi šlo za kakšne nujne zadeve s položaja.«

»Razumem, tovariš komandant,« je rekel kurir Jože in odhitel iskat brigadnega intendanta, ki je na koncu vasi jedel pri neki vdovi pečeno kokoš.

»Hitro, komandant te kliče. Jazen je. Slivovke in črne kave preskrbi. Vso noč bodo menda delali.« Lepa vdova je hotela s predpasnikom zakriti pečeno kuro, da je kurir Jože ne bi opazil. Ali bila je prepozna. Jože se je nasmehnil njeni zvitosti. Poznal jo je, da rada krmi svojega ljubljenca z dobrotami. »Rekel sem ti, brigadni je nasajen.«

Kurir je stekel v štab in povedal, da je našel intendanta, ki ravno malica pečeno kokoš pri lepi vdovi. Štabni možje so se ob tem sporočilu jezno spogledali.

»Hm, ta cepec žre kokoši pri ženskah, kot bi ne vedel, da so kokoši za ranjence, težke bolnike in ženske na porodu. To navado mu bomo odpravili,« je važno zamrmral brigadni komisar in vrgel šop papirjev na mizo.

»Bomo začeli. Tukaj so vsi spiski. Sem za to, da postavimo za načelnika v prvem bataljonu Janeza Potrata.«

Vito Globočnik: Avtoportret, 1943, tuš

»Samo tega ne. Preden bi on odprl usta in spregovoril, bi minilo pol dneva.«

»Že, ampak mož je trden komunist. Naloge pa le izvršuje,« je pripomnil brigadni sekretar in potrkal s svinčnikom po mizi.

»Rad se včasih razjezi. Klofuto je že prisolil svojemu kuharju,« je pristavil komandant.

»Tudi jaz bi mu jo, in ne samo eno, deset. Prav mu je, da mu jo je pritisnil. Kuhar je vrgel vrečo moke v vodo, samo ker je nekje daleč počilo.«

»Pismen ni preveč in stoka, kadar bere, da gre človeku na živce.«

»Profesorji niso še nikoli speljali revolucije in je tudi ne bodo, to je rekel že Lenin,« je dodal komisar in zdrsel s pogledom po načelniku. »Za borbo ne potrebujemo govornika. Po raznih luknjah čepe ljudje, ki bi nam napisali poročila, dolga kakor nemški roman. No, pa jih noben hudič ne povoha.«

»Janez Potrata naj bo načelnik,« je ostro pripomnil sekretar.

»No, pa naj bo v božjem imenu,« je vzdihnil komandant.

»Smo vsi zanj?« je rekel komisar in se nasmehnil.

»Kaj, kaj, Janez Potrata?«

»Se bo že še izkazal, ga še ne poznate,« je z ostrim glasom dejal brigadni sekretar. Načelnik je pogledal proti vratom in zastokal: »Prekleti intendant, kje je? Strašno sem žejen.«

»Potrpi. Brigadni človek ne sme biti tako mehak, da bi stokal.«

Tisti hip so se odprla vrata. V sobo je stopil intendant. Prinesel je skoraj liter slivovke in štiri kozarčke. Držal se je tako svečano, kakor da bi se vračal od obhajila. Komisar se ni mogel vzdržati, da ne bi rekel: »Josip, kaj ne veš, da so kure in piščanci za ranjence, bolnike in porodnice? Kako se upaš gostiti? Bolnike imamo v četi. Kje je tvoja zavest, morala, a, a?«

Intendant Josip se je zazrl v komisarjev obraz in začel: »Iskal sem slivovko po vasi. No, ko sem stopil v tisto malo hišico, je gospodinja cvrla kokoš. God je imela. Povabila me je, naj praznujem z njo. Rekla je, da se rada pogovarja s partizani naše brigade. No, usedel sem se in jedel. Če me je zatožil kurir Jože, to ni lepo, da veste.«

»Za drugič da si boš zapomnil,« je popustil komisar.

Pili so in bili boljše volje.

»Drugi načelnik bi bil četni komandir Repnik,« je predlagal komisar.

»Eh, nič ne bo z njim. Ta rad dolgo spi. Ondan je tako smrčal, da niti ni slišal granat, ki so padale okrog njega. Hrabrer je in vzdržen, ali tudi zaspane, da mu ga ni enakega v brigadi.«

»Eh no, ne bodi tak,« ga je zavrnil sekretar in stisnil ustnice v zaničljiv nasmeh. »Tudi gori v coni se dobi tak zaspane, ki ne loči šeste ure zjutraj od enajste dopoldne.«

»Repnikov rad godrnja in kolne.«

»Vsak sposoben vojak kolne,« je važno rekel komisar.

»Pa tudi pije rad. Ko je njegova četa zaplenila deset pušk in dva mitraljeza, se je tako napil, da je zgrešil svoj šotor, ko je šel spat.« Sekretar je dvignil obraz in poslušal.

Komisar je branil Repnika, da človek v veselju ne ve, kaj bi počel, bi pil ali ljubil. Nalil si je kozarček in ga zvrnil. »Slovenski ljudje že od njega dni radi pijejo.«

»Partija bo pijančevanje odpravila v petih letih,« je pripomnil sekretar.

»Beži no, tega ne bo nikoli nobena partija odpravila, ker ga radi srkajo partijci in nepartijci. Izjema ste samo sekretarji. Pa še vi ga pijete, če drugače ne, pa skrivaj. Tako jaz mislim,« je s posmehom dejal načelnik.

»Ljudstvo bo pilo samo o praznikih,« je zamrmral sekretar in brskal po papirjih.

»Slovenski narod je pil, pije in bo pil, ker vino sam prideluje. Vzemi Slovencu vinograd, pa bo postal pustež,« je modro spregovoril komisar in zopet izpil kozarček žganja.

»Pustimo to. Za Repnika gre, ne pa za narodno pitje,« je rekel sekretar in potrkal s svinčnikom po mizi.

»Kaj bi torej z Repnikom,« je vprašal komandant in odrinil steklenico žganja na konec mize.

»Poskusili bi z njim, če se bo izkazal, ga bomo potrdili za načelnika, za zdaj naj bo vršilec dolžnosti načelnika.« Komisar je pogledal po članih ožjega štaba.

»Če že mora tvoja veljati, pa naj velja,« mu je pritrdil načelnik, ki je raje pritrdjeval komisarju kot sekretarju, ker tega zaradi prevelike natančnosti ni maral.

»No, dva smo že dvignili,« se je oddahnil komandant brigade in nevede segel po steklenici.

»Kdo bi bil četni komandir?« je vprašal načelnik in ježno pogledal sekretarja ter steklenico žganja, ki je bila že napol prazna. Če bi tega človeka ne bilo v sobi, bi si načelnik žganje krepko privoščil, tako pa je moral upoštevati njegovo torbo, polno papirja, popisanega s karakteristikami.

»Vodnika Petra bi postavili za komandirja čete. Fant je hraber, odločen, pameten in kar gori od vneme za uspeh v borbah,« je dejal načelnik in pomenljivo pogledal komandanta, kakor bi hotel reči: sedaj jih bom pa slišal.

»Vodnik Peter še ni zrel za komandirja, zaletav je, kriči nad ženskami in jih zmerja. Ukore ima. Na vasi je pobral dve ovci, tri prašiče in konja, pa še vprašal ni ne vaških terencev ne rajona, ki je pristojen za take zadeve. Vse to so stvari, ki so se še lansko leto zelo strogo kaznovale. Vodnik Peter naj še počaka in se poboljša,« je z vso resnostjo spregovoril brigadni komisar in pri tem bistro pogledal sekretarja, ki se je modro držal in molče čakal, kaj bosta rekla k temu načelnik in komandant.

»Vrag te pocitraj,« se je obregnil načelnik, »kričal je samo nad eno tovariško, ker ni hotela borcem zašiti hlač in ker se ni hotela umiti, ko so se vsi umivali. Vodnik Peter je doma iz snažne hiše in rodbine. Ko je prišel v tisto vas, so Italijani ravno šele odšli iz nje. Nikjer ni bilo ne terencev in ne rajoncev. Eni so bili na konferencah, drugi pa zabunkani. Oblasti, se pravi partizanske oblasti, v tisti vasi ni bilo, četudi bi jo z lučjo iskal pri belem dnevu. Oblasti ni bilo, četa je bila pa zelo lačna. Zato se je šel vodnik Peter oblast, teren in rajon. Sklical je vaščane. Rekel jim je: »Dragi Slovenci, deželani, Italijane je hudič vzel. Videli ste, da so šli, in to prav hitro, iz vaše vasi. Ker so vaši rajonci nekje na važnih opravilih, vam jaz, vodnik Peter, ukazujem v njihovem imenu in v imenu naše slavne brigade, da daste za prehrano naše slavne brigade, za prehrano partizanov, tri prašiče, dve ovci, voz krompirja, masti in moke. Če ste za nas in našo vojsko, boste radi dali. Če ne boste dali, vam bom pa jaz pobral, jaz, vodnik Peter, ki se borim proti Italijanom in domačim kontrarevolucionarjem.«

Kmetje so molčali in se spogledovali. Vodnik Peter je vedel, da je v vasi, ki je bila oporišče belčkov in kontrarevolucionarjev. Ker se vaščani niso zgani, je šel sam na delo. Pobral jim je zahtevane stvari in vsakemu izročil listek s potrdilom, da je vzel prostovoljne prispevke za svoje borce. No, če se je Peter kaj pregrešil, se je s tem, da je potrdilo napačno napisal. To mu

je treba odpustiti. Fant je pač doma s kmetov in se ne zna izražati.« Pri tem je načelnik pogledal sekretarja, kakor bi hotel reči: ti vrag imaš osem gimnazij in še neke višje šole, zato bi moral še bolj razumeti duševnost in čustvovanje preprostih nešolanih borcev.

»Še eno napako ima Peter. Namesto da bi v prostem času prebiral VKP(b) in se idejno izobraževal, brska po sanjskih bukvah in vedno sprašuje, kaj pomenijo kakšne sanje. Fant je zelo vraževeren. Ni pa zaželeno, da bi na komandne položaje postavljali borce, ki niso idejno trdni,« je mirno rekel sekretar. »Četni sekretar mi je povedal vse o njem. Borec je že dober in tudi na čistočo pazi in skrbi, da borci niso lačni, ampak idejno je pa nepomemben. Ne morem si zamisliti komandirja čete, ki prebira sanjsko knjigo.«

»Preveč si natančen,« ga je zavračal načelnik. »Vodnik Peter ne bo nikoli predavatelj niti rajonski sekretar. Delal bo na deželi ali karkoli že. Še meni ne gre vse tisto učenje, pa imam šole. Prosil bi sekretarja, da bi bil bolj uvideven. Navsezadnje naša brigada ni brigada učenjakov, ampak brigada borcev.«

»Rekel bi, da počakamo,« je predlagal komisar.

V sobo je stopil intendant, prižgal petrolejko in voščil dober večer. Za njim je starejša kmetica prinesla lonec črne kave in štiri pollitrške skodelice na srebrnem pladnju.

»Te skodelice imam še od pokojne matere, ki je bila spoštovana trgovka. Na mizo jih dam samo za imenitne ljudi. No, ker ste brigadni voditelji, sem vam pripravila čisto kavo, ne ječmenovo.«

»Lepo je to, mati, da nas tako cenite,« je vzkliknil načelnik in jo pogledal z nasmehom na licih.

Ko je odšla, je sekretar zagodrnjal: »Tako srebrno in zlato navlako bomo po vojni odpravili. To so buržoazne navade. Delovno ljudstvo ne bo rabilo take šare.«

»Glej ga no, posodo kritiziraš, kavo pa le piješ iz buržoaznih skodelic.«

Komandant si je nalil žganja v kavo in počasi pil. Nato je pogledal sekretarja in komisarja ter spregovoril: »Rečem vama, da se jaz ne bom vtikal, ko bosta postavljala komisarja čete, zato pa bi predlagal, da naj bo za komandirja čete vodnik Peter.«

Komisar se je podrgnil po čelu in pogledal sekretarja, ki je pazljivo ogledoval skodelice.

»Pa naj bo, samo kričati ne sme več na borke, spoštovati jih mora. In sanjske knjige naj pošlje k vragu. To je vse, kar hočem,« je rekel komisar.

»Ne, ni vse,« je dvignil roko sekretar. »Idejno se mora utrditi, VKP(b) naj študira. To je vse.«

Ozrli so se na uro. Bilo je enajst. Sedem ur so potrebovali, da so povzdignili tri borce na višje položaje.

Novela, ki jo objavljamo, je iz zbirke Ljubezen in orožje, za katero je avtor letos prejel nagrado vstaje slovenskega naroda.

Madrid je mesto z več kakor milijon trupli

O Španiji lahko rečemo, da je v nekaj letih — od 1900 (konec vojne z Združenimi državami zavoľjo Kube) do 1936 (zmaga Ljudske fronte in začetek državljanske vojne) — doživela vse, kar moderna družba mora doživeti: mogočne ekonomske in politične stavke, ekspanzionistična vojna v Maroku, državni udar in diktatura Prima de Rivere, finančne krize in lakota na podeželju, razglasitev republike (1931), boji glede agrarne reforme, siloviti spopadi v parlamentu, revolucionarna vstaja asturskih rudarjev v oktobru 1934 itd. Angleški zgodovinar John B. Trend je zapisal, da je morala Španija v teh nekaj letih rešiti probleme treh stoletij zgodovine. V tem hudem času, v katerem pa španski intelektualci zavzemajo vse bolj pomembno vlogo, je nastal reakcionarni alzamient proti republiki (18. julija 1936) in začela se je vojna, ki pomeni kritičen in odločilen dogodek naše dobe in katere mračna in obenem mogočna senca pada še na Španijo naših dni.

Ta vojna se je začela in končala z žrtvijo dveh velikih pesnikov: Federica Garcie Lorce in Antonia Machada. Spomin na ustrelitev Lorce v njegovi Granadi nekaj dni po začetku spopada in podoba Machadove smrti v Colliuru, francoski vasici v Pirenejih, sta še prava simbola sodelovanja španskih književnikov v življenju njihove dežele. In če temu prištejemo še primer Miguela Hernandeza, ki je umrl v ječi z drugimi borci po neuspelem poskusu bega v tujino, imamo več kot tri simbole: imamo tri mejnike, v katerih se razvija sodobna in zapletena zgodovina španskih intelektualcev.

V našem izboru poezije, ki naj bo spomin in opomin ob tridesetletnici, ko se je začela španska državljanska vojna, smo upoštevali nekaj pesmi iz vojnih in prvih povojnih let, nekaj pa tudi iz današnjih dni. Tako želimo pokazati, kako se mladi sodobni španski pesniki niso izneverili veliki tradiciji.

RAFAEL ALBERTI se je rodil 1902. leta v Puertu de Santa Maria v Andaluziji. Leta 1924 je prejel visoko literarno nagrado za svojo prvo pesniško zbirko. Pred vojno in med njo je vodil reviji Octubre in El Mono Azul. V letih 1936—1939 je bil sekretar zveze protifašističnih intelektualcev. Po vojni živi v izgnanstvu, trenutno v Rimu.

DAMASO ALONSO, rojen je 1898. leta v Madridu, je pomemben filolog in kritik, poučuje na univerzi v Madridu.

MARCOS ANA, rojen je 1916. leta, 23 let je preživel v ječi zaradi protifrancištnega delovanja.

JOSÉ MANUEL CABALLERO BONALD se je rodil 1926. leta v Jerezu de la Frontera. V letih 1960—1961 je bil profesor španske književnosti v Caracasu.

LEÓN FELIPE, rojen je 1884. leta v Tabari (Zamora) in je živel skoraj zmerom zunaj Španije. Bil je profesor španske književnosti na raznih ameriških univerzah, zdaj živi v Mehiki.

JAIME GIL DE BIEDMA se je rodil 1929. leta v Barceloni in tu živi.

ANGEL GONZALES se je rodil 1925. leta v Oviedu. Za svoje pesmi je prejel Machadovo nagrado (1962).

JOSÉ AUGUSTÍN GOYTISOLO se je rodil 1928. leta v Barceloni, kjer tudi živi. Prejel je nagradi Boscán (1956) in Ausiás March (1960).

MIGUEL HERNANDEZ se je rodil 1910. leta v Orihueli (Alicante). Bil je sin zelo revnih staršev. Leta 1934 se je v Madridu seznanil z najslavnejšimi pesniki. Sodeloval je v raznih bojih, po razsulu pa je skušal zbežati na Portugalsko, toda aretirala ga je Salazarjeva policija in ga izročila Guardii Civil. Pošiljali so ga iz zapore

v zapor, dokler ni zaradi pomanjkanja hudo zbolel za jetiko in 1942. leta umrl v jetniški bolnišnici v Alicantu.

JOSÉ HERRERA PETERE, rojen je 1910. leta v Guadalajari. Svoje prve pesmi je objavil na straneh revije Octubre. V državljanski vojni se je bojeval kot prostovoljec. Leta 1938 je prejel državno nagrado za književnost. Ob koncu vojne je zbežal v Mehiko in ostal tu do 1947. leta. Sedaj živi v Ženevi.

JESÚS LÓPEZ PACHECO se je rodil 1930. leta v Madridu, kjer tudi živi. Zbirko Pongo la mano sobre España (Polagam roko na Španijo, 1961), iz katere je naša pesem, mu je Francova cenzura prepovedala. Objavil jo je v Italiji in je bil zaradi tega zaprt.

BLAS DE OTERO, eden najpomembnejših sodobnih španskih pesnikov, se je rodil v Bilbao leta 1916. Za svoje pesmi je prejel nagradi Boscán (1950) in Nagrado kritike (1958).

Jaime Gil de Biedma:

OČITNO

Očitno je mogoče se izjaviti ljudje.

Očitno je mogoče reči: ne.

*Enkrat in na cesti enkrat za vse
in za vsakikrat, ko nismo mogli.*

Očitno je važno dejstvo, da smo živi.

*Očitno je važno, da tudi krivična moč
zahteva, predpostavlja naša življenje, ta mala,
vsak dan od vseh izvršena dejanja.*

In treba si bo zapomniti nauk:

*zavedati se vsak trenutek, da v storjenem gibu
je skrito orožje, zavedati se, da smo živi
še vedno. In da je življenje
še vedno mogoče, očitno.*

José Augustin Goytisolo:

V PRIČAKOVANJU SODBE

Zgodil se je zločin.

*Vse ljudstvo je priča
storjenega.*

*Sodnik
je drugje, tožilec
ni prisoten, straže
so zbežale.*

*Iz leta v leto
nestrpno čakamo,
da bodo storilca kaznovali.
Toda nikogar ni.*

*Cesta
se gubi v ravnini,
prazna.*

*Neki glas pravi:
storiti moramo kaj.
Strinjamo se.*

*Ljudstvo
bo sodnik, tožilec,
straža in priča.
In zagovornik?*

*Ničesar,
ni slišati ničesar.
Milijoni oči strmijo
v morilca.*

SEDIM NAD MRTVIMI

*Sedim nad mrtvimi,
ki že dva meseca molče,
poljubim prazna obuvala
in z jezo zgrabim
roko srca
in dušo, ki mu je opora.*

*Naj se mi glas vzpne med gore,
naj se spusti na zemljo in grmi:
to hoče moje grlo
odslej in od vekomaj.*

*Približaj se mojemu vpitju,
ljudstvo istega mleka kot moje,
drevo, ki vklenjenega
s koreninami me držiš:
tu sem, da te ljubim,
tu sem, da te branim
s krvjo in z usti
kot z dvema zvestima puškama.*

*Če sem se izvil iz zemlje,
če sem se rodil iz bednega
trebuha in v mukah,
sem se zato, da bi postal
slavec tvojih nezgod,
odmev nesrečne usode
in da bi pel in ponavljal
tistemu, ki poslušati me mora,
kaj kaznim, kaj revežem
in kaj zemlji pripada.
Včeraj se je ljudstvo zbudilo
golo in brez slehernih oblek,
lačno in brez vsega za pod zob,
in danes ta dan se zbudi
po pravici čisto besno
in krvoločno po pravici.
V njegovih rokah puške
v leve bi se spremenile:
da bi opravili z njimi,
ki tolikokrat so bili zveri.*

*Pa čeprav ti manjka orožje,
narod tisočernih bogastev,
naj ti kosti ne popustijo,
kaznuj ga, ki te žali,
dokler pesti, nohti in slina
ti ne zmanjkajo in boš imel
srce, črevesje in drob,
moško one in zobe.
Besen kakor besen veter,
lahek kakor lahek zrak,
ubijaj ga, ki ubija,
preganjaj ga, ki preganja
mir tvojega srca
in trebuh tvojih žena.
Ne daj, da te zadenejo v hrbet,
živi iz oči v oči
in s prsmi proti kroglam umri,
s prsmi, širokimi ko zid.*

*Pojem z žalnimi glasom,
narod moj, tvojim herojem:
tvoje hrepenenje je kot moje,*

*tvoje nesreče imajo
iz iste kovine jok,
muke so iste vrste
in iz istega sta lesa
tvoja misel in moje čelo,
tvoje srce in moja kri,
tvoja bolečina in moje zmage.
Predzidje nič se mi zdi
to življenje.*

*Tu sem, da živim,
dokler mi bo srce zvenelo,
in tu sem, da umrem,
kadar pride moj čas,
v vrelih ljudstva odslej in od vekomaj.
Mnogo požirkov je življenje
in en sam požirek je smrt.*

Rafael Alberti:

KOLOP

*Dežele, dežele, španske dežele,
velike, samotne, puste planjave.
Dirjaj, belo lisasti konj,
ljudski konjenik,
k soncu in luni.*

*V kolop,
v kolop,
dokler jim morje ne bo grob!*

*Kakor srce zvene in odzvanjajo
španske dežele pod temi kopiti.
Dirjaj, ljudski konjenik,
belo lisasti konj,
konj iz pene.*

*V kolop,
v kolop,
dokler jim morje ne bo grob!*

*Nikogar, nikogar, nikogar pred tabo,
zakaj nihče je smrt v tvojem sedlu.
Dirjaj, belo lisasti konj,
ljudski konjenik,
zakaj zemlja je tvoja.*

*V kolop,
v kolop,
dokler jim morje ne bo grob!*

José Herrera Petere:

IZKUŠNJA

*Videl sem goreti ustnice
nekega trupla
s čeljustjo, napeto kakor kitara,
in bežečo mulo v plamenih,
kako je grizla veter
in ritala v piš.
Videl sem mrtvega človeka
ob cesti:
z neba so ga bili pokosili z rafalom,
v galunskem svitu pa sem zagledal
sivega jastreba.
In obzorje je bežalo.*

*Poslušal sem glasove slikarjev,
kako so se v prsti in prahu risali
v bolečino.
Še je pel ranjeni Garcia Lorca
in stolp v ravnini
je še zmerom bil visok stolp.*

*Opazoval sem široki požar
noči
v umetni zarji
iz bencina
in kako so se drobila okna
kamnite stanovanjske hiše
brez stanovalcev.*

*Preletavala so letala
in tišina
v poljih se je spreminjala v osuplost,
da imamo modro nebo.*

*Približajte se smrti:
tam dol nas kliče
vijoličasta sivka, vsa drhteča!
In orgle sonca so bila polja
in speči pa debeli vol
pokopališče.*

*Še je vera v nas. Blešče se griči,
znoje se čela nad puškami.
O človeško srce,
premaknili so se tvoji prsti
in top je nameril svoje žrelo
med osat!*

*Udušijo se glasovi,
zlomi se
zelen brest
in pade v jarek.*

*Naj ugasnejo luči:
in vse naj ostane
potopljeno
kakor v črnem jezeru!*

Dámaso Alonso:

*Madrid je mesto z več kakor milijon trupli
(po zadnjih statistikah).*

NESPEČNOST

*Včasih se sredi noči zbudim in vstanem v tem
grobu, kjer že petinštirideset let gnijem,*

*in dolge ure poslušam ječanje viharja, ali lajanje
psov, ali mehko prelivanje mesečine.*

*In dolge ure ječim ko vihar, lajam ko razdražen
pes, se prelivam kakor mleko iz toplega
vimena velike rumene krave.*

*In dolge ure sprašujem Boga, sprašujem ga, zakaj
počasi gnije moja duša,*

*zakaj tisoč milijonov trupel počasi gnije
na svetu.*

*Povej mi: Kateri vrt hočeš pognojiti z našim
razkrojem?*

*Se morda bojiš, da usahnejo veliki rožni grmi
dneva, žalostne smrtne lilije tvojih noči?*

León Felipe:

**MRTVA JE.
POGLEJTE JO!**

*Mrtva je. Poglejte jo!
Poglejte jo,
vi stari ameriški izseljenci,
Španci včerajšnjega eksodusa,
ki ste pred petdesetimi leti zbežali
iz stare domovine, da ne bi služili kralju
in orali gospodovega fevda ...
in zdaj
bi radi naredili novo domovino
z istim,
z istim, ki vas je včeraj izgnal:
s kraljem
in z gospodom.
Ne moreš se iti domovino
kakor skrivalnice:
enkrat da,
drugič ne.
Domovine ni več. Vsi smo jo ubili:
tisti tu in tisti tam,
tisti včerajšnji in tisti današnji.
Španija je mrtva. Ubili smo jo
tako med brati.
Tudi jaz!
Bil sem samo spačen obraz,
obličje
iz retorike in strahu.
Tu je moje čelo. Poglejte ga!
Zakaj jaz sem tisti, ki je govoril:
»Pripravite nože,
nabrusite krivce,
do živo rdečega razžarite železa,
pojdite v kovačnice,
da vam vtisnejo v čelo znamenje pravice ...«
In tu je moje čelo
brez kaplje krvi, pogledajte ga!
Španija, Španija!
vsi so mislili
— človek, zgodovina in bajka —
vsi so mislili,
da boš končala v plamenu ...
pa si končala v mlaki.
Glejte: tam ne ostane nič.
Ob kalužni
vodi ... meč
in daleč — eksodus,
lačno in preganjano ljudstvo,
ki beži.
Spanec včerajšnjega eksodusa
in Spanec današnjega ...
tam ne ostane nič.
Izkoplji si jamo na pragu pregnanstva,
zasadi drevo,
zalivaj ga s svojimi solzami
in čakaj.
Tam ni nikogar več ...
ostani tu in čakaj.*

Marcos Ana:

AVTO- BIOGRAFIJA

*Strašen je moj greh:
napolniti z zvezdami
sem hotel človeško srce.
Zato sem tu za rešetkami
v devetnajstih zimah
prišel ob svoje pomladi.
Od otroštva sem na smrt
obsojeni jetnik,
svetloba mojih listov
ob kamnih se suši.
In vendar v mojih žilah
ne poje angel maščevanja.
»O, Španija!« je edini krik
moje bolečine, ki sanja ...*

Angel González:

PREMAGANEC

*Za teboj so ostale ruševine:
kadeče se krpe tvojega doma,
požgana poletja, izsušena kri,
ki z njo se hrani — zadnji jastreb —
veter.*

*Odpraviš se na pot, odpraviš se
v čas, ki mu po pravici pravimo prihodnji.
Zakaj nobene zemlje
nimaš,
zakaj nobena domovina
ne bo nikdar tvoja,
zakaj v nobeni deželi
ne more pognati korenin tvoje prazno srce.*

*Nikdar — in to je tako preprosto —
ne boš mogel odpreti kakih vrat
in reči samo to: »dober dan,
mati.«
Čeprav je v resnici dan dober,
in pšenica pod streho
in drevesa
stegujejo proti tebi svoje trudne
veje ter ti nudijo
sadeže ali senco, da si odpočiješ.*

Blas de Otero:

NE LETI, GOLOBICA, NA POLJE*

*Vem marsikaj in o marsičem molčim.
Ko da bi rekel Španija, domovina,
svobodna.
Španija
svobodna. (Divje
krohotaenje.)*

*Anda
jaleo, jaleo.
Ne dajo videti, kar pišem,
ker pišem o tem, kar vidim.*

*Vem, da je Kastilija
prostrana.*

* Španska ljudska pesem.

*Ko da bi rekel modro, včeraj,
vijoličasto.
Včeraj.
Jutri.*

*Anda jaleo,
jaleo.
... kar pišem z očmi
mladosti in ljudi.*

*José Manuel
Caballero Bonald:*

BELINA ŠPANJE

*Napišem besedo svoboda,
raztegnem jo
po speči kože domovine.
Koliko blatnih madežev, otrplih
med njenimi nebranjenimi črkami, moči
moje roke z upanjem, jih posveča
s pozabo.*

*Kdo se je žrtvoval
za koga?*

*Pozno sem prišel do vrat,
ki so me odprla, pozno sem prišel
iz materinskega zaklona
na kraj zločina
z mirom, naučenim
na izust, in čisto besedo
togo na bednem papirju.*

*Belina Španije, zasenčena
od škrlata, vira in goriva
sovrastva, pozabi
smrtno število, očisti in prebarvaj
krvoločna bodala
z lučjo pozabe,
da ne bo nihče mogel pomniti
božanskega daru tvoji žeji,
da zapišeš svoje ime na moje,
da prižgeš z mojim upanjem
porajajočo se luč svoje svobode.*

Jesús Lopez Pacheco:

PACKA

*V vseh šolah naše domovine
visi na steni njen ubogi zemljevid.
Ob strani je tabla v žalovanju.
Glejte, otroci, in spoznajte njeno bol.
Modre žile rek, rumeno rjave
puščave, potlačena gorovja.
Tu in tam se vidi strgana lepenka.
Boste kdaj razumeli, kako se je
strgala? Velika packa modrega
črnila: boste vedeli jutri, kdo
je vrgel v ubogo karto domovine
to strašno bombo črnilnika?
In kdo je pomazal s kredo njene gore?
Kdo je s travnikov njenih spraskal nežnost
in prerezal niti njenih cest,
ji strgal morja ob robovih? Otroci,
dobro glejte to karto domovine
in ne dajte, da bi kdaj odpustili
to veliko packo, ki jo je hudoben sin
napravil čez ves njen stari jok.*

Prevedel Miroslav Košuta

Iz življenja starih revolucionarjev

ZVONE KRŽISNIK

Naš sodobni človek ima lahko tja do starosti tridesetih let dokaj izostren pogled na novejšo družbeno zgodovino slovenskega naroda, če je le veliko bral, če je v šoli z zanimanjem sledil pouku, še posebno, če je v to proučevanje vložil dovolj zanimanja in prizadevanja. Navzlic temu pa na primer ne more toliko vedeti o NOB kot starejše generacije — tiste, ki so imele srečo ali nesrečo, da so doživele domovinski boj in drugo svetovno vojno ob popolni razumski in čustveni zavesti. Sedanjim mladim ljudem je oddaljen že tudi čas obnove in čas petletke. V otrocih tone celo spomin na mladinske delovne akcije.

Po isti logiki ugaša tudi spomin na družbena dogajanja dvajsetih, tridesetih in štiridesetih let našega stoletja. Dinamika sodobnega življenja tira docela v pozabo tista zgodovinska poglavja, ki sestavljajo dramatično zasnovo vélike knjige o revoluciji. Ko bodo pomrli udeleženci španskega spopada, ko bodo šle s sveta generacije, ki so se tolkle za delavske pravice v stavkah in mezdnihi gibanjih, ko se bodo zaprle oči zapornikov iz Bileće, Maribora, Glavnjače in Mitrovice ter bodo ugasnili vsi tisti, ki so se borili z Orjuno, Obznano in belo gardo — takrat bo konec neposrednega pričevanja in bo samo porumenel papir pričal potomcem o bojih delavskega razreda, Komunistične partije in vseh naprednih sil naroda.

Največ, kar je mogoče storiti, da bi spomini ostali živi in nepotvorjeni, je pač to, da jih posredujemo prihodnjim rodovom v obliki žive pripovedi revolucionarjev in udeležencev delavskih gibanj. Samo tako je mogoče hraniti tisto plaštično spoznanje, ki ga zgodovinska dela in učbeniki ne morejo posredovati, je pa nujno, če naj podoba naše revolucije živi s polno veljavo.

Prispevek k tej težnji žele dati tudi naslednji zapisi ob srečanju z Janezom Mlakarjem, Ivanom Giulittijem in Ivanom Kolarjem.

TI SI ZAPRAVIL KROPARSKO FABRIKO

V Šenčurju pri Kranju živi na robu vasi Janez Mlakar, grčav sedemdesetletnik. Z ženo Francko sta imela osem otrok, osem sinov, od teh pa so živi le še trije. Janeza sem dobil doma. Kot ponavadi si je dal opraviti okrog hiše. »Zdravje, o, zdravje je pa kar v redu. Čutim samo križ,« je dejal. »Noga mi ne dela preglavic. Od enajstega leta mi je trda v kolenu. Zapacali so mi jo po Kneippovih receptih.«

Sedla sva za mizo in začel je razgrinjati pred mano svojo življenjsko povest.

»Leta 1901 je nastopila na Jesenicah — tam sem bil rojen 1895 — huda kriza. Oče je šel za kruhom v Ameriko, družina pa se je preselila v Šenčur. Bil sem pastir. Ko sem dopolnil 17 let, se mi je posrečilo priti k železnici v Beljak. Pa se je začela prva svetovna vojna in sem bil zaradi svojega jezika kmalu ob službo. Med klici: ‚Dol s Srbijo!‘ sem se namreč nekajkrat na vse grlo zadril: ‚Auch mit Deutschland nieder!‘ Moral sem se vrniti domov in iti za hlapca v Srednjo vas pri Šenčurju.

Vito Globočnik: Cene Vipotnik v taborišču Padova, 1943, tuš

Zdržal sem samo leto dni, ker mi tako delo ni bilo po duši. Leta 1917 sem prišel v Železarno na Jesenice, kjer je bil moj stric mojster. Stopil sem v rdeči sindikat, po razpadu Avstrije pa v Savez metalskih radnika Jugoslavije, v društvo Svobode in v konzum. Leta 1920 sem postal član KPJ, leto kasneje pa sem že šel v ilegalo kot načelnik celice. Kasneje, tja do druge svetovne vojne, sem bil po vrsti strokovni zaupnik kovinarjev, tajnik Neodvisne delavske partije Jugoslavije, tajnik zveze kovinarskih delavcev v jeseniški podružnici in predsednik Rdeče pomoči. V tem dolgem razdobju sem bil nekaj časa po nalogu pokrajinskega partijskega komiteja tudi vodja študija. Študirali smo vsak četrtek. Leta 1934 sem tudi ustanovil partijsko celico s petimi člani v Šenčurju, štiri leta kasneje pa v istem kraju postavil na noge skojevsko organizacijo.«

V pomenku se je vedno bolj razgreval.

»Nikoli ne bom pozabil, kako sva se leta 1923 udarila z dr. Basajem, ko je prišel po volitvah v Šenčur. Govoril je v uniformi Vranglovega oficirja. Dejal je, da se komunizem poraja tudi v tem delu Gorenjske, saj so komunisti dobili ob

volitvah kar 48 glasov. Na sestanku je mahal z brošuro Zinovjeva v rokah, češ da je to prazna slama, in na vse pretege omalovaževal oktobrsko revolucijo. Skočil sem pokonci, ga prekinil in nabrenkal vrsto ogorčenih ugovorov zoper njegove trditve. Srepa me je pogledal. Ko ni mogel drugega, mi je grozeče in posmehljivo dejal: „Midva se bova še videla!“

Res sva se videla, in sicer štiri leta kasneje. Na klerikalnem zborovanju je žalil kroparske delavce, češ da so kroparski socialisti in komunisti zapravili fabriko. Vstal sem in zavpil: „Lažeš, zapravili ste jo ti in tvoja žlahta!“ — Ljudje so se smejali brez konca in kraja. Zbor je bil razbit. Dr. Basaj je rekel: „Prekliči, kar si rekel!“ — „Tega ne boš nikoli dočakal,“ sem odvrnil. Poslal je pome žandarje in sem bil teden dni zaprt. V zaporu so pritiskali name, naj prekličem, kar sem rekel na zborovanju. Molili so mi izjavo, naj jo podpišem. Smejal sem se jim v brk, rekoč, da ostanem pri svojem. Spustiti so me morali brez preklica, Kroparji pa so tiščali vame, naj Basaja in žandarje tožim. Tega seveda nisem storil, ker bi bilo brezuspešno, svoj namen pa sem tako in tako dosegel.«

Drug za drugim so se prožili Mlakarjevi spomini.

»Leta 1922 je jeseniški sindikat začel akcijo za gladujočo Rusijo. Vseposod so viseli plakati. V kričečih slikah so prikazovali sestradane in obupane ljudi, ki naj bi predstavljali sovjetske državljane. Pozivali so Gorenjce, naj zbirajo prostovoljne prispevke. Čeprav sem bil z vsem srcem za to akcijo, nisem mogel gledati tistih plakatov. Kjer sem jih videl, sem jih potrgal s sten in zmetal v Savo. Pomoč za Rusijo sem zbiral vztrajno, a tiho. Šel sem celo v farovž in dobil od župnika 5 dinarjev. Šolski upravitelj Rant mi je dal v ta namen dva kovača. To pravzaprav ni bilo malo — toliko, kot je bil vreden šiht na železnici.

Zelo dobro se spominjam partijske konference leta 1935. Prišli so: oba Vilfana, Tone Čufar, Jan z Bleda, Polde Stražišar, Albin Pibernik... Ta poslednji je postal pozneje prvi partizanski politični komisar v Jugoslaviji. Padel je na Blokah. — Leta 1936 sem se udeležil v Kranju velike stavke tekstilnih delavcev. Takrat so me prijeli in odvlekli v ljubljanske šempetrske zapore. Zaprt sem bil tri tedne, pa mi nikoli ni bilo žal. Takrat sem se namreč seznanil z Luko Leskoškom, poznejšim prvim komandantom slovenskih partizanov. Že prej, od tistih dob pa še posebno, sem postal oblastem skrajno sumljiv. Žena lahko pove, koliko smo prestali.«

Janezova žena Francka je ob teh besedah stopila stran od štedilnika in prisedla k mizi. Ves čas dotlej je pozorno poslušala moževo pripoved, pristavila tu pa tam kakšno jedrnato, zdaj pa je povsem povzela besedo:

»O, prestali pa smo, prestali. Koliko solz sem pretočila. Koliko strahu užila! Orožniki, vohljači, preiskave noč za nočjo. Naši fantini so se navzeli očetovega duha. Bili so pobudniki tajnega društva Vstaja slovenske mladine. To društvo je hotelo prevagati tisto nezdravo „pipčarsko društvo“. Žandarji so kajpak zvedeli, pa so vrtali in vrtali. Največjo preiskavo je vodil sam zloglasni Vrečar. Orožniki so lezli pod klopi, vtikali nosove v shrambe in drvarnice, preiskovali stranišče. Našli so gumijaste črke, to pa je bila že huda reč. Vse življenje smo imeli cirkus. Kadar je šel kdo mimo naše hiše, se je obrnil stran. Kolikokrat so fantje prijokali iz šole, da so jih spet zmerjali s komunisti! Sčasoma sem se vsega privadila. Hiša je bila kar naprej polna letakov, prepovedanih knjig in brošur. Potlej so bile že bombe, karabinke. Nekoč so na čudne viže prevrtali nekakšno železno cev in napravili iz nje pravo puško. Saj pravim, vsi smo se privadili takega življenja, še mati, ki so bili že 75 let stari, niso več v cerkev hodili.«

»Tako se je vleklo tja do 1941,« je spet povzel Janez. »Začela se je vojska. Dva fanta, najstarejša, sta šla v partizane. 24. junija, dobro pomnim, sem dobil

pošto, da me Nemci iščejo. Kaj sem hotel. Kot invalid nisem mogel v Storžič. Ušel sem v šenčurske gozdove in se nekaj časa skrival. Od tu sem po nalogu partizanske komande odšel v Ljubljansko pokrajino, v Dvorsko vas. Pa sem bil kmalu ujet. Odpeljali so me v Ljubljano, v belgijsko kasarno, nato pa v internacijo na Rab. Tam doli sem preživel leto dni. Ves čas sem med interniranci vodil komunistični študij. Imel sem okrog 30 predavanj. Končno so me spustili — na posebno posredovanje naših. Vrnil sem se domov in delal na terenu vse do osvoboditve.«

Kljub boju, ki je trajal vse njegovo življenje, kljub tragedijam, ki jim je kljuboval, kljub temu, da je pokopal pet sinov, od teh sta dva padla v partizanih, je Janez Mlakar na začetku osmega križa še ves poln življenjske moči, ustvarjalnega veselja in vdrine. Poln je še tiste goreče delavske vere, ki je usmerjala njegovo dolgo pot od pastirja tja pod jeseniške plavže in v sklenjeni krog revolucionarnih slovenskih ljudi.

SODRUGI, MI SMO PREŽIVELI PREIZKUŠNJO

Nekaj kilometrov od Zagorja je onkraj Save vas Sklendrovec. Leži na višini in do nje vodi iz savske tesni vzpenjajoča se ovinkasta cesta. Četrť ure hoda od žage sameva domačija Ivana Giulittija in njegove žene Terezije. Stari rudar, ki je zdaleč največji del življenja prebil v trboveljskih kopih, tu preživlja pokoj, krhkega zdravja in utrujen po življenjskih ter razrednih bojih.

Svež in močan je samo še njegov duh.

Zatekel sem ga ob branju. Vsake tri dni, ko gori v hribe pride pošta, ure in ure sedi takole za mizo, zatopljen v časopis, da mu ne bi ušla nobena podrobnost iz sodobne politike in gospodarstva. Do smrti bo ostal to, kar je: globoko zaveden delavski človek.

»Dne 29. novembra leta 1931 sem kot 16-leten fant opravil v trboveljskih rovih prvi šihť.«

Tako je začel pripovedovati. Zatem se je odprla povest delavca, povest, ki je po vsebini in slogu ena sama prisposodba boja slovenskega proletariata.

»V tretjem letu prve svetovne vojne sem se večkrat srečeval z ruskimi ujetniki, ki so jih pošiljali delat v Trbovlje. Ob teh srečanjih sem čul navdušene besede o Leninu, vendar mi je véliki proletarski evangelij počasi prodiral do srca, saj sem bil neuk kmečki sin, ves prežet z versko vzgojo, ki sem jo dobival doma in v cerkvi od otroških dni.

Prvič sem se resno zamislil, ko se mi je pri spovedi dogodil čuden pripetljaj. Spovednik me je vprašal: »Ali hodiš k maši vsako nedeljo?« Odgovoril sem: »Hodim, ampak samo vsako drugo nedeljo.« Mož v talarju je začel strahovito rohnati, tako da sem bil vesel, da je bila med nama čvrsta lesena mreža. — »Veste, gospod,« sem v strahu povedal, »vsako drugo nedeljo moram očistiti železniške tîre v vojaškem bataljonu.« — Tedaj se je župnik nenadoma pomiril in dejal: »No, to je pa druga reč. Potem nimaš greha. Rečem ti, bolje biti sto nedelj brez maše, kot da bi enkrat samkrat zanemarljivo delo, ki ga opravljaš za vojsko!«

Ko sem šel iz cerkve, sem bil vznemirjen. Nikakor nisem mogel razumeti. Še enkrat sem doma pregledal verske knjige, pa mi ni šlo skupaj. Ali je treba res celo vero zatajiti zaradi vojne? Za kaj se pravzaprav mi borimo? Rusi so drugačni, boljši od nas. Vsa moja misel se je sprevrgla, bil sem v zagati in nisem si znal pomagati.

V takih škripcih sem srečal pred rudnikom starega Učakarja, kolporterja časopisa Naprej. Vse sem mu povedal, on pa mi je dejal: »Vidiš, kakšen revček si. Zanič si. Pojdi z menoj, med naše.«

Vito Globočnik: V pregnanstvo, 1944, linorez

Se tisti dan sem se strokovno organiziral. Začel sem spoznavati nov svet v času, ki je bil nabit z revolucionarnim dogajanjem. Prav tedaj so socialni demokrati v Trbovljah šli v akcijo, ki jim je prinesla mršav uspeh: kilo bele moke na mesec. V Rusiji se je sprožila revolucija Kerenskega. Marljivo sem preštudiral vse gradivo, kar mi je bilo dostopnega. Kmalu sem sprevidel, da se socialdemokrati družijo s kapitalisti.

Prišla je oktobrska revolucija. Ta — sem čutil in spoznal — ta Leninova revolucija je prava vodnica svetovnega delavstva. Ta ne pozna bratenja in kompromisov s kapitalisti, zato je v laseh s socialdemokrati in zato je Lenin moral ustanoviti tretjo internacionalo.

Leta 1919 smo se na občnem zboru socialdemokratske stranke razšli. Nekateri so šli na desno, nekateri in z njimi jaz, na levo. Leto kasneje sem bil že član Komunistične partije.

Ko sem služil vojaški rok, sem vznemirjeno in nejevoljno spremljal od daleč potek splošne stavke. V ta čas je padel tudi krvavi dogodek na Zaloški cesti. Sledila je uspešna stavka pod vodstvom komunista Petakoviča. Na volitvah je zmagal komunistični poslanec. Dve leti kasneje, 1923, sem se udeležil trboveljskega štrajka, ki pa je samo delno dosegel namen. Stavka je bila premalo enotna, preveč je bilo stavkokazov. Rudnik je odprl dnevni kop in zdržal, ne da bi bil izpolnil zahteve rudarjev.

Živ spomin sem ohranil na nastop Orjune leta 1924. Komunisti smo imeli pod vodstvom Tončke Čečeve zborovanje pred rudarskim domom. Orjunaši so za zborovanje vedeli. Prikorakali so z zastavami po cesti navzgor, mi pa nismo čakali, da bi nas motili. Napadli smo jih in ubili tri njihove kolovodje. Orjuna je odgovorila s streli. V spopadu je padlo pet naših, Fakina so ustrelili pozneje. Skoraj bi lahko rekel, da je bil Fakin prvi slovenski talec.

Od tedaj dalje se je začela v Trbovljah še hujša strahovlada. Sestajali smo se sicer, vendar so nam bili orožniki stalno za petami. Neprestano so nas legitimirali. Tudi trije rudarji nismo smeli biti skupaj na cesti. Preganjali so nas, zapirali, uprizarjali preiskave na domovih. Vrhunec je ta kriza dosegla ob razglasitvi šestojanuarske diktature leta 1929. Skoraj so nam onemogočili vsako ilegalno delo. Plače so se poslabšale, cene pa narasle. Preiskave so se še pomnožile. Aretirali so vsakogar, pri komer so našli program KP ali koledarček s sliko Marxa in Engelsa.

Ivan Giulitti je pripovedoval zelo nazorno. Bolj ko je prihajal v novejša časa, več zanimivih podrobnosti je vpletal v opis. Po pogovoru enega popoldneva bi bilo skoraj mogoče napisati knjigo.

»V letih 1929 do 1934 sem pogosto hodil v Ljubljano na rudarsko sodišče pri bratovski skladnici. Spoznaval sem ljudi in delavski položaj, dobival zveze in si širil revolucionarno obzorje. Socialna stiska v Trbovljah je ta čas grozovito narasčala. Nekoč leta 1934 sem dobil za 14 dni samo 84 dinarjev plače. Bila je prava lakota, tako da smo komaj po cesti hodili. In vendar so socialdemokrati, loveč mrvice boljšega kruha, še zmeraj paktirali s Trboveljsko premogokopno družbo, čeprav je obetala nadaljnje poslabšanje. Zakoni so bili urejeni tako, da ni bilo mogoče nič doseči.

Takrat smo šli komunisti v akcijo. 2. julija smo organizirali gladovno stavko. Delavci so ostali v rovih 92 ur brez hrane. Ko nas ni premaknila nobena sila, je prišel iz Beograda minister za rudarstvo Ulmanski. Posredoval je, pregledal rudarska stanovanja in zaslužke. Rudnik je moral umakniti napovedi o nadaljnjem poslabšanju in popustiti zahtevam rudarjev. Vlada je naročila toliko premoga, da sta bila zagotovljena dva šilta mesečno več (to ni bila majhna stvar, kajti takrat je Jugoslavija dobivala znatne količine premoga iz reparacij). Voditelji socialdemokratov so po ministrovih obljubah prišli med gladujoče delavce v jamo, rekoč: 'Pridite ven, pogajanja so uspela.' Brez drugih zagotovil smo poslušali in prilezli iz rogov.

Pa so nas prevarali. Že čez tri tedne je rudnik poteptal obljube in dal ven isti razglas kot pred stavko.

Komunisti smo pri priči zahtevali zborovanje, vendar ga nismo mogli sklicati, ker je oblast zastražila vhode. Na partijskem sestanku smo odločno sklenili: Nova stavka! V akcijo pritegniti tudi Hrastnik in Zagorje!

Izmena iz zahodnega obrata se ni vrnila. Tisti, ki smo delali v vzhodnem obratu, smo zlezli v jamo ponoči. Rudnik je bil v naših rokah. Zborovali smo na izogibu pri jašku 1. Na separacijo smo poslali prazne vagončke z listki. Izrekli smo nezaupnico dosedanjim vodjem Zveze rudarskih delavcev in vsem kompromisarjem. Obtožili smo jih, da sodelujejo z upravo in da tajno rovarijo proti rudarjem.

Vito Globočnik: Počitek v gozdu, 1944, linorez

Izvolili smo nov akcijski odbor za vodstvo stavke in sprejeli vanj zastopnike vseh organizacij — Ljotičevce, socialdemokrate, člane SLS, krščanske socialiste in komuniste. Dosegli smo borbeno enotnost.

Ko sem ponoči prilezel v jamo, so mi sodrugi rekli: „Javi se, izvoljen si v akcijski odbor.“ Izvoljeni so bili še Ivan Krhlikar, Ivan Keše, Ivan Jazbec, Dominik Bastič in drugi.

Tri dni so pošiljali z uprave v jamo poslance in bojevnike. Nagovarjali so nas, obljubljali vse mogoče, mi pa se nismo dali. Po treh dneh so nas poklicali v rudniško pisarno na zborovanje. Akcijski odbor je šel na pogajanja. Čakali so nas sreski načelnik, rudarski glavar, zastopniki Trboveljske pa predstavniki politične oblasti in sindikata. Sprejeli so nas z očitkom: „Akcijski odbor je nahujskal in potegnil ljudi v stavko!“ Potem so pristavili: „Pripravljeni smo se pogajati, ko bo delo normalno teklo.“ — Mi smo odgovorili: „Akcijski odbor nima pooblastila, da bi končal stavko.“ Nato smo prikazali obupni položaj rudarjev: Pri trgovcih in v konzumu so rudarji zadolženi za več kot 10 milijonov dinarjev. Naši računi so jasni — delavci dobe samo toliko plače, kolikor je vredno 58 minut dela. Vrednost

preostalih sedem ur in dveh minut poberejo delničarji in lastniki rudnika. To ni in ne more biti pošteno. Zato stavka tri tisoč mož, ne pa zato, ker bi jih akcijski odbor nahujskal. — Toda rudnik ni popustil pred temi argumenti. „Pogovorili se bomo,“ so dejali, „na rudarskem glavarstvu v Ljubljani.“

In res je šla naša delegacija — komunisti in socialdemokrati — drugi dan v Ljubljano.

V salonu Trboveljske premogokopne družbe so nas pričakali minister Ulman-ski, ban, srezki načelnik in drugi. Minister je povzel besedo: „Zvedel sem za vašo borbo. Komaj tri tedne je, kar sem bil pri vas v Trbovljah. Kot otroke sem vas vzel v naročje in marsikaj dosegel za vas. In kako ste mi to povrnili? Ušli ste mi v novo stavko in izven zakona. V rudnik, doli v jamo, ne morem za vami. Prišel bom med vas takrat, ko boste spet v redu delali.“

Nastala je tišina, nato pa sem se v imenu akcijskega odbora oglasil jaz: „Gospod minister, rudarji imajo vas osebno v dobrem spominu. Vi ste prvi minister v naši državi, da ste se potrudili priti med nas. Delavci so vam hvaležni. Ampak glejte, niti trije tedni niso minili, ko je rudnik navzlic vašim zagotovitvam pogazil vse obljube in dogovore. Razen tega bi rad odločno poudaril: Mi nismo izven zakona. K stavki smo se zatekli šele potem, ko so nam preprečili javno zborovanje, da bi vas obvestili o položaju. Če torej stavkamo, to ni naša krivda.“

Minister je pogledal bana, ban pa srezkega načelnika, kot bi drug drugemu očitali: Kaj takega. Tega nam niso povedali. Minister je čez čas dejal: „Še enkrat se bom zavzel za vas in vam pomagal. Pojdite zdaj, popoldne pa se vrnite.“

Ko smo popoldne prišli nazaj, se položaj ni v ničemer spremenil. Ban je dejal: „Ne moremo vam pomagati. Izven zakona ste. Rudarji naj pridejo iz jame, pa se bomo pogovarjali.“

Odgovoril sem: „Ne pristanemo. Ne gremo pred akcijski odbor s to novico.“

Potem smo se pričkali vse popoldne do osmih zvečer. Takrat sem dejal: „Če meni ne verjamete, pojdite s svojim predlogom v jamo. Če bodo delavci hoteli ven, pa naj gredo.“

In res je vsa gospoda še isti večer odšla z nami v Trbovlje. Na zahodnem obratu so dobili rudarske plašče in svetilke. Spustili smo se v jašek 3. Na izogibu je bilo zbranih veliko rudarjev. Ta čas sta socialdemokrata Murn in Pliberšek odigrala izdajalsko vlogo. Šla sta v vzhodni obrat in dejala delavcem: „Pridite ven, vse je propadlo.“ Rudarji so verjeli in zapustili jamo. Na srečo je bilo tam bolj malo stavkajočih in izdaja ni imela prehudega pomena.

Pri nas na zahodnem obratu so gospodje dejali: „Rudnik bo ukinil napoved o poslabšanju pogojev. Končajte stavko. Obljubljamo, da se nikomur ne bo skrivil las zaradi stavke.“

Nagovoril sem rudarje v imenu akcijskega odbora: „Sodrug, mi smo preživeli preizkušnjo. Mi ne moremo verjeti besedam, ki smo jih zdaj slišali. Naj odstranijo policijo, ki jo imajo okrog rudnika, pa bomo šli ven.“

Delavci so se strinjali. Rudnik je res umaknil policijo. Zjutraj ob sedmih je košara potegnila iz zahodnega obrata poslednje može.

Stavka je popolnoma uspeła. Prisilili smo upravo, da je umaknila napovedi o poslabšanju. Nakane Trboveljske premogokopne družbe so bile preprečene. Najvažnejše pa je bilo, da smo rudarji ob tej priložnosti ustvarili enotno, pošteno fronto za delavske pravice.«

Ko je Giulitti pripovedoval o teh dogodkih, je ves oživel. Hrbet se mu je zravnal, oči zažarele. Delavska vera, ki je zanj žrtvoval toliko naporov in preizkušenj, je v sivolasem možu zdramila nekdanjo energijo in zanos.

»Po stavki 1934 so se razmere precj popravile. Rudarji so imeli več dela, premog je dosegel boljšo ceno. Delavsko gibanje je dosegalo vse večjo moč.

Leta 1938 sem se pred državnimi volitvami sešel v delavskem domu s tovarišema Miho Marinkom in Lojzetom Hohkrautom. Dogovorili smo se, da bo Hohkraut kandidiral, čeprav je bil Marinko daljnovidnejši in je bil naklonjen misli, naj rudarji podpro kandidaturo socialdemokrata Petejana. Zbirali smo prostovoljne prispevke za volilni fond. Volitve so bile javne, vsi ljudje v službah so volili Petejana, rudarji pa Hohkrauta. Lojze je v samih Trbovljah dobil večino, v vsem okraju pa Petejan.

Ko smo zvedeli za izid volitev, se je zbrala velika množica. Med klici 'Živela Sovjetska zveza', 'živel Hohkraut' smo odšli v povorki po dolini do železniške postaje. Pred restavracijo je stopil Hohkraut na govorniški oder. Množica je utihnila in njen izvoljeni mož je spregovoril: 'Sodrug, volilni boj je za nami. Dokazali smo enotno fronto. Ta naš pohod zadostuje, da smo izrazili svoje navdušenje. Zdaj je dovolj. Mirno se razidite — sicer bi lahko prišla policija. Živela borbena enotnost delavskega razreda!'

Množica se je takoj mirno razšla.

Zadnja leta pred drugo svetovno vojno so se življenjske razmere rudarjev spet začele slabšati. Plače so se povečale za 8 %, življenjski stroški pa za 25 %. Ta položaj je povzročil, da smo šli leta 1939 spet v stavko. Hrastnik se nam je pridružil, Zagorje pa ne. Dosegli nismo nič. Veliko rudarjev so odpustili in nekaj tudi pregnali. Sam sem si prislужil desettedenski zapor v ljubljanskem šempetru. Od tu so me hoteli poslati še z nekaterimi drugimi v Bilečo. Takrat pa je prišlo pred zapor demonstrirat 37 naših žensk. Med njimi tudi moja žena z vsemi osmimi otroki. Ta nastop je dosegel, da so deportacijo opustili. Pomolili so mi naslednjo izjavo: Obžalujem svoje sodelovanje v socialistični organizaciji in se s tem priključujem JRZ (oziroma JNS).

Odrinil sem izjavo, rekoč: 'To ni mogoče. Ne morem preklicati, razen če bi bil 25 let mlajši in bi si ustvaril drugo prepričanje, kot ga imam.'«

Tako je zaključil Ivan Giulitti. Njegov pogled se je srečal s pogledom Terezije, zveste življenjske družice, ki je vseskozi spremljala pripoved, tiho stoje ob strani. Vdanost in ljubezen je bilo brati v tem srečanju oči, pa tudi enoten, neverjetno trden nazor o svetu in življenju.

VRNITE MI MOJ MATERIAL

Nad cesto, ki vodi skozi vas Dol pri Hrastniku, se onkraj vasi dviga sončen hribček. Na njem stoje dve ali tri domačije, prva nad njim je domačija Ivana Kolarja. Na planoti pred hišo je pet smrek ter dve, tri jagnedi. Tako je, kot bi narava hotela vrniti izbrano lepoto in mir Ivanu ter njegovi ženi Tereziji za vse prestano trpljenje predrevolucijskih časov. Tu skupaj preživljata življenjsko jesen.

Začetek povesti Ivana Kolarja je tak, kot bi vzel verz iz Klopčičeve pesmi o Drečniku Andreju: »Začel sem v Trbovljah, smrkav otrok sredi otrok...«

»Bilo mi je 14 let, ko sem 1914 prišel na delo v hrastniški rudnik. Menda sem bil kar bistre glave, zato sem kmalu postal motorovodja v jami. 26 let sem vozil bencinsko lokomotivo, vsega skupaj pa sem delal 41 let, tja do 1955, in v vsem tem dolgem času nisem naredil niti enega plavega. Morda sem imel srečo, da sem bil ob kritičnem času še otrok, sicer bi se bil utegnil zameriti direktorju Leilerju in bi me tako kot mnoge druge poslali na fronto.

Brž ko sem prišel na delo, sem se začel družiti s strojniki, ki so bili vsi marksistično orientirani. Povabili so me v kulturno društvo Vesna. Ko mi je bilo 19 let, sem že marljivo študiral sklepe Vukovarskega kongresa. Spoznal sem, da socialdemokrati z drugo internacionalo podpirajo vojno. Mi smo takoj stopili z njimi v konflikt, ki se ni nikoli več pomiril. Spomnim se, kako je prišel Etbin Kristan kmalu po prvi svetovni vojni v Trbovlje. Govoril je, pa smo ga kratkomalo nagnali. Glavno nalogo pri razkrinkavanju socialdemokratov je opravil Furlan, ki je prišel iz Ljubljane. Žandarji so ga v Trbovljah zaprli, toda delavci smo ostro protestirali in ga dobili ven.

Leta 1920 smo ustanovili v Hrastniku Komunistično stranko. Bil sem kajpak med prvimi člani. Shajali smo se, zlasti mlajši komunisti, v gostilni Karla Senice. Tu nam je nekoč govoril Sima Marković, srečevali smo se z Žorgo, Tumo, Lemežem, Makovcem in drugimi. Vrstila so se predavanja. Veliko smo delali in študirali, zlasti dokler nismo bili z zakonom o zaščiti države potisnjeni v ilegalo. Imeli smo še svojo sindikalno organizacijo, Zvezo rudarjev. Kmalu so prepovedali tudi to. V Zagorju je še živahno delovala Vesna pod okriljem Partije in v društvo smo skušali spraviti čimveč članov Svobode. Komunisti smo se vse globlje diferencirali od socialdemokratov. Razlika med nami je bila jasna. Oni so govorili: 'Mi hočemo delati po zakonu.' Mi pa smo odgovarjali: 'Komunisti smo pripravljeni delati, če je treba, tudi proti zakonu.' Ali kot se to reče: Oni so zagovarjali evolucijo, mi pa revolucijo.«

Pogovor z Ivanom Kolarjem je pravi užitek. Nekako svetel človek je, duhovit in razgledan, poln šegavosti in zasavskega delavskega humorja. Ko govoriš z njim, imaš občutek, da oddaljena desetletja vstajajo pred tabo kot odprta knjiga.

»Mi hrastniški komunisti nismo nikoli popuščali. Zbirali smo se na ilegalne sestanke v veliki sobi pri Ivanu Blazniku in pri Francu Erženu. Na vsako nepravilnost smo odgovorili s stavko. Stavkali smo, ko so zaprli zaupnika Kovača v Laškem, stavkali, ko so se poslabšale plače, in spet tri mesece stavkali leta 1923 iz solidarnosti s trboveljskimi sodrugi. Takrat so odpustili vse delavske zaupnike. Leto prej, 1922, so stavkali železničarji v Zidanem mostu. Aretirali so jim tri zaupnike in jih hoteli prepeljati v Ljubljano. Brž ko smo Hrastničani zvedeli, smo pohiteli v Zidani most, da bi jih rešili. Na progo pred vlak smo nametali stare prage, še prej pa porezali telefone. V prvem vagonu za lokomotivo so bili pod vojaško stražo zaupniki. Vlak se je moral ustaviti. Zahtevali smo, naj naše spustijo, toda vojaki so začeli streljati. Naš Gvido Strgaršek je padel smrtno zadet. Vojaki so očistili progo in vlak je odpeljal. Toda samo do Trbovelj. Tu se je trla množica ljudstva. Tračnice, kretnice in druge naprave so bile pokvarjene. Zdaj vlak ni mogel nadaljevati poti, na pritisk množice pa so zaupnike morali spustiti. Seveda so jih pozneje spet zaprli, vendar je dogodek oblasti poučil, da imajo v zasavskih revirjih opraviti z organizirano delavsko silo.

Še bolj se je to pokazalo 1. junija 1924 ob nastopu Orjune. V soboto zvečer smo se sešli v Zagorju in si razdelili orožje. Po nalogu vodstva sem moral jaz ostati doma, da ne bi bila kompromitirana Vesna, kajti takrat sem bil tajnik društva. Pač pa je ob napadu na Orjuno sodelovala moja sestra Ančka. Prva je planila na orjunaško zastavo in jo raztrgala.

Čeprav nisem neposredno sodeloval, sem vendar takrat doživel prve preiskave na domu. Za 14 dni so me zaprli v Laškem in še sedem dni v celjski Stari pisker. Vesno so takoj razpustili, rudarski dom pa polili s petrolejem in zažgali. Po partijski direktivi smo se spet morali vključiti v Svobodo. V tem društvu smo razvili živahno delo. Poživili smo pevski zbor, pa dramsko in telovadno sekcijo. Zadnji epilog je dobil napad na Orjuno v celjskem procesu. Sijajno nas je branil

Vito Globočnik: Kolona, 1945, tuš

naš dr. Tuma. Nikoli ne bom pozabil, kako je zabrusil državnemu pravdniku, ko je ta nekaj onegavil z zgodovino ruskega naroda: 'Vi ste brali zgodovino ruskega naroda v zaprti knjigi!' — Za ta izpad je menda moral dr. Tuma plačati 8000 dinarjev kazni, kar takrat ni bilo malo.

Od tistih dob so imeli orožniki mene in moje domače hudo na piki. V letih 1925 in 1926 sem bil večkrat zaprt, kot so dejali, zaradi komunistične propagande. Nekoč so našli ob preiskavi cel kup Leninovih brošur, ki sem jih mislil razpečati. Malo je manjkalo, pa bi bili našli tudi revolver. Zadnji trenutek je sestra Ančka odnesla pištolo in 50 nabojev v nedrju iz sobe. Žandarji so bili v tem hipu že v kuhinji in okrog hiše. Ob tej priložnosti so me zaprli za sedem tednov v Stari pisker. Pred sodiščem sem se zagovarjal, da sem brošure pač dobil in bral, dal pa da jih nisem nikomur naprej. To, kar je bilo najbolj kaznivo, mi torej niso mogli dokazati.

Na obravnavi je bilo prav zanimivo. Manifest, statut in program KP so ležali kot dokazni material na mizi pred sodniki. Ko je preiskovalni sodnik dr. Božič izrazil mišljenje, da tega tiska menda zares nisem razpečeval, sem korajžno dejal:

„Slavni sodniki, zdaj, ko ste tako pravilno in pravično razsodili, bi vas pa prosil — vrnite mi moj material. Res bi ga rad dobil nazaj.“ — Dr. Božič ni vedel, ali bi se jezil ali smejal. Strogo je dejal: „Veliko si drznete! Bodite zadovoljni, da ste jo tako poceni odnesli. Kako si sploh upate kaj takega zahtevati!“

Posledica mojega zapora je bila spet, kot že nekajkrat poprej, da sem zletel iz službe. No, pa so me spet vzeli nazaj. Inženir mi je dejal: „Kolar, vi ste naš najboljši motorovodja. Vzel vas bom nazaj na svojo odgovornost, čeprav vem, da se bom v Ljubljani moral zagovarjati. Nujno in zadnjič vas prosim: Pustite politiko pri miru. Tisto, za kar se vi borite, bo prišlo brez vašega vtikanja, prišlo bo samo po sebi po naravnem razvoju.“

Odgovoril mu nisem nič. Bil sem vesel, da sem dobil delo nazaj, mislil pa sem si svoje.«

Ob teh besedah se je Ivan Kolar zvito namuznil. Malo je pomolčal, in ko sem ga gledal, s komolci naslonjenega na mizo, pa vsega ožarjenega z revolucionarnimi spomini, sem pomislil: „Brez takih ljudi, ki so znali kljubovati, odločno ukrepati, tvegati in premočrtno uveljavljati zahteve Partije, bi bili še danes tisto, kar smo bili — poslušna raja, brez svobode in življenjskih perspektiv.“

»Udeležil sem se stavk 1934. in 1939. leta. Leta 1934 smo ostali v jami. Ko se je čez tri tedne stavka ponovila, nismo šli več v jamo, ampak smo ostali kar na odprtem prostoru blizu jaska, v „gomilcah“, kot se je reklo. O stavki 1939 mi je najbolj ostalo v spominu, da je v njej po partijski direktivi sodelovala tudi Lidija Šentjurc.

Vse te reči so pripomogle, da sem ostal zapisan v črni knjigi, ta pa je 1941 prišla v roke gestapu. Ze 17. julija so me aretirali in z 260 drugimi patrioti iz Zassavja, Celja in Maribora odpeljali v Mauthausen. Po Anshlusu 1942, ko je bila Spodnja Štajerska priključena Avstriji, je prišel med nas gestapovec z visokim vplivom in dejal: „Če boste pridni, boste kmalu šli domov.“

Od 261 ljudi je ostalo živih samo 90. V Hrastnik sem se oslabel in ozebel vrnil samo jaz. Ko me je dr. Dolanc pregledal, mi je rekel: „Če boš ravnal točno tako, kot ti bom predpisal in naročil, boš ostal pri življenju, če ne, boš pa šel.“ — Ubogal sem ga in si v nekaj mesecih toliko opomogel, da sem lahko opravljal lažjo službo. V jamo kajpak nisem mogel nikoli več.«

Pokoj Ivana Kolarja in njegove žene Terezije bi bil lep, ko ga ne bi bila skalila nesreča — zahrbtna bolezen jima je pobrala edinega sina. Tako kot sta prenesla druge udarce, sta prebolela tudi tega.

Marsikje na Slovenskem še žive stari revolucionarji in udeleženci delavskih gibanj iz predrevolucijske dobe. Leta se jim iztekajo. V grob bodo odnesli s seboj mnoge dragocene spomine in pričevanja.

Dolžnost sodobnikov je ohraniti kar največ tega gradiva. Če nič drugega, jih mora k takemu ravnanju nagniti ljudski pregovor, ki pravi: »Ti očeta do praga, sin tebe čez prag.« V prenesenem pomenu bi se lahko reklo: Kakor mi spoštujemo prve borce revolucije, tako bodo zanamci spoštovali naše sedanje delo.

O prihodnosti mladih v današnjih dneh

JOVAN VESELINOV

Sodobna znanost in dosežki minulih desetletij so presegli vsa odkritja in pridobitve, ki jih je znanost nizala v stoletjih človeške zgodovine. Ti rezultati so tako veliki, spremembe, ki jih prožijo kot verižno reakcijo, pa take, da je od njih odvisna, če naj tako rečemo, revolucionarna strategija našega časa. Iskanje novih virov energije, novih sredstev za njeno prenašanje, nova hitrost strojev, raziskovanje sončnega sistema, pojav svetovne televizije, ki bo do neslutelih razmer povečala komunikativnost ter kroženje informacij in idej, pa tudi številne druge pridobitve, vse to bo povzročilo silne spremembe na področju materialne kulture družbe, proizvodnje, mednarodne delitve dela, organizacije proizvodnje in delitve dela sploh.

To je treba poudariti, ker si ni mogoče zamišljati razvoja socialistične družbe brez skrajnih prizadevanj za obvladovanje sodobnih izkušenj, sodobnih postopkov v proizvodnji, če ne spremljamo in ne poznamo najmodernejših izsledkov sodobne znanosti in tehnike, posebno pa tehnologije moderne proizvodnje.

Naš program se na tem področju giblje od prizadevanj, da bi vso mladino zajeli z osnovnim izobraževanjem, do zahtev po sodobnejšem in hitrejšem šolanju strokovnjakov z najvišjo izobrazbo.

Premagati neznanje in razne oblike zaostalosti je prava in velika zahteva, ki jo kakšna revolucionarna organizacija mladih lahko zastavi sebi in mladini v naši družbi in času.

Še vedno pa nam manjka šol, kot kadrov in opreme. Našim kadrom, ki se šolajo, pogosto niso dostopne najsodobnejše pridobitve znanosti in največji dosežki znanja; hkrati kažejo podatki o ogromni ekspanziji šolstva pri nas v minulem desetletju zavest družbe, da moramo tudi na tem področju stopati vzporedno z razvojem in napredkom.

Danes nastajajo nekateri posebni problemi, povezani s pogoji šolanja in zaposlovanja mladih ljudi.

Zaradi neenakih materialnih razmer in neenake razvitosti posameznih področij še niso ustvarjeni enaki pogoji, da bi imel mlad človek, ki konča osemletno šolo, v skladu s svojimi sposobnostmi tudi možnost, da nadaljuje svoje šolanje in študij. Njegova poklicna odločitev pogosto ni odvisna od osebnih sposobnosti, temveč od strukture in števila šol v njegovem kraju, od oddaljenosti njegovega kraja od šolskih središč. Pri tem niti ne omenjamo različnih materialnih možnosti in neenakosti takšne vrste, ki so na sedanji stopnji našega razvoja nujne. Naša prosvetna politika bo morala v prihodnje bolj upoštevati, izhajaje iz dejanskih potreb družbe in gospodarstva, tudi področno razdelitev šol; tako bomo omogočili mladim ljudem tudi v nezadostno razvitih krajih ugodne možnosti za splošno in strokovno usposabljanje ter vključevanje v proizvodnjo in družbeno življenje.

Ko govorimo o teh vprašanjih, moramo izhajati tudi od dosedanjega stanja, v katerem živimo, od vloge gospodarstva in delovnih organizacij v sistemu izobraževanja, pa tudi znanosti. Številnim slabostim, o katerih smo slišali, se bomo iz-

ognili, če bomo bolj angažirali gospodarske dejavnike. V tej zvezi imamo marsikje že dobre začetne primere, tako v lokaciji nekaterih šol kakor tudi pri določanju njihove smeri, šolanja potrebnega profila kadrov.

Kaj lahko rečemo mladim ljudem, današnjim generacijam, ki se pripravljajo, da nadaljujejo šolanje v srednjih šolah in na fakultetah, glede omejenih zmogljivosti in povečanega pritiska tistih, ki želijo nadaljevati šolanje. Kriteriji za sprejem so ostrejši, selekcija naj zagotovi, da bodo sprejeti najboljši, saj bodo od mladih ljudi zahtevali večje prizadevanje in boljše rezultate pri študiju. Tudi tu bodo, to je res, favorizirani tisti, ki so imeli boljše možnosti za šolanje. Pri tem kriteriju bi morali upoštevati opisane neenake objektivne razmere, neodvisne od sposobnosti in talenta mladih ljudi. V prihodnje bomo morali bolj misliti na šolanje obenem z delom, na boljšo organizacijo izrednega šolanja in študiranja; s tem bodo dane nove možnosti za splošno in strokovno usposabljanje številnih mladih ljudi, ki niso imeli priložnosti, da redno nadaljujejo šolanje.

Zal pa je nemogoče v današnjih razmerah zahtevati, da bi vsem, ki želijo, brez vsakih pogojev zagotovili nadaljnje šolanje. Tega privilegija še nimajo mlade generacije niti v družbah, ki so ekonomsko precej bolj bogate in razvite kot naša. Toda skupnost si mora prizadevati, da bo mladim ljudem v skladu z njihovimi sposobnostmi zagotovila šolanje, stvarno izkoriščanje človeških in prostornih zmogljivosti, realne programe, čas študija in podobno.

Dogaja se, da mladi ljudje z največjim navdušenjem in dobrimi rezultati zaključijo srednje šole in fakultete, kasneje pa nimajo možnosti, da bi se zaposlili na ustreznem mestu. Tukaj seveda ne mislimo tistih, ki po vsi sili hočejo ostati na asfaltu velikih mest ali v zavetju raznih ustanov, tudi če morajo zato opustiti in spremeniti svoj temeljni poklic ali stroko. Struktura in zmogljivost srednjih šol ter fakultet še vedno nista povsem usklajeni z družbenimi in gospodarskimi potrebami. Zaradi tega trpi ne le družba v celoti, temveč tudi posamezni mladi ljudje. Pri nas nimamo dovolj strokovnjakov in šolanih mladih ljudi, zavidanja vreden pa tudi ni odstotek šolanega prebivalstva. Imamo pa šole in fakultete, ki so jih ustanovili po raznih lokalističnih in birokratskih kriterijih ali pa se vzdržujejo po inerciji in tradiciji. Vzdrževanje teh šol po nepotrebnem bremeni družbo. Najhuje pa je, da takšni kadri pogosto niso vedno potrebni. Ko se mladi ljudje znajdejo iz oči v oči s težavami glede zaposlitve po končani šoli, upravičeno dobijo vtis, da družba ne misli vedno na to, kakšne šole ima, koliko in komu je potreben kader, ki se šola.

Pogosto slišimo, da je za mlade ljudi otežkočeno napredovanje v stroki, da pogosto ne zaupajo odgovornih nalog mladim, sposobnim strokovnjakom, da jim neupravičeno izpodbijajo strokovnost, ki jo daje šola, da ne cenijo ustrezno njihovih sposobnosti, da so razpisi kot po pravilu samo formalistično povezani s stažem, leti na vodilnih mestih in podobno; vse to so resne ovire za prodor mladih, sposobnih in strokovnih kadrov. Kritike te vrste so upravičene. Ekstenzivnost našega gospodarjenja, cehovska miselnost, ki se tako vztrajno in dolgo zadržuje, birokratsko varovanje pridobljenih pravic in pozicij, vse to resnično in dokaj pogosto odvzema mladim njihovo možnost in onemogoča enakopravne možnosti, da bi se uveljavili in napredovali v skladu z delovnimi rezultati. Vsekakor je upravičena in edino sprejemljiva zahteva, da mladi ljudje ne iščejo kakšne izjemne uslužnosti in razumevanja samo zato, ker so mladi, temveč hočejo, da sta vsako delovno mesto in vsak položaj odprta konkurenci sposobnosti.

Gospodarska reforma, v katero moramo vložiti maksimalne napore za intenziviranje našega gospodarstva, je zavrla in zmanjšala možnost zaposlovanja, posebno tistih brez kvalifikacij. To je začasno prizadelo nekatere mlade ljudi, ki

iščejo zaposlitev, hkrati pa nam primanjkuje kvalificirane in visoko kvalificirane delovne sile. V takšnem primeru pomeni izkoriščanje vsake možnosti za pridobitev kvalifikacije in strokovne sposobnosti najboljšo pomoč mlademu človeku in najbolj ustrezno pot za zagotovitev trajne zaposlitve. Če je namen reforme ustvarjati boljše gospodarske razmere, nove demokratične odnose, zagotoviti večji dohodek in višjo življenjsko raven delovnih ljudi, potem je to obenem tudi obet boljših in ugodnejših življenjskih razmer, zaposlitve in življenja.

DRUŽBA IN VZGOJA MLADINE

Pogosto slišimo resne kritike na račun mladine in mladinske organizacije. To se dogaja ob raznih priložnostih — pa naj gre za vedenje, za rezultate pri izpitih in učenju ali izide raznih anket, ki jih je pri nas v zadnjem času kar precej in s katerimi pogosto dokazujejo teze, ki so si jih organizatorji sami vnaprej zastavili. Zaradi raznih ekscesov, ki jih počenjajo posamezniki ali skupine mladih, kategorično sklepajo o mladih generacijah. Vsekakor raznih izpadov in ekscesov ne smemo podcenjevati. Pogosto ob takšnih priložnostih zmajujejo z glavo nad vzgojo mladine, pri tem pa banalno moralizirajo o mladini v celoti in zaskrbljeno ugotavljajo, da ji grozi nevarnost, da se bo izgubila v pohajkovanju in anarhizmu.

Seveda mladini ne smemo laskati. Še manj pa smemo verjeti, da bo njena socialistična vzgoja zagotovljena spontano, kajti — tako pravijo — družba ne more iti naprej, mladina pa nazaj, mladost je sama zase napredna in revolucionarna in podobno. Politično je naivno fetišizirati mladost in reči, da bo po življenjski logiki vedno sama našla pot v napredek in lepšo prihodnost. To je odvisno od tisoč okoliščin. Mi kot komunisti in družba prihodnosti trdno verujemo, da je moč naših idej, predvsem pa naš cilj, da preobrazimo družbo, postala last mladih ljudi in osnova njihove gibalne ter revolucionarne akcije. Toda mi ne moremo verovati v spontanost pri oblikovanju zavesti mladih ljudi, sicer pa to velja tudi za našega človeka sploh. Revolucija se ne more nadaljevati samo z golimi impulzi mladosti, z neko splošno usmerjenostjo mladine k prihodnosti, temveč z zavestnim delovanjem in bojem.

Vsak dan se srečujemo z zaostalo ali s premalo razvito zavestjo posameznika ali skupine mladih ljudi, z mladimi, ki tavajo pri iskanju svojih življenjskih stališč in svetovnega nazora, z nekulturo in primitivizmom, s tistimi, ki ne razumejo družbenih ciljev in perspektive razvoja.

Če bi nas vprašali: ali je med mladimi pri nas kaj sebičnosti, konformizma, karierizma, nepripravljenosti za družbeno angažiranje; ali smo priče tiste samozvestne površnosti, težnje, da živiš od tujega dela, nihilističnega podcenjevanja truda, vloženega v dosedanji razvoj; če bi nas vprašali, ali zaznavamo aroganco v obnašanju mladih ljudi, neznanje, ali smo priče nasilstvu in postopaštvu, pretirane potrošniške miselnosti in podobno? Na vsa ta vprašanja bi morali odgovoriti bolj ali manj kategorično. Res je, da vse te slabosti niso specifični in izključno mladinski grehi, temveč — lahko rečemo — grehi družbe. Toda ta ugotovitev ne more biti izgovor, da o teh negativnih pojavih med mladimi ne bi bilo treba tudi posebej govoriti.

Ko razpravljamo o družbi in vzgoji mladine, navadno mislimo na ustanove: šole, družino, delovno organizacijo, mladinsko organizacijo in podobno. Toda mladi dozorevajo in se oblikujejo v številnih odnosih in dejavnostih v naši družbi, pogosto daleč zunaj zaznamovanih vzgojnih tirov, kot si včasih šablonsko zamišljamo.

Tudi naše ulice, razstave, nogometna igrišča, filmi, tisk, oblike in vsebina zabave, razne proslave in manifestacije, težave (pa tudi rezultati), ki jih porajajo družbeno-ekonomski procesi pri nas, razne birokratske in podobne deformacije, udeležba v samoupravljanju in življenje v armadi, taborniki, planinci, počitniška zveza, festivali, športna tekmovanja, mladinske delovne akcije, osebni zgledi itd. — vse to so poti in smeri, od koder prihajajo najbolj različni vplivi na vzgojo mladih ljudi, kvarni pa tudi spodbudni.

Živimo v času, ko imajo komunisti in marksisti, predvsem v državah, ki oblikujejo socialistično družbo, vzvišeno nalogo, da potrdijo in v izkušnjah ter praksi dokažejo, da je socialistična družba demokratična in svobodna družba; na vsakem koraku morajo pričati, da je njena zgodovinska nadmoč nad kapitalizmom predvsem na področju človeških odnosov, v položaju vsakega posameznika in v možnostih njegove vsestranske osebne afirmacije.

Zaradi tega imamo samoupravljanje za osnovo naše politične organizacije družbe in je nikakor ne bi želeli zamenjati za kakršno koli nekurantno, birokratsko, centralistično in etatistično blago, ki nam ga pogosto ponujajo in reklamirajo. Ni treba gojiti iluzij, še posebno ne pri mladih ljudeh, da je samoupravljanje že samo po sebi dobilo tudi svojo končno afirmacijo. Zanj, za njegov razvoj in afirmacijo, se je treba nenehno boriti. Ko kritiziramo birokratizem in nedemokratično ravnanje, največja sovražnika našega demokratičnega razvoja in samoupravljanja, najpogosteje počenjamo to preveč na splošno. Naj bo taka politika še tako ostra, nikakor ne more biti tudi dovolj učinkovita. Kajti birokratizem nima in ne kaže svoje osebne izkaznice. Nastopa — zdaj v imenu splošnih in družbenih interesov, drugič v imenu reda in discipline, tretjič v imenu malega človeka in nekakšnega humanizma. Povedati je treba, da je eden najpomembnejših elementov v boju mladine za zmago in učinkovitost samoupravljanja prizadevanje za obvladovanje znanja, za pridobivanje strokovnosti, za poglobitev politične in splošne kulture ter izobrazbe.

Sam naš sistem je izpodkopal in vedno bolj izpodkopava korenine birokratičnih deformacij. Toda kritičnosti mladih in občutljivosti za družbene slabosti ne smemo dušiti in zmanjševati z izgovorom, da mora mladina misliti predvsem na svoj prispevek, družbeni razvoj in svoje slabosti. S tem se moramo vsekakor strinjati. To je prva, moralna zahteva do mladih, da bi imela njihova kritična beseda svojo tehtnost.

Kaj pomeni danes ustvarjati in biti navzoč v naši družbi in času? Kako lahko mlada generacija v družbi afirmira svojo veljavo in potrdi svojo zrelost? Vsekakor ne samo prek obsežnih prireditev in akcij: med poplavamami, potresi, med velikimi mladinskimi akcijami. Pa tudi ne samo s tem, da se bodo mladi posvetili knjigi, stružnici ali traktorju, temveč ker bodo sposobni poslušati in odgovarjati mladim na tisoče drugih vprašanj, ki se vsak dan porajajo, ker bodo usmerjali voljo do akcije mladih ljudi, njihovo kritičnost, ker bodo razumeli, ne pa tudi molčali o raznih pretiravanjih in zablodah. Ne bomo razvijali ustvarjalnosti mladih, pa tudi ne njihovega navdušenja, če jih bomo samo pozivali, naj izvajajo programe in akcije družbenopolitičnih organizacij, ali pa jih bomo klicali na delo kot proizvajalce dobrin, zahtevali od njih, naj dosežejo večje odstotke odličnih in prav dobrih na šolah in fakultetah; nasprotno, njihovo voljo za boj proti raznim negativnostim v različnih družbenih sredinah bomo spodbujali s tem, da bomo znali poslušati in ceniti kritiko ter razpoloženje mladih ljudi, katerih notranje težnje, radost življenja in mladosti so: izpolnitev idealov nove, svobodne, demokratične, socialistične družbe.

Tretja seja ZKJ je imela tudi nalogo opozoriti na resnost in odgovornost vseh pri izvajanju gospodarske reforme, pri nadaljnjem razvijanju samoupravljanja.

Tovariš Tito je še posebej poudaril osebno odgovornost komunistov, predvsem tistih, ki imajo tudi določeno družbeno nalogo in funkcije. Poziv na boj proti malomarnosti, kratkovidnosti v proizvodnih organizacijah, proti birokratskim pojavom, ki ovirajo naš samoupravni družbeni napredek, morajo mladi ljudje razumeti tudi kot poziv, naslovljen nanje, da pokažejo več pobude, da dajo več dobrih predlogov. To pa ne velja samo tedaj, kadar gre za materialne zahteve, da bi to ali ono zgradili in organizirali, temveč tudi takrat, kadar se dogajajo razne moralne deformacije in primeri, ko ne spoštujejo osebnosti in pravic delovnega človeka, ko se pojavljata egoizem in neumnost raznih vrst. Vse te izrodke preveč pogosto srečujemo, da bi bili lahko mirni in samozavestni.

Naša družba je odprta svetu in s tem podložna raznim idejam ter vplivom, tako kot z močjo svojih idej vpliva tudi na druge. Ni tako kritična do tujih idej, kolikor je odprta. Mladi ne smejo pojesti vsake tablete, ki jim je predpisana, in kupiti vsakega blaga, ki jim je na voljo. Žal, razne ideje in nazori krožijo v naši sredini brez razprave in brez nujne znanstvene ter ideološke razlage. Celo razne neumnosti, mondenosti in razpoloženja, včasih tudi lažno kulturo iz zdolgočassenih sredin ter bogatih dežel na zahodu servirajo naši mladini kot nekaj sodobnega in novega. To zasledimo v tisku, včasih v literaturi, v nekaterih oblikah zabave, v filmih, ki jih lahko gleda mladina, na odru, v razpravah na raznih tribunah in zborovanjih, pa tudi v šolskih knjigah in na predavanjih. Naša družba se noče pa tudi ne more, razen v redkih primerih, administrativno braniti pred agresivnostjo idej, ki nimajo nič skupnega z našimi družbenimi cilji in življenjem. Mladi ljudje ne smejo biti naiven medij za vse ideje in vplive, ne smejo biti sužnji vsakega stanja, kakršno je, znati morajo razlikovati ideje napredka, za katere se velja truditi, od tistih, ki jih je treba izžvižgati. Mladost v družbi, obrnjeni v prihodnost, ne sme biti bel list, na katerega bodo vpisovali vse možne ideje in smeri, temveč mladina, ki bo miselno, organizacijsko in akcijsko sposobna, da spreminja in izboljšuje družbo ter človeka.

Na 8. kongresu ZKJ so še posebej poudarjali o ZK pri delu z mladino. »Ne zaradi tega, ker bi nas bolela glava zaradi mladine, temveč zato, ker nam leži na srcu,« tako je komentiral neki tuj novinar ta del referata tovariša Tita. Pomen besed tovariša Tita in osmega kongresa v zvezi z mladino je, da je naloga komunistov in socialistične družbe glede vzgoje mladine širša kot nekaj ljubeznivih besed mladim ali pa morda včasih tudi nekaj svarilnih pogledov. Ni dovolj samo razglašati formule in sklepe. Vsi moramo spoznati, koliko smo danes sposobni razumeti, osvetliti široke zahteve in položaj mladih, da jih doumemo in jim prilagodimo naše delo ter našo aktivnost.

Vsi družbeni dejavniki imajo ustrezne dolžnosti in odgovornost do mladih generacij; te odgovornosti se ne morejo otresti samo z radikalno kritiko slabosti v delu mladinske organizacije, šole in podobno. Vendar bi želel poudariti posebno odgovornost učiteljev pri vzgoji mladih generacij. Skripta in učbeniki, iz katerih se mladi učijo in jih prekladajo iz roda v rod, niso dovolj, da bi ugodili zanimanju in radovednosti mladih ljudi za sodobne dosežke znanosti, za sodobne dogodke, saj to lahko samo vzgojitelj-predavatelj nudi mladim ljudem. Brez tega ni možen pravi stik z mladimi ljudmi, dejanski sad v oblikovanju mladega človeka, v njegovi vzgoji, pa tudi ne popolna avtoriteta vzgojiteljev. Nujno je, da se družba bolj zavzame za dvig in ohranitev avtoritete predavatelja, za to pa morajo še naprej skrbeti predvsem predavatelji sami.

ZK se premalo ukvarja s problemi mladih. O njih najpogosteje govorijo na letnih konferencah, navadno slovesno in posplošeno, ob raznih ekscesih, kritizirajo pojave zapuščenosti mladih v vzgojnem pogledu, začenjajo nekatere praktične ukrepe, da bi se mladi združili ali da bi se začela kakšna akcija. Komunisti se ne morejo samo sklicevati na svoje sklepe, ne morejo gledati dela mladinske organizacije od daleč in po potrebi kritizirati. Vsaka kritika dejavnosti mladinske organizacije ali mladine — je kritika nas samih, saj se celotno gibanje ukvarja s problemi mlade generacije, njene usmeritve in njenega boja.

In celo kadar gre za vzgojo mlade generacije, sem mnenja, da ima v tem posebno mesto razvijanje ljubezni in spoštovanja do drugih narodov Jugoslavije. Res je, da med mladino ni šovinizma. Toda takšna ocena nas lahko tudi premoti. V naši sredini še živijo in v raznih oblikah kažejo svojo dejavnost tudi sovražniki socializma in novih družbenih odnosov. Ravno za takšne elemente postaja razpihovanje nacionalizma in šovinizma najpogosteje oblika boja proti novemu. Ko se sklicujejo na preteklost, mislijo na staro razredno družbo, na odnose, ki so bili v kraljevini Jugoslaviji. Ko se ti elementi borijo proti socializmu in enakopravnim odnosom med našimi narodi, nekaj časa kričijo: »Nazaj v preteklost!« in se lažno povezujejo s slavnimi tradicijami srbskega ljudstva, spet nato pa nastopajo z geslom: »Poglejte, kaj se zdaj dogaja z nami, Srbi!«

Ne mislim govoriti o vseh negativnih pojavih v našem idejnem in političnem življenju, pa tudi ne o pojavih šovinizma, ki ga čutimo tudi v novih odnosih. Želel sem bolj opozoriti na njihovo navzočnost in na to, da se moramo boriti proti njim. To pa obenem pomeni, da nihče ne more biti imun pred takšnimi sovražnimi plivi, tudi mladina ne.

TAKO IMENOVANI SPOPAD GENERACIJ

V razpravah včasih govorimo o odnosu generacije, o tem, kako sedanje mlade generacije doživljajo našo bližnjo preteklost, kako gledajo in ocenjujejo današnjo družbeno stvarnost. Nekateri to celo obravnavajo tudi kot tako imenovani spopad generacij. V teh tezah je pogosto veliko samovoljnosti in posploševanja. V bistvu nastopajo z biološko razlago o naravnem spopadu med mladimi in starejšimi generacijami, o neizogibnosti tega spopada. V ta pojem »spopada generacij« stlačijo vse specifičnosti značaja, pogojev, duha in dejavnosti današnjih generacij glede na prejšnje generacije. Te razprave navadno potekajo v abstraktni obliki, vendar ne bi želel mimo nekaterih nazorov, ki jih je bilo slišati.

Seveda bi bilo dogmatično, če bi idealizirali socialistično družbo. Teoretično in praktično vzeto, v političnem in idejnem pogledu je možen spopad in razkorak med generacijami tudi v socialistični družbi. Toda to je prvo znamenje njegove degeneracije. Spopad s stalinizmom, z dogmatizmom, s sektaštvom in tesnobo, z birokratskim socializmom, se pojavlja v obliki raznih spopadov in protislovij, navidezno pa tudi kot spopad mladih in starih. Zato nekaterih protislovij globljega družbenega pomena ne moremo pojasnjevati s spopadom generacij, ker se s tem dejansko prikriva družbeno bistvo teh protislovij.

Ta delitev na generacije ni samo fiktivna in politično sumljiva, temveč je tudi neznanstvena. Kajti tudi »stari« niso nikakršna fronta — niti glede let pa tudi ne glede izkušenj, stališč, morale, političnih sil ali zavesti. Tudi mladi ljudje se ne pojavljajo kot nekakšna monolitnost niti po tem, kako gledajo na svet, kako vstopajo v življenje, v kakšnih materialnih in družbenih razmerah danes živijo itd. Kakor vemo, sta »stara« in »mlada« generacija vedno živeli in bosta živeli skupaj.

Prihodnji rodovi podedujejo in razvijajo vse, kar je napredno in revolucionarno v družbi ter postajajo za eno glavo višji od prejšnjih. To je dialektika življenja in zakon naprednega gibanja v vseh smereh.

Kaj kritizirajo mladi ljudje v mladinski organizaciji in zunaj nje: birokratizem, karierizem, lenobo, privilegije, konservativizem in sebičnost. Ko bodo mladi sprejemali socialistične ideje in vrednote, se bodo čisto naravno upirali tistim primerom, ko te vrednote v praksi pozabljajo, ko jih spreminjajo samo v frazo. Mladi ljudje vidijo, kako pri nas posamezniki, ko nastopajo s političnimi in z ideološkimi frazami, iščejo predvsem svoje koristi.

Naš človek, posebno pa mladina, ne spoštuje vedno samo naslova, temveč le dejavnost, ne trpi površnosti in fraz, temveč zahteva dejstva, kritično gleda, kako naše posamezne dejavnosti in ustanove koristijo človeku; namesto na zveneča gesla bolj gleda na današnji dan, na sodobnost. Posamezniki v tem ne smejo videti krize vesti in zavesti, idealov, nekakšno prekinitev z našo preteklostjo. Toda to ni res. Kajti kako živeti, kako delati in se boriti — vprašanja, ki jih preveč pogosto zastavljajo mladim — ne pomenijo zanemarjanja tiste zanesenosti, prepričanosti in izkušenj iz naše dosedanje borbe. Spomini na našo preteklost, njeni liki in ideali niso bledi niti samovoljni simboli, temveč so globoko v zavesti mladih ljudi in po svoje potrjujejo moč naše družbe ter časa, pomenijo neko nadaljevanje in delujejo z lastnimi vrednotami.

ZVEZA MLADINE

Se nekaj o Zvezi mladine. Zadnji čas doživlja Zveza mladine razne kritike: da je to konformistična družbenopolitična organizacija, da njena vodstva tako vzgajajo, da dajejo takšen pečat vsej organizaciji Zveze mladine, da je Zveza mladine neinicijativna in nezanimiva za mlade ljudi, da se širita profesionalizem in birokratizem v mladinski organizaciji itd. Takšne posplošene kritike z viška in precej samovoljne ne moremo sprejeti, ker je krivična. Pač pa je treba res kritično govoriti o tem, kakšna je vloga Zveze mladine danes in kakšna je vrednost njenega dela, to pa realno, trezno in brez diskvalifikacij.

Nekateri sprašujejo, ali ima takšna organizacija sploh kakšen pomen. Napredni mladi ljudje so vedno čutili in tudi danes čutijo potrebo, da se organizirajo v akciji, pri reševanju svojih in družbenih problemov, da bi imeli skupen pogled na naloge časa in razvoja. Če je v delovanju mladinske organizacije kaj odvečnega, utrudljivega, posnemanja drugih družbeno političnih organizacij, oponašanja tistega slabega dela njihovih izkušenj, potem je treba tega osvoboditi organizacijo, ne pa mlade ljudi osvobajati njihove politične organizacije.

Ni treba ponavljati, da Zveza mladine ne sme biti transmisija, ne politična stranka mladih, prav tako pa ne sme biti nekakšna kadrovska rezerva »za ustvarjanje mladih birokratov«, kakor je bilo nedavno rečeno. Zveza mladine si mora prizadevati, da bodo mladi ljudje ob njeni pomoči enotno uresničevali svoje programe, dosegali svoje interese, zahteve mladih ljudi; ščititi mora politične koristi družbe, razvijati in usmerjati zavest, prispevati k vzgoji mladih, ne pa samo pasivno reagirati in odsevati njihove želje.

Slišali smo tudi drugačne kritike: da Zveza mladine ni samostojna organizacija, da mladinske voditelje bolj imenuje forum ZK, namesto da bi bili voljeni, da sta mobilnost in aktivnost organizacije na ravni vodstva, da je veliko raznih izbir, obravnavanj družbenih načrtov in podobno, malo pa stikov s tekočimi življenjskimi problemi, z življenjem in s težavami mladih ljudi. Slišati je pripombe,

da delo Zveze mladine cenijo po materialu, sklepih in sestankih, da so mnogi sestanki manifestacijskega značaja, da so referati polni splošnih citatov, »da se je treba boriti proti negativnim pojavom«, ni pa dovolj stikov s članstvom in njegovimi dejanskimi interesi ter zanimanjem. Čeprav so te kritike zelo radikalne, se mi zdi, da je precej teh ugotovitev točnih. To pa, žal, ni samo problem mladinske organizacije.

Na dnevnem redu je pogosto tudi vprašanje profesionalizma v mladinski organizaciji. Takole pravijo: poklicni mladinski funkcionarji dobijo osebni dohodek visoko kvalificiranega strokovnjaka, kmalu se navadijo na privilegije, niso dovolj pogumni in iniciativni, mislijo na svojo nadaljnjo politično prihodnost in pogosto lakirajo mladinske probleme, materialno so preskrbljeni in težko razumejo mlade ljudi, ki jih skrbi njihov poklic in zagotovitev življenjskega obstoja. Vsekakor je treba zmanjšati število političnih mladinskih profesionalcev, izogibati se je treba prakse, da dobi mladinec, takoj ko odide na delo v mladinski komite, precej višji dohodek od tistega, ki ga je imel prej. V delu Zveze mladine je treba še bolj gojiti pot amaterizma, kult poklica in stroke, škodljivo pa je a priori degradirati tudi poklic začasno »poklicnega« mladinskega voditelja. Takšno pretiravanje vodi k podcenjevanju vsakega sodelovanja pri vodenju in v vodstvih. Razen tega bo še vedno nujno tudi poklicno politično delo, pa čeprav tudi v minimalnem obsegu. Vsekakor smo priče birokratskim deformacijam. Povsod, kjer so, jih je treba odkrito kritizirati. Ni pa treba pri mladih ljudeh ustvarjati nerazpoloženja do mladinske organizacije v celoti, kot da je sestavljena samo iz poklicnih birokratov, ki vidijo svojo edino pot za napredovanje v političnem profesionalizmu. Birokratske deformacije posameznikov niso odlika niti Zveze mladine niti mladinskih vodstev v celoti.

Imamo torej upravičeno in neupravičeno kritiko. Samo zase to ni slabo. Ni pa dobro, če na očitno pretirane kritike srečujemo molk mladinske organizacije in vodstev.

Aktivnost in kritika Zveze mladine bi morali biti manj papirnati, literarni, ki samo šušljata, ne pa tudi odmevata. Treba je več pobude, več iznajdljivosti v kritiki birokratizma, inertnosti, lenobe, neumnosti, treba je več pravih, če naj tako rečem, bronastih besed o naši mladinski organizaciji in mladinskem tisku.

Maksimalno aktivirati mlade ljudi v samoupravljanju se pravi stopati po poti, da se v neposredni akciji vsak mlad človek čimbolj izrazi kot ustvarjalec, da se maksimalno angažira, da sprejme nekaj kot dnevno in zgodovinsko nalogo, kjer se lahko sam izkaže.

Ne smemo samo tolmačiti posameznih pojavov ali morda videti »upor« mladih, temveč moramo delovati, usmerjati. Naša stvarnost in naša preteklost imata na srečo svojo notranjo doslednost, razumno in jasno perspektivo. Najhujša preizkušnja, pred katero so postavljene sedanje generacije, je: obvladati znanje, pridobiti strokovno in splošno izobrazbo vseh oblik in nivojev, razvijati resnično človeške, humane in socialistične odnose. To terja izjemne napore, vero v cilj in voljo. Za vse to pa bodo še nadalje potrebne revolucionarna energija, trdnost, organiziranost, prepričanje, pogum in moč.

Sestavek, ki ga objavljamo z avtorjevim privoljenjem, je bil objavljen v reviji Gle-dišta, 6—7 štev.

Do zdaj in v prihodnje po poti reforme

TONE KRAŠEVEC

Ko so lani v najbolj vročih julijskih dneh poslanci v zvezni skupščini sprejeli sveženj predpisov, s katerimi so določili načela in cilje reforme, niso obenem predpisali, da jih moramo uveljaviti do določenega datuma. To je bilo nemogoče, tako kot je nemogoče s kakršnim koli obračunom zdaj, dobro leto kasneje, ugotoviti, če smo stoddstotno izpolnili dovolj velik del reformnih nalog. Gre namreč za bolj dolgotrajen, zelo zahteven proces.

Predvideli smo, da ga bomo speljali do izteka srednjeročnega plana, to je v obdobju do leta 1970. Ta čas moramo vpeljati v naše gospodarstvo stabilnost in utrditi dinar. Kaj bolj natančno predvidevanje ne bi bilo kaj prida zanesljivo. Pregled vsega časa od uzakonitve reformnih načel naprej pa le nudi dokaj zanesljivo sliko o tem, kako se premikamo po tirnicah tako zastavljenega razvoja.

Ni mogoče oporekati, da se niso v delovnih kolektivih v dokaj spremenjenih razmerah gospodarjenja v glavnem prizadevno lotili nalog. Sprva je bilo marsikje zapaziti tudi nekaj nepremišljenih in zaletavih »poslovnih« potez. Te naj bi, kot je bilo sem in tja slutiti, v nekaj tednih omogočile izkoristiti »notranje rezerve«; dejansko so omogočile nagel, včasih tudi pre-nagljen odpust nekaj delavcev, odpoved večjega števila štipendij, pred tem ali onim strokovnjakom so se zaprla nekatera tovarniška vrata, ustavljenih je bilo nekaj malenkostnih prispevkov v standardu zaposlenih znotraj podjetij in izkopanih na svetlo še nekaj podobnih »rezerv«. »No, tem pojavom ni bilo sojeno dolgo življenje. Kmalu se je večina podjetij lotila izdelave tehničnih in proučenih programov, izkoriščanje notranjih rezerv v okviru poslovnih nalog za daljše obdobje. Po širokih, demokratičnih razpravah med proizvajalci so jih sprejeli. Samoupravniki organi so na novo pretresli svojo poslovno politiko, marsikaj spremenili in se odrekli, vsaj začasno, prenekateri poprej 'bistveni' investiciji. In seveda — osebne dohodke so povečali po svojih materialnih zmožnostih, da standard zaposlenih ne bi pretirano občutil starta reforme. Napovedim, da se ta ne bo niti začasno zmanjšal, pa kar od kraja niso nikjer verjeli.

Kakorkoli ocenjujemo čas od starta reforme naprej in kakorkoli poskušamo ugotavljati, kako so v delovnih kolektivih svoje naloge in delovne programe doslej izpolnili, ne moremo mimo dejstva, da je ob težavah in pomanjkljivostih napredek v našem gospodarstvu nesporen. To obdobje je prineslo prve rezultate glede izvajanja osnovne orientacije k intenzivnejšemu gospodarjenju na vseh področjih. Vse oblike notranje porabe so se umirile, umirili so se blagovno denarni odnosi in plačilna bilanca se je uravnotežila. Z deetativacijo družbenih sredstev, s spremembami v primarni delitvi in z omejitvijo negospodarske porabe so nastale ekonomske možnosti za nadaljnje še doslednejše izvajanje temeljnih ciljev gospodarske reforme. Pred nekaj dnevi je dobilo gospodarstvo s sprejetjem razvojnega plana Jugoslavije do leta 1970 jasne perspektive, kako naj ravna. Dana pa je bila tudi jasna materialna podlaga za nadaljnjo stabilizacijo gospodarskih tokov.«¹

¹ Boris Kraigher: Ekspoze v Zvezni skupščini 14. 7. 1966.

Nekatere številke o osnovnih gibanjih v našem gospodarstvu podpirajo te ugotovitve: industrijska proizvodnja je lani v naši državi ob novih, za marsikatero podjetje zapletenih razmerah narasla za 8 % v primerjavi z letom 1964, skrčil se je obseg investicij, izvoz pa se je povečal kar za dobro petino — za 22 %. Temu ustrezni so bili dokaj ugodni tudi rezultati plačilne bilance. Nekoliko bolj umirjena je bila dinamika proizvodnje v letošnjem I. polletju, kar še posebej velja za našo republiko. V Jugoslaviji je v tem času proizvodnja narasla za 5 % v primerjavi z istim obdobjem lani, izvoz pa za 17,2 %. V Sloveniji je povečanje proizvodnje bolj skromno — 2,5 %, izvoz pa je narasel za 15,5 %. Od sprejema reformnih načel naprej so se v naši državi povečale cene pri proizvajalcih le za 3 %, kar je tudi znak stabilizacije, prvič v naši povojni zgodovini pa letos povečujemo proizvodnjo le z večjo produktivnostjo, ne pa na račun na novo zaposlenih. Kratka ocena tega obdobja po reformi verjetno ni daleč od preproste ugotovitve, da smo sicer napredovali po zastavljenih tirnicah, vendar prepočasi.

O vzrokih za to veliko pišemo in govorimo, o tistih znotraj kolektivov, kot o tistih zunaj njih (predvsem v ekonomskem sistemu), o potrebnih in nepotrebnih, o subjektivnih in objektivnih itd. Zadržali se bomo samo pri enem dejstvu — da reformo uresničujejo ljudje.

Že v začetku reforme so v kolektivih, ki so jim instrumenti okrnili njihova sredstva ob tem, ko so to poudarjali, radi pozabili, da bi morali hkrati pogledati, kako z boljšim gospodarjenjem ustvariti večji dohodek. Že vnaprej pa je bilo jasno, da bodo z reformo vpeljane spremembe pomagale industriji surovin in pritisnile na predelovalno industrijo. To smo v Sloveniji takoj temeljito občutili. Torej je odločilnega pomena sposobnost kolektivov, kako začeti drugače gospodariti, tega pa ni mogoče brez sposobnih kadrov. Žal v podjetjih danes še životari mnenje, da je gospodarjenje odvisno predvsem od takih ali drugačnih instrumentov, ne pa od sposobnosti in prizadevnosti ljudi. Pa tudi pri tem imajo organizatorji proizvodnje še posebno pomembne naloge. Zato verjetno prisojamo preskromen pomen prvim negativnim rezultatom reelekcije, tega z ustavo na novo vpeljanega mehanizma, ki je prvič stekel — bolje moral bi steči — v prvem letu reforme. In še bi moral pridobiti v pomembnosti, če upoštevamo, da je prav od ljudi, ki jih zajema reelekcija, veliko odvisna kadrovska politika v delovnih organizacijah. Vse analize so pokazale in tega nihče ne taji ali opravičuje — tudi ne politični forumi — da smo začeli reelekcijo neuspešno. V glavnem je bila formalna. Videti je bilo, kot da sedijo v najpomembnejših pisarnah podjetij sami sposobni, šolani in za svoje naloge popolnoma usposobljeni ljudje. Tega gospodarski rezultati marsikaterega kolektiva ne potrjujejo. Zamenjani direktorji so bili ob tej reelekciji tako rekoč bele vrane. Vsaj začasna zakrknjena zaprtost posameznih podjetij pred novimi kadri in geslo, da po reformi samo odpuščamo, ne pa zaposlujemo nove ljudi, sta tudi prispevala, da ni dobil zaposlitve marsikateri strokovno usposobljen mlad človek. Neredki med njimi so po nekajkratnem neuspešnem čakanju pred okenci zavodov za zaposlovanje raje odšli čez mejo. O tem je bilo že veliko napisanega, vendar pa tema stalno opominja. Ne smemo pozabiti, da v slovenski industriji, gradbeništvu, prometu in kmetijstvu le na polovici vseh delovnih mest, ki zahtevajo visoko in višjo kvalifikacijo, delajo ljudje z ustrezno izobrazbo. Približno enako razmerje v teh panogah velja tudi za delovna mesta s srednješolsko izobrazbo. Prav v tistih, najbolj vase zaprtih kolektivih, pa se hitro debeli plast plodnih tal za izkrivljanje ali zaviranje samoupravnih odnosov,

ker presušeni kadrovski krvni obtok ne prinaša novih zamisli in znanja, novega zagona in vitalnosti. Pred očmi moramo imeti, da lahko reformo uresničijo le sposobni ljudje, to pa je treba v prihodnje bolj upoštevati. Pravi kadri morajo priti na pravo mesto in pri tem moramo pozabiti tudi na ponekod močno vpeljane kabinetske poteze v kadrovski politiki. Pri vsem tem gre namreč za močno žarišče tistih ovir pri izvajanju reforme, ki jih lahko pripišemo na račun delovnih kolektivov in dejavnikov izven gospodarstva. Administrativne in etatiistične težnje, s katerimi je začel v našem vrhu obračun IV. plenum CK ZKJ, so žive na vseh ravneh, tudi znotraj delovnih organizacij.

Še vse preredki so pojavi in znaki, da po kolektivih svoj položaj, svojo prihodnost in načrte gledajo v novi luči. Do zdaj jih tudi ekonomske možnosti poslovanja v to niso dovolj trdo silile. Prihodnje leto bo drugače. Letos v juliju so bile razmere gospodarjenja zaostrene ali bolje sproščene tam, kjer je to najpomembnejše — pri vključitvi v mednarodno delitev dela. »Nadaljnji razvoj in stabilizacija gospodarstva naj čimprej privedeta do konvertibilnosti dinarja. Zato je nujno potrebno: da gospodarska politika in srednjeročni plan predvidita ukrepe za uresničitev tega cilja; da ustvarimo devizni režim, ki ustreza sodobnemu in razvitemu gospodarstvu in omogoča, da se naše gospodarstvo — s svobodnim izvozom in postopno liberalizacijo uvoza surovin, blaga za osebno potrošnjo in opreme kar najbolj vključi v mednarodno delitev dela; da se omogoči najširša kooperacija doma in v tujini in da dobimo realne kriterije za rentabilnost investicij in svobodno formiranje cen; da devizni režim omogoči, da bodo trgovina, proizvodna kooperacija in druge oblike gospodarskega sodelovanja s tujimi partnerji čimbolj postajale sestavni del samoupravnega poslovanja podjetij.«²

Prav zaradi zaprtosti domačega tržišča smo bili do zdaj po reformi še vedno priča raznim izkrivljanjem v gospodarstvu in v družbenih odnosih, še vedno je bila mestoma mogoče opaziti parazitizem in monopolistične ambicije. Zato tudi pojavi, da so bili določeni instrumenti, določeno blago ali določena ekonomska teza uvrščeni v kategorijo nacionalnih problemov. V tem je še poseben pomen odprtega trga za uspešno reformo. Naš gospodarski tednik je prepričljivo zapisal: »Če devizna reforma iz leta 1961 ni dospela do svojih ciljev prvič zaradi tega, ker je ni spremljala porazdelitev v korist gospodarstva in ker je bila za tem rušena z dotokom denarja iz vedno polne emisijske vreče, tej iz leta 1965 preti to, kar nima, pa je prejšnja reforma imela: bolj liberalen uvoz in menjava s tujino nasploh. Če ni navzoč duh tujega tržišča v državi — kaže teh nekaj mesecev — se lahko ugodno živi celo ob takih, z administrativno prisilo izsiljenih vratolomnostih, kot je devizna poveza hotela z ladjedelnico, tramvaja s pletilcem košar itd.«³

V tem je pomembnost letošnjega julija: IV. plenum na Brionih je kot začetek odkritega obračuna s konzervativnimi etatiističnimi stališči odprl na vseh ravneh možnost za bolj radikalno napredovanje po tirnicah reforme, zvezni parlament pa je s sprejetjem vrste novih ekonomskih predpisov pravzaprav začel drugo, zahtevnejšo reformno etapo in s srednjeročnim planom določil glavne cilje in naloge v obdobju njenega uresničevanja. S tem so dobile delovne organizacije dolgoročno usmeritev za svoja prizadevanja, v njej pa morajo poiskati zase najustreznejše mesto. V treznih ter prizadevnih

² Sklepi tretjega plenuma CK ZKJ, točka 5.

³ Ekonomska politika štev. 733 — 16. 4. 1966.

kolektivih, ki so koj dojeli zahtevnost nalog, ki jih imajo v novih okoliščinah pred seboj v naslednjih letih, je bilo slišati tudi mnenja, da so novi predpisi odprli dokaj prosto pot vplivu svetovnega trga na domači gospodarski prostor tik pred dvanaajsto uro. Posebej velja poudariti, da so ob tem v skladu z osnovnimi cilji reforme zakonodajalci znova poudarili pomen čvrstosti dinarja in dinarski dohodek kot poglaviten vpliv v gospodarjenju. Cilj je, »... da je treba ohraniti stabilnost domače valute in zagotoviti proces h konvertibilnosti dinarja. Zato je bilo izhodišče, naj poteka liberalizacija na podlagi dinarskih sredstev, kajti samo tako se odpira perspektiva celotnemu gospodarstvu pri njegovem vključevanju v svetovni trg«.⁴

Področje, ki je v našem povojnem gospodarstvu vseskozi pomenilo za samoupravnost v bistvu nedotakljiv tabu, branjen s čvrsto vrsto vsevednih, etastičnih parol, postopoma prehaja v roke tistih, ki blago ustvarjajo in z njim devize v mednarodni menjavi — v roke proizvajalcev. Res da v mejah, kot za zdaj dopuščajo naše dejanske možnosti, te pa bodo vse širše. Devize postajajo sestavni del sredstev gospodarstva. Kot kaže, bo že prihodnje leto imelo gospodarstvo na razpolago za svoje poslovanje trikrat več deviz kot letos in ob večjih možnostih za zadolževanje v tujini bo lahko hitreje napredovalo pri modernizaciji proizvodnje ter si zagotovilo veliko bolj zanesljivo oskrbo s proizvodnimi materiali. Posebno še, ker tudi režim amortizacije zagotavlja njeno podvojitev in nas s tem vsaj deloma približuje razvitejšim državam. Že za prihodnje leto je predviden sproščen uvoz približno polovice vsega blaga iz konvertibilnega področja. Torej bo trg že toliko odprt, da bo pritiskal na povečanje produktivnosti, da bo pomagal preusmerjati proizvodnjo po dejanskih tržnih potrebah, ki so bile do zdaj v zaprtih tržnih okvirih večkrat umetno ustvarjene.

Modernizacija proizvodnje je pri nas in še posebej v slovenskih podjetjih osrednja naloga v okviru srednjeročnega plana razvoja. Na vseh razpravah o tem dokumentu, v klopreh zvezne skupščine in v dvoranaх republiških skupščin je bilo to znova in znova poudarjeno. V srednjeročnem planu SFRJ, za katerega je treba povedati, da vsebuje le malo kompromisov med zastarelimi konservativnimi in novimi reformnimi težnjami, je ob 7,5 do 8,5-odstotnem letnem naraščanju narodnega dohodka predvideno vsakoletno povečanje izvoza za 13 do 15 %. Tega brez modernizirane proizvodnje ne bomo dosegli. Zato pa odpade največji del odgovornosti na ramena delovnih organizacij. »Dosežena stopnja proizvajalnih sil in deatizacija sredstev družbene reprodukcije sta bistven element tempa in kakovosti prihodnjega razvoja in učinkovitejšega izkoriščanja investicijskih sredstev. Od kakšnih 90 milijard novih dinarjev, kolikor jih bomo vložili v osnovne sklade gospodarstva v prihodnjem obdobju, bo kakih 41 milijard neposredno na voljo delovnim organizacijam, 22 milijard poslovnim bankam, medtem ko bodo federacija in republike razpolagale s kakimi 26 milijardami dinarjev.«⁵ Čeprav so sredstva v rokah federacije in republik še dokajšnja, kar je prav gotovo dediščina dosedanjega razvoja proizvajalnih sil in odnosov, bo vloga samoupravnih organov delovnih organizacij pri odločitvah v okvirih srednjeročnega plana izredno velika. Tako glede večjih pravic kot glede večje odgovornosti.

V Sloveniji pripravljamo srednjeročni načrt bolj počasi — zato naj bi bil čimbolj temeljito in pretehtano pripravljen — kot v drugih republikah

⁴ Boris Kraigher: Ekspoze v Zvezni skupščini — 14. 7. 1966.

⁵ Peter Stambolič: Ekspoze v Zvezni skupščini — 5. 7. 1966.

in ga bomo šele jeseni sprejeli. V smernicah, ki jih je sprejela republiška skupščina za izdelavo tega planskega dokumenta, ki bo moral biti kar se da realna ocena možnosti družbeno-ekonomskega razvoja, je prav tako poudarjeno: »Da bi se dosegel osnovni cilj družbeno-ekonomskega razvoja v naslednjem obdobju, je potrebno preiti od ekstenzivnega k intenzivnemu načinu gospodarjenja, za kar je v SR Sloveniji treba zlasti: celotno gospodarstvo odločno usmeriti v modernizacijo, da bi se na ta način moglo uspešno vključevati v mednarodno menjavo...«⁶

Kot kažejo analize iz planskega gradiva, bo v naši republiki v obdobju 1966/70 na voljo za vlaganja v osnovna sredstva okrog 1700 milijard starih dinarjev, samo za investicije v gospodarstvo pa 1150 milijard. V SRS je še posebej značilna zastarelost, razdrobljenost in prešibka specializacija proizvodnje. Zahtevnost nalog delovnih organizacij in poslovnih bank pri kompleksni modernizaciji proizvodnje je zato toliko večja. Gre namreč za odstranitev enega najmočnejših žarišč vzrokov za zaostajanje naše produktivnosti za razvitimi deželami. Zato bo treba nove objekte graditi predvsem takrat, ko bodo uspešno dopolnjevali že obstoječo proizvodnjo. V modernizaciji je tista resnična notranja rezerva v gospodarstvu. Sedanji položaj glede investicij pa nas opozarja, da moramo biti pri novih naložbah še posebno premišljeni in pazljivi in da moramo imeti zanje vedno zagotovljena potrebna sredstva. Za zdaj je vplačanih v naši republiki šele polovica že začelih investicij, računano po vrednosti v investicijskih programih. Ta pa ni majhna — 5 milijard 750 milijonov novih dinarjev. Da bo tu vpeljan red, bo potreben marsikateri energičen poseg, ki bo včasih tudi močno zabolel. Za vselej je treba doseči, da naj investira le tisti, ki ima denar. Avtoriteta denarja, ne pa objekta ali osebe mora odločati.

Izredno zahtevne naloge, ki jih imamo pred seboj, bo treba uresničiti v zelo zaostrenih razmerah gospodarjenja. Te bodo vsako leto bližje tistim na svetovnem trgu. Kdor si ne bo dovolj prizadeval, kdor ne bo pokazal poslovne gibčnosti in iznajdljivosti, kdor ne bo dokončno dojel, da so predvsem od lastnega dela odvisni uspehi, da zunaj podjetij nekje v družbi ni več nobene »odrešenika«, bo omagal. Včasih bo pot do teh spoznanj zelo boleča in tudi kakšno podjetje, ne le majhna obrt, trgovinica ali gostilna, kot smo do zdaj opažali, se bo potopilo.

Druga pot do gospodarske moči in stabilnosti ter do čvrstega konvertibilnega dinarja ne pelje. Alternativa vsej tej zahtevnosti razvoja prihodnjih let je le v tem, če znova poženemo stroje v tiskarni denarja, temu pa sledi nova poplava vseh vrst potrošnje, nov val inflacije in — nova reforma. To krat na novi višji ravni in veliko teže izvedljiva, ker bi s propadom sedanje reforme etatistične sile bolj pogumno dvignile glavo. Najnovejši čas nam izpričuje, kako so jo skušale zavreti. IV. plenum CK ZKJ je začel z njimi odkrit in odločen spopad ter s tem šele pravi boj tudi za dosledno družbeno, ne le gospodarsko reformo. Letošnje poletje smo naredili korak v drugo etapo uresničevanja reforme. Moramo ga zdržati, čeprav ne bo lahko.

⁶ Sklep skupščine SRS o smernicah družbeno gospodarske politike, ki mora biti izražena v planu družbeno ekonomskega razvoja SR Slovenije v obdobju do leta 1970. — 23. 6. 1966.

Za Stanetove borce ni bilo ovir

IVAN TLAKER-LUKA

Bilo je sredi avgusta 1942. leta. Rosilo je, ko se je v zgodnjih jutranjih urah skozi gozd pomikala kolona partizanov. Bilo jih je kakih sto. To smo bili mi, del II. grupe odredov. Prihajali smo iz Udenboršta, da bi prek Krvavca prišli na Štajersko. Bili smo izmučeni in sestradani, saj dobrot partizanskega kotla nismo okusili že tri dni. Vse pogosteje smo vpraševali dva partizana kokrskega odreda, ki sta nas vodila, če bomo kaj kmalu pri Ambrožu...

»Še eno ali dve uri, pa bomo tam, kjer bo tudi zabeljenih žgancev za vse na pretek!« sta obljubljala. Naš Stane — vedno dobre volje in s cigareto v ustih — je pripomnil: »Da ne bi bili ti polni magazini in zabeljeni žganci Nemci?«

»Ti na Krvavec sploh ne pridejo in smo lahko popolnoma brez skrbi.« Med zbijanjem šal na račun žgancev in gamsov smo šli naprej. Nekaj pred osmo uro smo počivali.

»Še malo, še kakšne pol ure, pa smo na današnjem cilju,« sta trdila Kokrčana. Radiotelegrafist Franto je tudi tokrat pripravil radijski sprejemnik, da smo ob osmih poslušali radijska poročila, komisar Tomaž pa nam je vmes pojasnjeval.

Stane je poslal naprej predhodnico: oba Kokrčana in našega mitraljezca s pomočnikom.

»Da boste pripravili dober sprejem pri kokrski četi! A ne pozabite na žganec!« jim je naročil ob odhodu.

Nenadoma je odjeknil kratek rafal in nekaj strelav v smeri, kamor je odšla patrolja. V trenutku smo bili pripravljeni na spopad. Napeto smo poslušali med drevjem, a nič se ni oglasilo...

Nič več...

»Naša patrolja je verjetno streljala na gamse, da bi imeli tudi kos divjačine za priboljšek,« je ugibal vedno nasmejana Tomaž. Tudi Stanetu se je lice razjasnilo. In potem smo naprej poslušali poročila. Deževalo je čedalje močneje.

»Odhod!« smo zaslišali Stanetov glas. Šli smo na pot, zleti v kolono drug za drugim in zaviti v šotorska krila. Srečali smo nekega pastirja, ki je gnal živino in nas začudeno opazoval. Veselo smo ga pozdravili, Tomaž pa ga je celo malo »politično obdelal«.

»Da nas ne bo izdal!« je rekel Tomaž, ko je dohitel kolono. Nekaj sto metrov od tega srečanja smo prišli na manjšo planoto. Pot se je v obliki črke S vila navkreber na drugi rob planote. Levo od nas je bila vzpetina do roba gozda posejana z gostimi skalami, desno pa velika zelena strmina, ki je segala v grapo. »Mislim, da smo že skoraj tam,« mi je rekel šef obveščevalnega centra Mišelj.

»Upam, da,« sem mu pritrdil.

Šli smo počasi in precej tesno skupaj. Počutili smo se varne, saj je bila pred nami patrolja. Prednji del kolone je bil od roba gozda oddaljen še kakih dvajset metrov, sredina kolone pa se je vzpenjala čez planoto. Marok se je nenkrat nekoliko zaustavil, pogledal proti gostemu robu in rekel:

»Poglej, zdi se mi, da nekdo leži za skalo!« Pri tem je s prstom pokazal v tisto smer. Toda takoj nato je pripomnil: »To je Kokrčan, saj je v civilu.« Glas pa se mu je vseeno tresel.

Ozrl sem se v pokazano smer in napel oči. Kakšnih trideset metrov od nas je res nekdo ležal. Kokrčan? Že sem odprl

Vito Globočnik: Žive bakle, iz mape Herrenvolk, 1945, linorez

usta, da bi potrdil njegove besede, čeprav se je v meni dvigala čudna slutnja. Zakaj naj bi se Kokršani skrivali pred nami? A časa za ugibanje in razmišljanje

nje ni bilo več, kajti v tem trenutku se je proti nam vsula z vseh strani prava toča svinčenk, med katere so se pomešale eksplozije bomb! Nemci so udarili

v živo. Po tej čistini smo iskali kritja, toda nismo ga našli. Nemci so dobro skriti za skalami sipali na nas svinčeni ogenj:

»Nazaj!« je zaklical Stane.

V dolgih skokih smo se premetavali nazaj na spodnji rob poti, toda po poti nismo mogli več. Z nekaterimi tovariši sem obležal na robu poti.

»Preoblekli so se, da bi nas laže ukani! Toda to nam bodo drago plačali,« je pribil Marok in v trenutku je že podrl Nemca, ki se je pokazal izza skale.

Tudi drugi smo iskali cilje, čeprav so bili tisti na drugi strani dobro zakriti. Pred nami je obležal tovariš, zadet v noge, a že je skočil Marok naprej ter ga spravil na rob.

»Krijmo umik ostalim,« je mirno rekel Marok. Pred nami na zgornjem delu poti so ležali ranjeni tovariši. Čeprav je toča svinčenk in bomb naše vrste močno razredčila, nismo mogli verjeti, da bi bili vsi ti, ki ležijo pred nami, res mrtvi. Toda — bila je resnica. Trda in nespremenljiva! Obležalo je enaintrideset tovarišev...

Skupina kakih petnajstih borcev se je kmalu za Marokom umaknila po strmini, največji del naših, skupaj s Stanetom, pa se je umaknil po poti, od koder smo prišli. Bili smo razbiti v dve skupini. Sovražnik se je veselil: »Štajerce smo uničili in jih razbili, da ne bodo nikoli videli Štajerske!«

Toda zmotili so se! Za Stanetove partizane ni bilo poti nazaj, temveč samo naprej, naprej, na Štajersko, ki jo je okupator razglasil za nemško deželo.

Bilo pa je silno težko. Zvez in vodnikov nismo imeli, pa tudi teren nam je bil neznan.

»V tej smeri bo Ambrož. Tu mora biti tudi kokrska četa,« smo ugibali. »Tam se bomo gotovo sešli tudi s Stanetom in drugimi,« je rekel Marok in pokazal na vzhod. In šli smo, bolje povedano, plazili smo se po skalah. Čez kakšni dve uri pa smo le dosegli greben. Pred seboj smo zagledali cerkev in nekaj osamljenih hiš.

»Grem poiskat zvezo,« sem se ponudil Maroku, moleč mu puško. Pokimal je in šel sem samo s pištolo. Na gozdnem obronku sem precej dolgo ogledoval teren. O Nemcih ni bilo nobenega sledu. Spustil sem se do prve hiše, kjer sem našel staro ženico, ki me je pogledala začudeno in s strahom.

»Dober dan, mama,« sem jo pozdravil. »Nič se ne bojte, partizan sem!«

»Daj, da bi bil!« je rekla in me ogledovala od vseh strani. No, ko je videla moje, od strelav preluknjane hlače, se ji je obraz vidno razjasnil.

»Si bil tudi ti tam, kjer je tako pokalo? Ali se vas je kaj rešilo?« je spraševala. Povedal sem ji, kako smo padli v zasedo. Oči so ji zalile solze. S stisnjenimi zobmi je zlogovala:

»Zločinci, nikoli nimajo dovolj krvi!«

Ponudila mi je kislega mleka in kruha ter mi obljubila, da bo tudi za druge takoj kaj skuhalo. Za ranjence pa mi je dala steklenico žganja.

Vprašal sem jo, če kaj ve, kje je kokrska četa. Pokazala mi je na eno izmed hiš v dolini. »Tam jih boš gotovo našel!« je povedala.

Počasi in previdno sem se vračal v gozd, da bi o vsem tem sporočil Maroku. Med potjo sem opazil, da se med grmovjem nekdo premika. Pripravil sem pištolo in bombo. Toda, ničesar mi ni bilo treba uporabiti. Bil je Bob, Stanetov kurir. Samo trenutek, in že sva bila skupaj. Povedal mi je, da se Stane z enim delom tovarišev zadržuje na grebenu nad nami ter da so videli tudi Tomaža, kako je s svojo skupino prihajal v to smer. Silno vesel, da sem dobil zvezo z drugimi skupinami, sem ga napotil do Maroka, sam pa sem odšel v dolino. Pred hišo, ki mi jo je pokazala gostoljubna ženska, sem srečal dve tovarišici. Gledali sta me z nezaupanjem, ko sem spraševal za kokrski odred. Pokazali sta mi v hrib, na katerem naj bi bili. Naenkrat je v bližini nekaj zašumelo.

»Stoj, kdo je tam?« sem zaslišal odločen glas. Skozi okno se je pokazala pu-

škina cev. Skočil sem za vogal hiše in pripravil pištolo in bombe.

»Obveščevalec Luka! A kdo je tam?« sem vprašal.

»Janko, hura, Štajerska!« in že sva se objela, stara znanca. Bil je s Kokračani, kjer se je zadrževal kot naš oficir za zveze.

Vsi skupaj smo takoj odhiteli k Ambružu. Spotoma sem mu pripovedoval o

zasedi s preoblečenimi Nemci. Patrulje, ki smo jo poslali naprej, ni bilo do njih. Bilo nam je jasno, da je nekdo dobil Judeževe denarje.

Ko smo se zbrali v gozdu in se prešteli, nas je bilo skoraj za tretjino manj. Težko nas je prizadela smrt toliko tovarišev!

Toda od cilja nismo odstopili in smo še isti dan odšli proti Štajerski.

Snidenje na Dobrovljah

JOŽE PESKAR-FRIC

Nekega dne konec oktobra 1942 je komandir čete Veličko dobil povelje štaba bataljona, naj pride s četo takoj v Dobrovlje, kjer se bo zbral ves bataljon. Čez zimo naj bi se bataljon z vsemi četami bojeval skupaj. Sledile so kratke priprave in že naslednjega dne je bila četa pripravljena za odhod. Naša kolona se je pomikala v največji tišini, stalno pripravljena za spopad, kajti pot nas je vodila skozi nevarne kraje. Morali smo čez cesto Trbovlje—Št. Pavel, ki jo je sovražnik neprestano nadziral z motoriziranimi patroljami ter postavljaj ob njej zasede. Šli smo prek širokega polja in ceste nekje desno od Vranskega ter se dokopali do Dobrovelj. Tudi vse drugo področje so Nemci pogosto nadzirali. Morali smo se izogibati tudi civilistov, ker je bilo vsepovsod polno plačanih vohunov, ki bi nas takoj izdali Nemcem.

Blizu Sv. Miklavža smo čez dan počivali v taborišču, pa nas je opazil neki civilist, zato smo ga zadržali ves dan. Proti večeru, ko smo se pripravili za pohod, smo mu zabičali, da ne sme nikomur povedati, da nas je videl; potem smo ga spustili. Naša kolona se je čez grapo povzpela na drug hrib, tedaj pa je prišlo povelje, naj se vrnemo v staro taborišče, kjer smo počivali še en dan.

Navidezen pohod smo napravili zato, da bi tistega civilista prepričali, da smo že odšli s tega kraja. Tako bi tudi morebitno izdajstvo ne imelo pomena. Žal, smo se zmotili!

Z mitraljezom sem bil v zasedi zraven poti blizu našega taborišča, z menoj pa še trije tovariši in moj pomočnik. Bili smo zelo utrujeni, izčrpani in nepresporni, zato so vsi kaj kmalu zaspali. Tudi mene je mučil spanec, vendar nisem zadrževal, čeprav so mi oči same lezle skupaj. Bili smo v gostem grmovju in nas s poti ni mogel nihče opaziti. Tako sem nenadoma ves dremav zagledal na poti pred seboj wehrmanne. Tovarišev nisem mogel več zbuditi. Tik pred menoj se je zbralo kakih pet wehrmannov v skupino, za njimi pa je bila vsa kolona, ki se je izgubljala za ovinkom. Najbrž nas niso opazili, ker so brezskrbno stali na poti. Prednji so bili le še osem do deset metrov pred cevjo mojega mitraljeza. Eden med petimi, ki so stali v skupini, je tistim za seboj brez besed mahal z roko. Tedaj sem vanje spustil rafal. Vsi so obležali, ostali pa so poskakali čez mejo in jo ucvrli čez njivico, ki je bila pod potjo. Za bežečimi sem spustil še nekaj kratkih rafalov. Z njihove strani je ustrelil samo eden, toda njegov strel je imel poln zadetek. Po-

močnik, ki je ležal zraven mene, je bil zadet v trebuh prav tedaj, ko je pokleknil. Tega nisem niti vedel, ker mi je povedal, da je ranjen, šele ko smo se umikali. Medtem so naši v taborišču že skočili v kritja. Pomočnik je še sam prišel do taborišča, tam pa se je zgrudil. Zavedal se je, da mu nihče več ne more pomagati, zato je prosil, naj ga ustrelimo. Čakali smo sovražnika, toda le-ta je najbrž imel preveč dela s svojimi ranjenci in mrlič, zato nas ni več poskušal napasti. Ranjeni tovariš nam je kmalu med pohodom umrl.

Blizu Podvrha nad Prekopo in Stopnikom smo se sešli s tovariši iz drugih čet našega bataljona. Pristrčnega pozdravljanja ni bilo ne konca ne kraja. Naša pot se je začela na Dolenjskem, končala pa se je takrat, ko smo prišli na Štajersko. Mnogi niso bili več med nami. Zima pa je bila pred durmi.

Dušan Kveder-Tomaž, komisar grupe odredov, je dobro vedel, kaj nas teži. Sklical je zbor bataljona in nam pripovedoval novice z ruskega bojišča, ki takrat niso bile rožnate, o partizanskih akcijah pri nas in končno je začel pojasnjevati tudi politični in vojaški položaj na našem področju. Dejal je, da Nemci dobro občutijo naše pesti, da nam je prebivalstvo vedno bolj naklonjeno in da je naša organizacija prodrla že med prebivalstvo, da ne bomo več samo v gozdovih, pač pa bomo šli h kmetom, ki nam bodo radi dajali zavetje v hudi zimi. Z druge strani pa je bataljon že sila in se bomo skupaj laže postavili po robu sovražniku. Tako nam je vlival poguma, da smo z zaupanjem zrl v prihodnost. Nič več nas ni skrbelo, počutili smo se skoraj tako kot na Dolenjskem na osvobojenem ozemlju.

Še tisto noč smo odšli v novo taborišče, ki je bilo blizu starega. Med potjo smo se oskrbeli tudi s hrano, ki je takrat na našem terenu ni primanjkovalo. Zjutraj so kuharji že v novem taborišču cvrli svežo slanino in kuhali žgance. Nekateri smo z zajemalko pili še toplo

mast ter jedli ocvirke. Intendant nam ni branil, še prigovarjal nam je: »Le pijte mast, fantje, ta je za odpornost proti mrazu.«

Določili so me, naj grem z nekaj tovariši v bližnjo grapo s kotli po vodo. Ko smo bili v grapi, nam je stražar, ki je stal onstran grape, na grebenu, sporočil, da gre po grapi navzgor kolona Nemcev. Takoj smo se brez vode vrnili v taborišče in bataljon je bil takoj na položajih, ki pa niso bili preveč primerni za obrambo. Komandant Simon je ukazal zadržati Nemce, dokler kuharji ne pospravijo in ne razdele zajtrka. Nemci so nas napadli. S protinapadom smo jih pognali v dolino. Medtem so kuharji in intendant opravili svoje. Vsak borec je dobil skledo žgancev, da smo jih jedli pozneje na novih položajih. Pomaknili smo se na vrh hriba in zasedli položaje za krožno obrambo.

Tod so bili položaji res odlični in bi jih mogli zadržati, dokler bi imeli strelišivo. Zato smo Nemce smeje pričakovali, ko so prilezli za nami po vseh štirih. Spustili smo jih čisto blizu ter jih zasuili z ognjem iz vsega orožja in z bombami. Po neuspehu nas niso več poskušali znova napasti. Pobrli so ranjence in mrliče ter se vrnili v dolino. Mi pa smo se premaknili v novo taborišče na Čreti, v mlad smrekov gozdiček. S stražarskega mesta je bil lep razgled po dolini: skoraj do Šmartnega in Mozirja. Kadar sem bil na straži, sem opazoval Nemce, kako se vozijo po cestah. Mi, ki smo tu doma, sem premišljeval, pa se moramo skrivati po gozdovih in hoditi po skritih stezicah, zato ker ljubimo rodno grudo. Ob takih mislih sem se nehote spomnil verza iz »Bilečanke«: »...Kot da krivi smo zločina, ker te ljubimo...« Vem, da je vsakogar, ki je tod stal na straži, stiskala enaka bolečina. V taborišču je bilo zelo prijetno, vendar sta se nas kaj kmalu polastila dolgočasje in nestrpnost. Želeli smo iti v dolino, v akcije, v patrolje, samo da bi se dogodki vrstili hitreje.

Naš Bojan

OLGA DRUZINA

Leta 1942 so češnje cvetele kot še nikoli, toliko belega cvetja, kot ga je bilo to leto, ni bilo nikdar prej. Ko pa so dozorele, je bilo toliko sladkega sadeža, da se kmetje tokrat niso jezili na vaše otročaje, ki so jih vneto obirali.

»Kaj bi,« so rekli, »za vse jih bo dovolj.«

Tudi partizani smo jih bili to leto na Babni gori več ko deležni. Zdešarjeva mati nam je z njimi vedno postregla, kadarkoli smo se oglasili pri njej in vse dokler so trajale.

»Kar po njih,« je dobrodušno govorila, »kaj vemo, kako bo drugo leto! Kdo ve, če jih bomo lahko še obirali ali ne, ko ti vražji Lahi streljajo ko obsejeni. Še drevju ne prizanašajo. Naše češnje so od zadnjih bojov meseca maja vse preluknjane in se ne morem načuditi, da so letos kljub temu tako obrodile.«

Pa je vodnik Friškovec dejal: »Veste, zaradi nas so obrodile. Tako smo jih deležni tudi mi.«

»Menda res,« je odvrnila smeje, stopila na prag in zaklicala: »Tonček, pridi gor!« Nato pa se je obrnila k nam in dejala: »Veste, naš Tonček pod bregom pase krave. Tam so najlepše češnje. Dala mu bom cekar, da jih bo nekaj nasnukal. Boste videli, kako se boste sladko držali po teh hrustavkah.«

Tonček je kmalu prišel. Bil je še čisto majhen in se je v predolghih hlačkah, ki so bile v pasu zadržane s starim očetovim jermenom, zdel še manjši. Pisana srajčka je bila že tako izprana, obledela in zakrpana, da nisi mogel razločiti, kakšna je bila, ko je bila nova. Ko so 1941. leta prihrumeli k nam podivjani Lahi, je bilo Tončku komaj enajst let. Tedaj je končal četrti razred osnovne šole. Drugo leto ga je mati vpisala na Dvoru pri Polhovem gradu v peti razred, ki ga je tudi končal. Vendar je bilo vse učenje pomanjkljivo. Kako

ne? Pouk v šoli je bil le poredkoma. Tudi starši so otroke neradi pošiljali iz Babne gore v dvorsko šolo, saj niso vedeli, ali se bodo vrnili živi in zdravi. Okrog Dvora in Babne gore so vedno brenčale partizanske in italijanske krogle. Otroci niso bili zato prav nič jezni. Kako neki le? Ni se bilo treba učiti italijanščine, ki je bila v šoli obvezna, ni bilo treba stegovati rok v pozdrav fašističnim učiteljem. Vse to je odpadlo. Na drugi strani pa so imeli toliko snovi za pomenke. Šal in smeha na račun Italijanov, ki so iz Babne gore morali vedno brezglavo bežati, ni manjkalo.

V Polhograjskih Dolomitih so bili takrat partizani popolni gospodarji. Imeli so že osvobojeno ozemlje in italijanska postojanka v Polhovem Gradcu je bila od Ljubljane večkrat popolnoma odrezana. Italijani so morali svojim vojakom pogostokrat pošiljati hrano s letali. Vse ceste so bile v partizanskih rokah. Kadarkoli se je pokazala kolona, ki je spremljala transport hrane, namenjen v postojanko, ga je ponavadi namesto Italijanov dobila naša vojska.

»Smrt fašizmu, tovariši!« je glasno pozdravil Tonček, ko nas je zagledal in resno dvignil h glavi malo pest. Ta pobič je bil tako smešen, da bi se bili vsi najraje zasmeli, ko pa smo videli, kako je mali Tonček resen, smo se zadržali. Tudi mi smo mu v zboru odgovorili:

»Svobodo narodu, tovariši!«

Ej, da ste videli iskreče se Tončkove očke! Kakšno zadovoljstvo je bilo v njih! Vse v njem je bilo in se smejalo. Kako tudi ne, ko pa je bil tako ponosen. Sami partizani so mu rekli tovariš in ne samo Tonček, kakor mu je rekala mati. In to, da mu je zdaj velela nabrati češenj za partizane, tudi ni bilo kar tako.

Skoraj hitreje je pritekel nazaj, kot je potreboval prej za tek po bregu na-

vzdol. Sijočega obraza je pred partizane postavil poln cekar sladkih rdečih češenj. Takšno je bilo prvo Tončkovo srečanje s partizani. Potem je Tonček pasesel krave vedno tako, da smo se vsak dan srečevali. Neprestano je spraševal:

»Koliko Italijanov pa ste danes naklestili, kdaj jih boste pregnali, te kuščarje zelene?« »O, kako rad bi šel z vami,« je rekel včasih, »tudi jaz bi rad podil Lahe.«

Ko smo prek Bezeniške doline hodili na akcije, nas je večkrat spremljal. Potem nas je vedno počakal, da smo se z akcije vrnili in nas spremljal vse do Dobravskega hriba, kjer je taboril prvi bataljon dolomitskega odreda.

»Mojdun, kar s seboj me vzemite, saj bom dober partizan,« je moledoval in vse bolj silil z nami.

Toda komandant in komisar bataljona sta se temu upirala.

»Kaj boš pa počel pri nas, saj si še otrok! Ko boš moral k vojakom, bo še vedno prezgodaj, kar lepo doma ostani in se drži maminega krila. To je zate zdaj edino prav.«

Tonček se je po takih besedah vedno žalostno obrnil in s komaj zadržanim jokom in tresočim glasom pozdravil: »Smrt fašizmu, tovariši!« ter žalostno odšel.

Ob takih priložnostih je bilo komandantu vselej hudo. »Ej, kar vzel bi fanta, a je tako presneto majhen.«

V največji julijski vročini 1942. leta pa Tonček ni mogel več strpeti doma. Kot bi zrasel iz tal, se je pritihtapil v taborišče. Dežurni bataljona ga je peljal pred komandanta. Tedaj je Tonček odločno dejal:

»Zdaj sem pa tukaj in domov ne grem več. Partizan hočem biti, in konec!«

Komandant pa je vztrajal pri svojem: »Tonček, domov moraš; kaj pa če med nami in Lahi pride do kakih večjih bojov in jim ne boš kos. Kdo bo za tvoje življenje odgovarjal pred starši?! Saj si še otrok! Ne, ne, premlad si še. Kar lepo domov pojdi, Tonček. Tvoji

mami bo preveč hudo, če bi te ne bilo več domov.«

Tonček je bil ves iz sebe in po rdečih licih so mu tekale solze, debele kot lešniki. Med jokom je jecel: »Saj so mi doma dovolili, da grem k vam. Zdaj me pa nočete.«

Komisarki Rezi, ki je bila že priletna ženska, se je zasmilil, tako da se je vmešala in svetovala:

»Tovariš komandant. Če že tako želi in če so mu starši res dovolili, pa naj ostane. Ko se bo naveličal in spoznal, da je naše življenje trdo in zvezano z vsemi mogočimi nevarnostmi, bo sam silil domov k materi.«

Komandant se je malo zamislil in smeje dejal: »Pa naj ostane!«

Tako je Tonček, ki bi zdaj najraje zavriskal, postal najmlajši partizan dolomitskega odreda. Bil je poosebljena pridnost in junaštvo. Vedno in povsod je hodil z nami: na vojaške akcije, v patrolje, na stražo, bil je dežurni in delal v taborišču kot vsak drug odrasel partizan. V bojih in juriših ni nikoli zastajal, vedno je bil v prvih vrstah. Nobeno delo mu ni bilo pretežko, nobena pot predolga in ni je bilo stvari, ki bi je ne zmožel. Pri nas je dobil tudi novo ime. Klicali smo ga za Bojana. To ime mu je najbolj ugajalo.

Zgodaj spomladi leta 1943 je bilo. Gozdovi so se začeli buditi in zeleneti. Tega smo bili vsi partizani veseli, saj nam je ozelenelo drevje zopet dajalo varnejše zavetje. V dolomitskih gozdovih je bilo hudo partizaniti, saj so tod grički le malo višji, kot sta Ljubljanski grad ali Rožnik, drevje pa je redko. Sovražniku, ki je bil z vsem boljše opremljen kakor mi, ni bilo treba, da bi nas po teh gričkih iskal z daljnogledom. Vse naše premike je bilo moč opaziti s prostim očesom. Lahi so to pomlad sklenili, da bodo na Koreno nad Horjulom poslali belogardiste in jim pomagali v cerkvi postaviti gnezdo. Tako so hoteli med primorskimi in dolomitskimi partizani pretrgati zvezo. Ko so naši obveščevalci prinesli to novico, je odred

Vito Globočnik: Vas, 1945, sepia

sklenil, da bo te naklepe preprečil s tem, da bomo cerkev zažgali. Toda Italijani in belogardisti so nas prehiteli. Za slabo uro pred nami so prispeli na Koreno. Utaborili so se v cerkvi, v zvoniku pa so napravili močno strojnično gnezdo in tako obvladali ves korenski hrib, ki je skoraj povsem gol. Med belogardisti in nami je prišlo do hudih bojov, ki so se na eni in drugi strani končali z izgubami. Toda mi smo vztrajali. Vsekakor je bilo treba belogardiste in Italijane pregnati. Tega smo se vsi zavedali. A tudi sovražni tabor je vedel, kaj jim po-

meni postojanka na Korenem. Končno pa smo jo le razbili. A cena je bila velika. Ta dan smo izgubili našega Bojana, ki se ni naveličal biti partizan in ni odšel domov k materi, temveč je ostal pri nas in se združil z nami v eno in za vedno.

Takole je bilo: belogardisti in Italijani, ki so se ugnezili v cerkvenem zvoniku, so s strojničnim ognjem čistili svet po Korenem na vse štiri strani. Partizani so večkrat skušali prostor preleteti v jurišu, a zaman. Vedno so se morali umakniti nazaj. Tudi sovražniki so se nekajkrat usuli iz cerkve proti našim

položajem, a smo jih vedno zavrnilo in marsikateri izmed njih se ni več pobral. Nihče ni popuščal. Ne mi ne oni. Belogardisti so krepko branili svojo postojanko, mi pa smo jo vztrajno napadali. Streljanje in treskanje bomb je trajalo ves dan in vso noč.

»Tako ne gre več naprej,« je dejal komandant, »to lahko traja vso večnost in Italijani bodo dobili okrepitev, mi pa bomo v presneto vroči kaši. Treba bo z zvijačo. Oni imajo boljši položaj in tako, kot napadamo sedaj, jim ne bomo prišli do živega. V zrak jim je treba pogrnati cerkveni bunker!« A kako priti tja? In iztuhtali smo jo. Vpregli bomo kmečki voz z gnojnim košem in ga napolnili s kamenjem in zemljo. Na tisti strani, ki je obrnjena od cerkve proti našim položajem, bi šli partizani z eksplozivom. Ko bi prišli v bližino cerkve, bi stekli tja in jo minirali. Predlog je bil dober, vendar izvedba ni uspela. Belogardisti in Italijani so partizansko nakano spregledali in usuli na voz iz strojnic tak ogenj, da se je ta moral ustaviti. Treba si je bilo izmisliti kaj drugega. A težko je bilo uganiti kaj pametnega.

»Tovariš komandant, grem pa jaz minirat,« se je oglasil Bojan. »Morda mi bo uspelo.«

Komandant se je nasmehnil, pobožal Bojana po črni kodravi glavi in dejal: »Ne, ne, sinek, to ni zate. To delo bodo opravili starejši.«

»Pusti me, da grem,« je vztrajno moldeval dalje, »boš videl. Beli bodo mislili, da sem vaški otrok in ne bodo name streljali.«

Kot vsi drugi je komandant dobro vedel, da je predlog umesten, da bi tako mogoče belogardiste in Italijane le preslepili, toda na to ni pristal. Fantiča v to ni mogel poslati in glasno, skoraj osorno, da bi prekril skrb zanj, je dejal: »Bojan, ne sitnari mi več. Kadar te bom potreboval, te bom že poklical. Tega pa ti ne boš opravil. Povedal sem ti že, da si za take stvari premlad. Tako! In sedaj pojdi!«

Bojan se je obrnil in počasi odšel na svoj položaj. Hudo mu je bilo, da mu te naloge komandant ne zaupa.

Noč se je počasi umikala sivemu jutru. Pred našimi položaji se je iz jutranjega mraka svetlikalo belo zidovje korenske cerkvice. Posvetovanje ožjega štaba je še vedno trajalo. Odločili so se, da se obleganje cerkvice nadaljuje in da jo napademo naslednjo noč. Izdan je bil ukaz, naj borci spe. Budni naj ostanejo le dežurni in straže. Nihče ni opazil, kdaj je Bojan izginil.

Kasneje smo od nekega kmeta izvedeli, da je to noč okoli četrte ure zjutraj prišel k njemu še čisto mlad fant in od njega zahteval, naj mu posodi senen koš. Seveda mu ga je dal. V koš je spustil fant večji zavoj in ga pokril s senom. Potem si ga je oprtal in dejal:

»Oče, hvala za koš; če ostanem živ, ga boste že še dobili nazaj, če ne ostanem, pa ga najbrž ne boste več videli!«

Nato je odšel.

Ko je prišel iz vasi, je krenil proti korenski cerkvi. Belogardisti in Italijani res niso nanj streljali. Mislili so, da je to kak vaški fante, ki ga je mati poslala z zajtrkom za »Kristusove« vojaške. Toda zajtrk, ki ga je Bojan nosil v košu, je bil presneto vroč. Ko je fant prispel do cerkvice, je urno zavil okoli nje in se približal zvoniku. Vrgel je koš z rame, dvignil zavoj in ga pritisnil k zidu. Z vžigalico je hitro zažgal vžigalno vrstico, ki je visela iz zavoja, in se, kar se da hitro umaknil od zvonika. Komaj se je vrgel na zemljo, se je razlegel silen pok in tresk, ki je tudi nas na položajih vrgel pokonci. Videli smo, kako se je pri cerkvenem zvoniku dvignil sivo belkast dim, nato pa se je od spodaj porušil del zvonika. Vsi smo skočili pokonci in onemeli. Se je cerkev mar sama razpočila in se je zgodil čudež? A ti se pri nas ne dogajajo. Komandant se je takoj spomnil na Bojana. Kje je? Kaj pa minerji, kje so ti? Ti so tu, le razstreliva ni nikjer. Nekdo ga je izmaknil in odnesel. Komandant je zdaj vedel, kaj se je zgodilo, in glasno dejal:

Vito Globočnik: Begunci, 1945, gvaš

»Ti presneti fant. Da nisem bolje pazil nanj! Glavo grem stavit, da je to njegovo delo!«

Bojana je detonacija malo omamila, vendar se je kmalu osvestil. »Mejdun,« je pomislil, »sedaj pa bo tu vroče. Umakniti se moram.«

Res, tisti v zvoniku so začeli močno streljati in bombe so padale iz zvonika ko toča. Čez čas smo opazili, kako se je od zemlje dvignila majhna postava in se pognala od cerkve k našim položajem. Bil je naš Bojan.

»Mitrалjezci, krijte njegov umik!« je ves iz sebe zakričal naš komandant.

Vsi smo bili iz sebe in razburjeni v skrbeh, kako se bo končalo. Ko je bil Bojan že več ko na pol poti, smo videli, kako se je zvrnil vznak in obležal. Pomagati mu nismo mogli drugače, kot tako, da je naša strojnica besno tolkla in ga obvarovala še drugih strellov. Bojanova akcija je uspela le delno. Počakati bo treba noči. Tudi Bojan bo moral do takrat čakati na travniku. Če bo le zdržal in če rane niso smrtno!?

Ko je Bojan pretekel travnik, je v hrbtu začutil dva ostra sunka. Najprej so mu klecnila kolena in zazdelo se mu je, da bo padel na obraz, nato pa se je

zvrnil vznak. Bil je pri zavesti in slišal je šklepetanje strojnic iz zvonika in z naših položajev, a se ni mogel več premakniti. Nad njim je bilo visoko sinje nebo brez vsakega oblaka.

»Pol leta sem partizan,« mu je prešinjalo možgane, »in lepo je bilo. Koliko lepih dni v taborišču in na akcijah, koliko velikega tovarštva, ki sem ga doživel med temi ljudmi, ki so dali sami sebe, da bo nekoč bolje in lepše za vse ljudi. Se bo lepo! Tudi zame bo lepo, samo da se izvlečem od tod,« je pomislil, a se ni mogel premakniti. Dobro je vedel, da leži samo nekaj deset metrov od partizanskih položajev in da mu tovariši ne morejo pomagati pri taki svetlobi, ki jo je ta dan metalo sonce.

»Bom pač moral počakati večera. Takrat me bodo prišli iskat, kajti noč jih bo varovala pred strojničnim ognjem!« so mu misli naprej prešinjale male možgane.

Dan je potekal počasi in ni ga hotelo biti konec.

»Čudno, a prav nič hudo,« je dalje sanjavo mislil Bojan, »pa so pravili, da je hudo biti ranjen. Ne, ni hudo, samo premakniti se ne morem. Mislim sem, da

bo huje.« In zazdelo se mu je, da je samo zelo utrujen in pri tem je čutil, kako mu počasi iz ran odteka topla in lepljiva kri. Vedno laže mu je postajalo. Počutil se je dobro. Naenkrat se mu je zazdelo, da je povsod vse polno megle in da pada v to meglo tudi sam, nato ni čutil ničesar več. Dan je bil svetel in Bojan je s svojimi steklenimi očmi zrl v to veliko, modro nebo, a ni ga več videl. Mrak se je počasi spustil na zemljo in na nebu so se pojavile prve zvezdice, mi pa smo se dvignili s položajev in šli iskat našega Bojana. Našli smo ga, a prepozno. Tiho in nemo smo stopali z njegovim truplom in vsem so tekle solze. Ustavili smo se na majhni jasi, ki je postala zadnji Bojančkov dom. Počasi smo se vrnili na stare položaje in komandant je ukazal napad. V tem trenutku so se iz cerkve usuli tudi belogardisti in Italijani. Potem smo jih gnali vse do Horjula. Vso pot je pokalo in treskalo, kot da se ruši svet.

Pa saj se je tudi rušil. Rušilo se je vse, kar je bilo starega! In iz starega je vstajal nov svet! V njegov temelj je bilo vzdano tudi mlado življenje našega Bojana!

Ne in stokrat ne

JANEZ GOVC

Leta 1915 je Jože Lacko moral k vojakom v Avstrijo in kaj kmalu je moral na soško fronto. Prišel je v ujetništvo, tako da se je vrnil domov šele leta 1921. Doma je že naslednje leto postal občinski tajnik. In tako se pričinja pot velikega revolucionarja. Leta 1924 je Lacka pritegnil k političnemu delu komunist, medicinec Jože Potrč. Potrč se je naselil v Novi vasi, kjer je živel tudi Lacko, in tako sta se često sestajala. Lacko je navdušen spoznaval ideje komunizma in program KP. Leta 1935 je na opozicijski

listi kandidiral za predsednika rogozniške občine in tudi zmagal.

Naslednje leto so se na njegovem domu zadrževali borci, ki so odhajali v špansko republikansko armado; med njimi Srđan Prica, Dolenc in Lazar iz Ptuja. Tisto leto je bilo pri njem tudi več sestankov KP. Naj omenimo samo mladinsko konferenco leta 1936, na kateri je Lidija Šentjunc po zlomu »Mladih potov« poročala o problemih mladinskega tiska. In uspeh tega sestanka? Kmalu po njem je začel izhajati nov list!

Vito Globočnik: Ilustracija za knjigo Toneta Seliškarja Zmagali bomo, 1945, tuš

Leta 1938 je Lacko kandidiral na Mačkovih opozicijski listi, ki je v okraju dobila približno 1300 glasov, čeprav je vladna stranka nasilno vabila ljudi, naj volijo JRZ. Tudi shodi, ki jih je pripravil Lacko, niso prešli brez izgrediv. Predvolilnih govorov Jožeta Lacka pa se ljudje živo spominjajo in še sedaj pravijo, da je bil pravi ljudski govornik.

Leta 1939 je bila v Lackovi hiši pomembna pokrajinska konferenca KP za Štajersko, ki jo je vodil Tone Tomšič. Na njej je bilo zbranih 12 ljudi. Najvažnejši sklep tega sestanka je bila ustanovitev okrožnega komiteja KP, da bi tako bolj poživili partijsko delo. Ta konferenca je omogočila rojstvo ptujskega okrožnega komiteja, ki ga je vodil dr. Jože Potrč, Lacko pa je bil poleg še nekaterih najvidnejših komunistov nje-

gov član. Kmalu za tem je bila pred vrati druga svetovna vojna. Januarja 1941 je moral Lacko v koncentracijsko taborišče v Medjurečje v Srbijo, kamor so ga z drugimi internirali tedanji oblastniki, da bi lažje paktirali s silami osi. Računali so pač, da se ljudstvo brez svojih voditeljev ne bo upiralo. Iz Ptuja je moralo v taborišče več komunistov, vrnili pa so se 3. aprila, torej na pragu vojne med Jugoslavijo in Nemčijo. Takoj so začeli pozivati prostovoljce in 7. aprila se jih je zbralo že nekaj nad tristo. Ti so potlej v spremstvu svojega voditelja odšli proti Podčetrtku. Tam je skupina čakala konec jugoslovanske armade, Nemci pa so veliko prostovoljcev ujeli in jih zaposlili pri zbiranju odpadlega vojaškega materiala. Vendar jih je večina kmalu ušla.

Potlej se prično sestanki na Lackovem domu, vsak teden, lahko tudi večkrat, pa naj bo to pri Lacku, pri prijatelju Krambergerju ali kje drugod.

Lacko je po ptujskem okraju, Slovenskih goricah, na Ptujskem in Dravskem polju, pa v Halozah neutrudno širil ideje OF. Zato so gestapovci 5. novembra prišli k Lacku, a so ga iskali zaman. Tako je moral v ilegalo.

Marca 1942 je v ptujski okraj prišla v pomoč osvobodilnemu boju komunistka Mima Kovač-Barčka, ki je prevzela vodstvo komiteja, Lacko pa vodstvo OF, medtem ko naj bi Osojnik odgovarjal za oboroženo skupino, ki so jo nameravali ustanoviti. In resnično! Aprila 1942 so ustanovili slovenjegoriško četo, ki pa jo je ljudstvo kar samo preimenovalo v Lackovo.

Lacka je okupator zelo iskal, še posebej po prvih partizanskih napadih na sovražnikove postojanke, ki so se stopnjevali maja 1942. Končno so na njegovo glavo razpisali celo 25.000 mark nagrade. Da bi se Lacko počutil varnejšega, se je na večer 7. avgusta s komunistom Francem Krambergerjem — pridružil partizanom. 8. avgusta so taborili v vasi Mostje ob Pesnici v Slovenskih goricah.

Taki so kratki zapiski o Lackovi aktivnosti. Skopi so, pa vendar izredno bogati, saj nam že to kaže, da je bil Lacko vnet revolucionar. Zato je tisto, kar se je dogodilo z njim po 8. avgustu, velik zločin tistih, proti katerim se je Lacko boril vse življenje.

— Ni ga hujšega kot čakati. Vsak čas se ti lahko vržejo za vrat. Človek tako nikoli ne ve...

Tako pravi Lacko ostalim enajstim tovarišem, ki sedijo ob njem. Pa bi ne bilo treba pripovedovati. Vsakdo ve to sam. Vsi čutijo, da tišina, ki jih obdaja, ne more dati občutka varnosti. In takoj za tem tlažba. Zakaj vendar vse to? Saj ni nič nenavadnega. Tako se tolaži večina. Zdaj zdaj bodo plegli in zaspali. Ura je pol šestih. Ponoči bo treba nadaljevati pot. Pa vendar jim venomer kljuje v mislih: Ni ga hujšega kot čakati...

Ni ga hujšega kot čakati... Ni ga hujšega...

Pa ni treba dolgo. Enajstorica od nekod zasliši korake. Podrsujoči so, tipajoči in počasni.

— Kaj je to?

Tiho si vsak zase išče kritja v močvirnem, s šibjem gosto zaraslem obronku. Na ušesa pa jim še vedno udarjajo podrsujoči koraki, ki so vsak trenutek bližji, glasnejši. Zdaj že celo razločijo bližajoče se postave! Proti njim se pomikata dve razpotegnjeni vrsti zelencev.

Kaj je vendar to?

Vprašanje obvisi v zraku. Vprašanje in skrb. Čudno? Kaj le iščejo? Ne, saj ne more biti res. Da bi iskali njih, da bi vedeli, kje taborijo, prav ta dan? Ne, saj to vendar ni mogoče. Gotovo je ta obhod samo naključen. Da, da čisto po naključju prihajajo tod mimo zelenci...

Tako si razlaga vsak zase. Vsak zase se tolaži. Vsak zase ve, da tukaj nekaj ni prav. Ura je pol šestih. In tudi to vedo vsi, da jih napada zelencev lahko reši le noč... Tako bi bilo treba vzdržati nekaj ur, nekaj ur, da se stemni... Ura pa je pol šestih! Kje je še noč! Ne, saj to vendar ni mogoče. Saj ne bodo napadli. Odšli bodo naprej, niti opazili jih ne bodo. Ne smejo. Premalo jih je.

Lackov pogled se ustavi na obrazu tistega, ki jih vodi. Zrel obraz je to, z rahlo osivelimi lasmi na sencih in z gubami okoli oči. Kakor da bi mu ušel dobrodušen nasmešek.

— Morda bodo pa le odšli? Veliko jih je. Kakih osemdeset. Preveč za slabo oboroženo enajstorico. Le kje...? —

Takrat Nemec obrne glavo in Lacku se zdi, kot da sta se srečala z očmi.

— Prepozno, si pravi.

Pa Nemec ne pokaže, da ga je videl. Mirno kot drugi stopa naprej; mimo skritih partizanov se vije kolona.

— Vendar... odhajajo, si misli Lacko in z njim ostali.

Utrujeni so. Ležijo na tleh, tesno prižeti na mokro zemljo, kajti trenutki napetosti so jim vzeli še tisto malo moči. Vse v njih je prazno. Ne čutijo več tes-

nobe in ne olajšanja in oči jim ne begajo več predse, ne iščejo, kot so iskale poprej. Podrsujoči koraki pa jim še naprej silijo v ušesa, slišijo jih enakomerno podrsujoče, kot je enakomerno žlobudranje Pesnice, ki se vije pod njimi. Izgubili so občutek za čas. Spogledajo se. Ne vedo, da bi se morali koraki že davno izgubiti, ne vedo, da zelenci niso zavili na levo, ampak na desno in da se vračajo počasi in tiho. Ne vedo, da se okoli njih sklepa obroč... Nič tega ne vedo, le nepremično še vedno ležijo na zemlji in gledajo se, kot bi hoteli reči:

— Pa so vendarle šli. Šli so...

Vzdramijo jih ostri glasovi! Zmoti jih glasno ukazovanje in prvi strel, ki jih čutijo čedalje bliže. Vedno bolj pogosti so! Lacko in ostali si iščejo boljšega kritja. Streljajo! Ne vedo, če njih krogle zadevajo v živo! Merijo pač nekam predse. Preveč so presenečeni. Zdaj vedo, da so ogoljufani. Spogledajo se in pogledi so kot vprašanja:

— Kdo je izdal? Kateri je ta pes?

Odgovora ni bilo treba dolgo iskati. Izza grmovja se z dvignjenimi rokami spušča dvojica. Saj to sta vendar Franc Knez... in Janez Čeh... Le kaj je z njima? Šele pred dnevi sta prišla v četo. Sta se ustrašila puškinih strel? Mar sta izdala onadva? Sta izdala?

Mešata se upanje in bojazen. In kaj bo, če zdaj zmanjka še municije? Treba je vzdržati, samo do noči... Potlej bo laže. Saj se mora tako kmalu stemniti.

Pa soncu ni do tega, da bi se skrilo za hribom. Lacko gleda okoli sebe, vidi Krambergerja, ki se počasi premika, išče si boljše kritje. Pa so ga oni opazili. Dva točno merjena strela in Kramberger gre s pogledom počasi do Lacka, potlej spušča puško in se z rokami tiplje po trebuhu. Roke pa rdečijo od krvi, ki se cedi skozi prste, in Kramberger se ne gane več! Tudi dvojica za Lackovim hrbtom se ne oglašata več. Samo še skok, vzdih... čez čas zamre tudi to!

— Če bomo še čakali... ja, potlej nas bo vzelo, si misli Lacko in z očmi išče Osojnika.

Streljanje pa ne pojenja. Zdaj so na Lackovi strani obmolknili že štirje. Oni na drugi strani so pritisnili še bolj silovito. Nekaj je treba storiti! Hitro nekaj ukreniti.

Lacko, Osojnik in Mirko Reš se ranjeni prebijajo skozi gosto obraslo grmičevje. Prek močvirnih tal se vlečejo proti Sp. Velovleku. Počasi za njimi tone streljanje in jasno jim je, da so ostali le oni trije. Samo trojica...

Pa ni časa za premišljevanje. Treba je iti naprej... samo naprej...

Kako so izvedeli? Tri dni pred usodno bitko pri Mostju se je med partizane vrnil izdajalec Franc Knez iz Slovenskih goric, prej pristaš OF, ki se je potlej udinjal okupatorju, da bi rešil zaprtega sina. 8. avgusta 1942 je res cestarja poslal do gestapa z listkom, v katerem je pojasnil, kje so partizani. Nemci so uro in pol po sprejetem sporočilu že obkolili opisani kraj.

Trojica pa mora naprej. Osojnik in partizan Mirko Reš se ločujeta od Lacka, ki odhaja k sorodniku Horvatu v Sp. Velovlek. Je že res, da se nanj ne more zaneesti, pa kaj bi: tokrat ni druge izbire. Samo na senik se skrije, potlej bo že videl. Pa ga Horvat odkrije prej, kot si sam to misli.

— Kaj iščeš tu? — to je vprašanje, ki ga Horvat izgovori, takoj ko Lacka ugleda na seniku. Ne posreči se mu, da bi bile besede, ki jih je izrekel, odločne in osorne. Glas se nekam gubi, da ga je komaj slišati.

Lacko se na senu zgane. Horvat se mu zdi ves teman, kakor zlohotna usoda, ki ga je prišla obiskat. Opre se na komolce, nato se vročično zastirni vanj:

— Saj me poznaš? Ne? Me poznaš? —

— Kako bi te ne. — Horvat požre sline in vprašanja ne razume docela.

— Pa veš, kdo sem? —

— Vem. —

O, da bi ne! Da bi nikoli ne slišal za partizane, da nikoli ne bi videl nemških letakov, ki obljublajo nagrade in grozijo s smrtjo...

— Te je strah? —

Horvat ne odgovarja.

— Lačen sem, iznenada pravi Lacko.

— Ničesar nimam... Ne smem...

— Nimaš?

— Oblast nam brani. Nemci... pa saj sam več... se opravičuje Horvat.

— Se pravi, da boš šel prijaviti?

— Tega nisem rekel... Samo živel bi rad.

— Če bi rad živel!

Tisto dopoldne je bilo za Horvata dolgo in mučno. Razdražen je hodil po izbi, preklinjal in stiskal pesti.

— Če zvedo Nemci, ga je pekilo.

Nekajkrat se je že odločno namenil, da pojde v dolino in prijavi, pa se je vsakokrat že na pragu premislil, ker se je zbal tiste druge grožnje.

— Če bi rad živel... se mu je vedno znova oglašalo v spominu.

Popoldan pa se je kljub vsemu povzpел na hlev, toda ležišče ni bilo prazno.

— Nisi šel?

— Ne.

Odvihral je v hišo, oblekel kožuh in šel prijaviti. Začelo se je preprosto, v mali sobi na orožniški postaji, potlej pa, kakor da se je igral okoli stroja, ki ga ni poznal, in tako nevede sprožil mehanizem, ki je zahrumel in ga potegnil s seboj. Pa so ga oni prav tako vzeli s seboj in posadili v avtomobil; tu se je neprijetno počutil med tujci in se stiskal k ograji, da bi bil kar najdlje od psov, ki so popadljivo režali vanj. Ko so prišli na hrib, je Horvat moral hoditi spredaj. Dva Nemca, ki sta vodila pse, sta ga vzela medse. Potlej so prišli do domačije. Horvat je s prstom pokazal na hlev in zagledal sorodnika, ki je pravkar prečkal dvorišče.

— Tam... in pokazal je s prstom na Lacka.

— Tu so torej, je pomislil Lacko. Zgane se. Najprej hoče steči, pa je gozd daleč in skeli ga rana. Potlej se požene proti seniku, skozi odprtine pa vanj že prežijo puškine cevi in na pragu pod oboki zadone koraki. Trojica vstopa, brzostrelke imajo pripravljene na strel

in med tramovjem zazveni njihov ostri, kovinski glas:

— Hände hoch!

Njihove oči so svetle, jeklene in mrzle in glas jim je miren, surov in zapovedujoč.

— Hände hoch!

Lacko uboga. Ne gre drugače. Počasi dviga roke in pusti, da ga obstopijo, da mu preiščejo žepe. Obide ga topo, grenko spoznanje, da je prišel na konec svoje poti. In si menda misli: vsi bodo prišli... tudi oni!

Spehajo ga ven na prosto, od nekod se prikaže tolmač in tisti, ki venomer nekaj ukazuje, si prižge cigareto. Previdno, kot bi se bal, vpraša:

— Bandit?

In že zadene Lacka v obraz. Trd, hiter in neizprosni udarec pesti, ki je tega vajena. Lacko si gre z jezikom čez ustnice in obliže kri.

— Od kod je prišel? — sili dalje zelenec. Tokrat je vprašanje namenjeno Horvatu.

— Ne vem... menda od tam nekje... — kaže s prstom nekam proti kraju, koder so še včeraj odmevali puškini strelji.

— Je bil sam?

— Bil je sam.

In spet udarec, silovit in surov, da se Lacko pod njim zamaje in si gre z levico čez obraz.

— Kje pa so ostali? — to vprašanje je namenjeno Lacku.

Lacko ne odgovori. Tudi sorodnik Horvat ne ve tega. Zato Lacko spet dobi nekaj udarcev... še močnejših, zatem še top udarec s puškinim kopitom, s pestjo in potlej še z nogami. Ta slika se ponavlja nenehno, le da je vsakokrat več udarcev, več suvanja, več preklinjanja... Lacko počasi leze vase, glava se mu skloni, najprej klecne na kolena, zaniha in potlej ga močan udarec od zadaj zbije docela na tla. Toda tudi to še ni dovolj! Še ga bijejo! Neprestani udarci v glavo ga napravijo nekam otopelega za vse, kar se odslej dogaja okoli njega... Ne čuti več... Noče čutiti.

Potlej za hip vendarle odnehajo. Une-
sel se je njihov bes, bolijo jih roke in
noge... Posedejo ob človeškem truplu,
izmučenem na smrt, gledajo vanj in
pljujejo... Nekdo prime Lacka za po-
vršnik in hlačnico, ga dvigne in trešči
v prah. Igra spodbudi še druge, da na-
daljujejo. Vsakokrat, ko ga vržejo v
prah, se dvigne siv oblaček, se čez čas
razkadi in na tleh leži človeška gmo-
ta... Na tleh leži Lacko! Površnik in
hlačnice so raztrgane, boste noge zevajo
izza razcefranih hlačnic. Kdo ve, kje so
ostali čevlji?

Potlej z igro za nekaj časa spet pre-
nehajo, kajti ukazujoči glas, ki prihaja
iz zelenčevih ust, jih za trenutek strezni:

— Samo ubiti ga ne. Razumete...
Ubiti! —

Zelenec spregovori te besede od časa
do časa. Ostali za trenutek prenehajo.
Zatem pa pristopi sam in Lacka udari
v obraz. Igra se tako nadaljuje.

— Samo ubiti ga ne. Razumete! —

Pa so ga že skoro. Potlej se po pol-
urnem odmoru spet zganejo. Lacku po-
maga na noge močan pljuski mrzle vode.
Opotekajoče stopi naprej, pa se že na-
slednji trenutek zgrudi, kleči in ne mo-
re dalje... To se venomer ponavlja, a
vsakokrat mu pomaga na noge surova
brca. Pa s tem ponižanj še ni konec. Ze-
lenec stakne nekje tablo in nanjo na-
piše:

— Ich bin Mörder und Banditen-
führer J. Latzko!

Tablo mu pritrdijo na prsi in se po-
časi po Ljutomerski cesti zibljejo v Ptuj.
Ljudje ob cesti gledajo prestrašeno, zbe-
gani so... Po Ljutomerski potlej pri-
dejo na gestapo. Tam ga razstavijo in
nemčurji ga gledajo, vanj pljujejo in ga
zmerjajo in tudi udarci v glavo niso
redkost. Pa jih Lacko skorajda ne čuti
več, vsakokrat samo klecne, se zamaje
in hrope, saj je grlo že vse suho...

Ko se ga na gestapu nagledajo, ko
so ga opljuvali in prebricali, pot ponos-
no nadaljujejo. Tokrat naj bi bila konč-
na postaja — ptujski zapor. Pa ne
gredo v celico, kjer bi se jetnik lahko

ulegel in se vsaj malo odpočil. Ne. Ta-
koj na zaslišanje. Grobna tišina. Koliko
časa je preteklo od tedaj, ko so ga pu-
stili samega, si ne more predstavljati.

— Nalašč me puščajo takole, si misli,
ko se zave.

Spet se mu pred očmi zamegli in ko
se zave ponovno, ob mizi že nekdo sedi
v lepi zeleni uniformi, s prijaznim na-
smehom in prijaznim opravičilom.

Lacko se zmede. Pričakoval je vse
drugačen sprejem. V prvem hipu občuti
olajšanje, potlej pomisli:

— Imajo me kakor mačko. Po vsem
tem, kar sem doživel...

Pa ga prehitijo v mislih:

— Ne smete zameriti, pravi tisti v
uniformi — ...naši, no saj veste, ljudje
so nerodni. —

Nista sama v sobi. Pri mizi ob oknu
sedi še nekdo, ki si hoče nekaj zapiso-
vati. Bržkone njun pogovor. Pa tudi za
seboj Lacko čuti nekoga. Rad bi se
obrnil in pogledal, pa ga bolečina v vr-
tu vsakokrat odvrne od te namere. Sa-
mo sopenje je slišati tik za njim in pre-
pričan je, kdo ve zakaj, da je tisti za
njim nenavadno velik in širok čez ra-
mena, da ima dolge, lopataste roke...

— Zdaj vem, da me bodo topli, si
reče sam pri sebi.

— Da, da, robati so in okorni, — ze-
lenec še vedno razklada svoje misli...
— pa tudi vaši so okorni, robati... Kje
so že ostali tisti drugi? —

— Ničesar ne vem, si reče Lacko sa-
memu sebi. Ne smem vedeti.

Zelenec pa se še vedno prizanesljivo
smehlja...

— No... kje so ostali tisti vaši? —

Lacko molči. Zelenec se dvigne, z ro-
kami je oprt na mizo in od blizu mu
gleda v oči. Zatem se prične. Udarec
sem, udarec tja. Tisti za njim, ki si ga
je prej predstavljal na vse mogoče na-
čine, zdaj udarja, udarja, pa tudi ze-
lenec kdaj pa kdaj stegne roko in udari
tudi sam... Trdo in načrtno zadevajo
njuni udarci. Naravnost v obraz. Prene-
hata samo, da zelenec ponovno vpraša:

— Torej, kje so drugi? —

Lacko čuti, da ne bo vzdržal. Ve, da je vse to preveč. Čuti, da ima počeno lobanjo. Ve, da ima polomljena rebra... pa ne odnehajo. Udarci padajo, padajo...

— Kje so drugi? Kdo je bil še poleg? Govori! Govori!

— Ne in stokrat ne... ne in stokrat ne.

To je spregovoril že nekajkrat, vendar je očitno, da s tem niso zadovoljni.

Ne, ne bo govoril. Noče govoriti, čeprav ve, da bi mu to trenutno pomagalo. Morda bi prenehali vsaj za nekaj ur.

— Ne in stokrat ne...

To je vse. Zato po vsakem takem odgovoru začenjajo znova. Najprej zlepa, potem že bolj osorno, zatem menjajo metodo... kričijo, udarjajo... in ker si ne znajo več pomagati, od nekod prinesejo pripravo. Počasi, čisto počasi s prstov vlečejo nohte, drugega za drugim... Lacko rjove... Potlej za hip prenehajo in spet vprašanje. Pa ni odgovora. Zato nadaljujejo peklensko igro. Samo včasih, če ima Lacko še toliko moči, ponovi edine besede, ki si jih je namenil povedati:

— Ne in stokrat ne!

Tako nekaj dni, ki so nepopisno dolgi. Tako je 10. in 11. ter 12. avgusta. Tako je 13., 14., 15., 16. avgusta. V celici, kamor po vsakem zasliševanju vržejo Lacka, sojetniki vedo, da je z njim konec. Jesti ne more že nekaj dni. Zato mu dajejo hrano oni... Zaveda se vse poredkeje... Poškodbe so hude, pa vendar zbere še toliko moči, da takoj, ko mu zmojijo ustnice, jetnikom govori, naj bodo trdni in naj ne izdajo ničesar.

Tako 10. in 11. ter 12. avgusta. Tako 13., 14., 15., 16., 17. avgusta.

In potlej je prišel 18. avgust. Ob 23. uri je Lacko v celici številka devet umrl, čisto mirno, kot da je ponovno padel v omedlevico, iz katere se ni zbudil nikdar več.

Prišli so pazniki, za njimi Nemci!... Spogledali so se in izkopal jama na robu mestnega pokopališča, tam, kjer so

rasle koprive in so ljudje odmetavali smeti. Tja so vrgli Lacka in niso mu mogli napraviti večje usluge. Kajti tam so ležali že vsi mrtvi borci slovenjgoriške čete, njegove, Lackove čete. Vsi tisti, ki so padli takrat v spopadu pri Mostju. V neenakem boju.

Kajti tedaj je sprejelo boj devet borcev! Med prvimi je padel revolucionar Franc Kramberger, medtem ko so se v kotanji do kraja borili Vinko in Kostja Reš ter Alojz Zavec. Hudo ranjenega Draga Stojka so tedaj ujeli, za njim pa še Janeza Pukšiča. Stojko je potlej umrl v ptujski bolnišnici, Pukšiča pa so ustrelili v Mariboru 2. oktobra 1942.

Ostala sta torej še dva: Osojnik in najstarejši bratov Reš — Mirko.

Osojnik se je po boju zatekel v Ptuj, na Vičavo. Že dober teden za tem pa je odšel v ruško četo. Čez nekaj tednov se je vrnil in pred domačo hišo v Krčevini ustrelil nadutega hitlerjanca Alojza Bezjaka, ki je Lacka pretepal in psoval, ko so ga 10. avgusta vodili po ptujskih ulicah. Ko pa se je Osojnik zadrževal pri svojem prijatelju Francu Krambergerju v Krčevini, so ga 29. decembra izdali znanci. Gestapovci so pridrveli z avtomobili in ga ustrelili na pragu prijateljevega doma. Na begu so smrtno zadeli tudi njegovega prijatelja Franca Krambergerja.

Po bitki pri Mostju je ostal torej še eden. To je bil Mirko Reš, najstarejši med brati partizani. Misel na oba ubita brata in na ženo Matildo, ki jo je okupator ustrelil, misel na zaprte starše, malo sestrice in sinka Janka, vse to mu je vzelo življenjski pogum in življenje si je vzel sam!

Tako je preminila slovenjgoriška četa, deveterica najboljših sinov tega dela Slovenije. Tak je bil konec narodnega heroja Jožeta Lacka, ki pa je med ljudstvom živel in živi kot simbol. Vsa-kokrat, ko pomislimo nanj, ga vidimo z okrvavljeno glavo, povito v konec platna in s tablo na prsih:

— Ich bin Mörder und Banditenführer J. Latzko...

Odgovornost in pobude za sarajevski atentat

PROF. DR. VLADIMIR DEDIJER

II. poglavje

*Zarote prave ali lažne
prav nujne so pogosto,
da republika nastane
in kralji so ob prestol.*

John Dryden: Absalom in Akitofel

Noben političen uboj v novejši zgodovini ni imel tako daljnosežnih posledic kakor smrt nadvojvode Franca Ferdinanda v Sarajevu 28. junija 1914.

Mesec dni po Principovem strelu je izbruhnila prva svetovna vojna po vrsti hitrih in nepreklicnih korakov — z avstrijskim ultimatom Srbiji 23. julija in z vojno napovedjo 28. julija, z rusko mobilizacijo, z nemško vojno napovedjo Rusiji 1. avgusta, Franciji 3. avgusta in z britansko vojno napovedjo Nemčiji 4. avgusta. Ta vojna je bila največja klavnica v zgodovini sveta do takrat in je opustošila velikanske širjave po Evropi, življenje pa je vzela 12 milijonom ljudi. Zaradi tega so nastala velika družbena gibanja. Štiri cesarstva so propadla, z njimi vred pa tudi dinastije Habsburžanov, Romanov, Hohenzollerncev in otomanska, ki so jim do tistih dob stoletja vladale. Ta vojna je spremenila zemljevid Evrope bolj kakor katerakoli vojna do takrat v zgodovini; na razvalinah nekdanjih cesarstev so nastale nove države na načelu samoodločbe. V Rusiji je revolucija leta 1917 prinesla čisto novo ureditev. Po vojni 1914—1918 je Evropa jela izgubljati odločilno premoč v drugih delih sveta, ki si jih je bila pokorila v prejšnjih stoletjih.

Prva svetovna vojna je pripeljala v Evropo vojske mnogih narodov z vseh celin. Štiri dolga leta so se teple sredi porodnih krčev novega obdobja, katerega pomen je malokdo razumel in je še danes, pol stoletja pozneje, še zmeraj v procesu oblikovanja in iskanja svoje poti ter sloga.

To, po čemer se sarajevski atentat loči od drugih, je predvsem narava mednarodnih razmer, v katerih je nastal, pa tudi kraj, kjer se je odigral. Princip je pognal kroglo ne samo v nadvojvodo, temveč tudi na fasado mirnega, na videz stabilnega sveta. Res je leto 1914 našlo Evropo v zmedii in velikih krizah, ko se je določena doba naglo približevala koncu. Nemčija je s svojo naraščajočo industrijo in prebivalstvom ogrožala Anglijo kot vodilno svetovno silo. Večale so se ji kolonialne ambicije in zgradila je močno vojno mornarico. Rasli pa sta tudi francosko-nemško ter rusko-avstrijsko rivalstvo. Imperialistično kosanje je okrepil sistem tajnih zvez (zveza med Francijo in Rusijo 1894, Anglijo in Francijo 1904, leta 1907 pa je Britanija našla skupne interese celo s svojim stoletnim nasprotnikom — caristično Rusijo). Nemčija, Avstrija in Rusija so snovale ne samo Militarismus nach Aussen, temveč tudi Militarismus nach Innen, ker so si vojaki prizadevali izriniti civiliste z vodilnih položajev — in celo v Britaniji so generali iz Ulsterja, severne pokrajine Irske, grozili kroni z odkritim uporom. Nemški generalni štab je bil prepričan o bliskoviti zmagi, zato je sodil, da je vojna neizogibna.

Balkan — most med Evropo, Azijo in Afriko — je bil posebno občutljivo območje za spopade med velesilami. Turškemu cesarstvu z njegovimi zastarelimi fevdalnimi ustanovami so tekle zadnje ure, velesile pa so se grizle zaradi tega, katera bo napolnila vakuum, in se niso menile za pravico balkanskih narodov do samoodločbe. Habsburška monarhija, prav tako sad fevdalne dobe, je želela doseči politično nadzorstvo nad Srbijo in Balkanom vse do Soluna. Nemčija je podpirala dve mnogonacionalni cesarstvi, Avstro-Ogrsko in Turčijo, ter s tem odbijala od sebe neodvisne balkanske države. Po drugi strani so si Britanija, Rusija in Francija

prizadevale postaviti branik proti nemškemu Drang nach Osten ter podpirale male, gospodarsko nerazvite balkanske dežele, ki so se želele modernizirati. Vodilni evropski bančni koncerni so tekmovali, kateri bo financiral oboroževanje malih dežel z državnimi posojili. Uspeh Srbije, Grčije, Bolgarije in Črne gore v balkanski vojni (1912–1913), ki je zadal konec večstoletni vladavini turškega cesarstva v Evropi, so pozdravili na borzah v evropskih prestolnicah kot Schneider-Creusotovo in Vickers-Armstrongovo zmago nad Kruppom in Škodo. Na Balkanu so bile razmere v Principovi rodni Bosni in Hercegovini še posebno slabe, kajti ta dežela, prikrajsana za narodnostne in socialne pravice, je živel v razmerah modernega kolonializma.

Eden najhujših sporov sodobne zgodovine izvira iz vprašanja: kakšne nagibe je imel Princip, kdo ga je spodbujal, če ga je sploh kdo, in kdo so bili njegovi sodelavci? Njegov zločin so imenovali »popoln političen uboj«, v tem smislu, da nikoli ne bo mogoče dognati resnice. Britanski minister za zunanje zadeve sir Edward Grey je leta 1914 zapisal v svojih spominih: »Svet bržkone nikoli ne bo zvedel, kaj vse je bilo v ozadju uboja nadvojvode Franca Ferdinanda. Po vsej priliki ni in sploh nikoli ni bilo posameznika, ki bi vedel vse, kar je o tem mogoče vedeti.«

Ta tančica skrivnostnosti okrog sarajevskega atentata je nastala predvsem iz spora o odgovornosti za prvo svetovno vojno. Za nekatere je bil vzrok — bodi osnovni ali neposredni — Principova zarota, za druge je to bil samo izgovor, povod, iskra, ki je zanetila eksplozijo zvrhane mere sovraštva, ki se je na svetu dolgo kopičila, iskra, ki je uničila delikatno ravnotežje sil med imperiji, ki so dominirali v Evropi in vladali svetu.

Prav ob začetku vojne sta centralni sili — Nemčija in Avstro-Ogrska — trdili, da je sarajevski atentat poglavitni vzrok zanjo. Centralni sili sta skušali obdolžiti Srbijo, češ da je ona prava pobudnica za zločin, hkrati pa sta nameravali prevladati odgovornost za vojno nanjo in s tem v zvezi kot soodgovorne vplesti Rusijo, Britanijo in Francijo.

Po drugi strani pa so zmagovalke v 231. členu versajske mirovne pogodbe in v 177. členu senžermenske mirovne pogodbe prevladile vso odgovornost na Nemčijo in njene zaveznice. Ta arbitražni ukrep je imel mnogo slabih posledic. »Odgovornost za vojno« je postala vodilni motiv mednarodnih odnosov med vojnami, posebej pa je vodila notranjo politiko v Nemčiji. Obljuba Adolfa Hitlerja, da bo osvobodil Nemčijo kazenskih omejitev, ki ji jih je vsilila versajska pogodba, mu je utrla pot do kanclerstva rajha v Berlinu ter mu odlično rabila v njegovih načrtih, da je oživiljal gibalne sile nemškega imperializma.

Zgodovinarji so sprejeli spor in do leta 1939 se je nagrmadilo že okrog 3000 knjig ter brošur o tej temi. Posledica tako obsežnega gradiva je bila raznovrstnost. Razni pisci so označili za kosičča zarote, ki je pripeljala do uboja nadvojvode, tele dežele: Srbijo, Rusijo, Madžarsko, Avstrijo, Nemčijo, Francijo in Veliko Britanijo.

Tisti, ki obtožujejo Srbijo, opozarjajo, da so se Gavrilu Princip in njegovi glavni pomagači, dasi avstro-ogrski podložniki, politično šolali v Srbiji: v Srbiji so dobili tudi orožje in se naučili ravnati z njim. In naposled so jim srbske oblasti pomagale odpotovati iz Beograda v Sarajevo, da opravijo atentat.

To obtožbo prvič srečamo v avstro-ogrskem ultimatu srbski vladi 23. julija 1914, ponovil pa jo je Hitler v razglasu nemškemu narodu 6. aprila 1941, ko je nacistična Nemčija s svojimi sateliti: z Italijo, Madžarsko in Bolgarijo napadla Jugoslavijo.

Tisti zgodovinarji, ki prijo odgovornost za atentat Srbiji, so različnega mnenja o stopnji njene krivde. Nekateri med njimi zatrjujejo, da je srbska vlada aktivno sodelovala pri pripravljanju in organiziranju sarajevskega atentata, to pa da je neposredna posledica velikosrbskega ekspanzionističnega gibanja proti južnoslovanskim ozemljem Avstro-Ogrske monarhije.

V Združenih državah Amerike in Angliji je nastala šola zgodovinarjev, znanih pod imenom »revizionisti«; ti izražajo mnenje, da je obsodba, kakršno je izrekla versajska pogodba, zgodovinsko nevzdržna in da jo morajo najprej revidirati zgodovinarji znanstveniki, potlej pa prek njih tudi javno mnenje. Vodilni »revizionistični« zgodovinar Sydney Fay je trdil, da nosi Srbija hudo odgovornost za uboj Franca Ferdinanda, ker je baje vedela za zaroto tri tedne pred atentatom, vendar ni storila nič učinkovitega, da bi bila preprečila atentatorjem odhod iz Srbije, in da potlej ni opozorila ali obvestila Avstrije, s čimer bi lahko preprečila usodni atentat.

A pisci, ki pripisujejo odgovornost Srbiji, so različnega mnenja o tem, kdo je bil v Srbiji predvsem odgovoren za zaroto. Večkrat so omenjali ime tedanjega pre-

stolonaslednika Aleksandra Karadjordjevića, pa tudi ime njegovega brata princa Jurija in srbskega poslanika v Rusiji Miroslava Spalajkovića. Vendar večina zgodovinarjev, tako »revizionistov« kakor tudi »antirevizionistov«, meni, da je bila dejanska sila, ki je stala za atentatorji, srbsko tajno društvo Ujedinjenje ili smrt, med sovražniki znano kot Črna roka, s polkovnikom Dragutinom Dimitrijevićem Apisom na čelu. Skupina jugoslovanskih zgodovinarjev in politikov, med njimi tudi D. Stojadinović, obtožuje Apisa, da je hotel z atentatom izzvati mednarodne zapletljaje in tako povzročiti padec dinastije Karadjordjevićev.

Tudi Rusija je bila obtožena, da je hujskala k zaroti, ker je bila leta 1914 najtesnejša zaveznica Srbije. Nekateri zatrjujejo, da je bil namen ruske politike izzvati vojno, da bi se Rusija lahko maščevala Avstro-Ogrski za ponižanja, ki jih je ta povzročila leta 1908 in 1913. Nekaj piscev je trdilo, da sta bila ruski generalštab in ruska tajna policija Ohrana gibalna sila za polkovnikom Apisom.

Nemški izvedenec za vprašanja glede sarajevskega atentata Alfred von Wegerer je leta 1937 osumil ruske boljševike, da so bili pobudniki za uboj. Svojo teorijo je zasnoval na besedah boljševiškega voditelja Karla Radeka, ki je na sodni obravnavi v Moskvi januarja 1937 nepričakovano začel pripovedovati o Principu in ga navajal kot primer političnega sužnja, ki je svojo skrivnost odnesel s seboj v grob. Od ruskih boljševiških voditeljev je bil Lev Trocki večkrat pred letom 1914 v Srbiji in je poznal nekatere člane bosanskega tajnega društva, katerega član je bil tudi Gavrilo Princip. Toda Trocki je bil načelno zoper individualni terorizem.

Drugi so spet obtoževali Francijo in Anglijo kot zaveznici Rusije in Srbije, češ da sta bili središči zarote. Jezuit Anton Puntigam je še med prvo svetovno vojno zatrjeval, da je sarajevski atentat inspiriralo, organiziralo in izpeljalo mednarodno framonstvo in da je bil tudi eden izmed atentatorjev framon. Eden izmed nadvojvodovih najzaupnejših svetovalcev, leta 1917 pa tudi avstro-ogrski minister za zunanje zadeve, grof Ottokar Czernin, pravi v svoji knjigi Svetovna vojna (izšla je leta 1919), da mu je nadvojvoda zaupal »leto dni prej, preden je izbruhnila vojna, da so framasoni sklenili, da ga ubijejo«.

Pod nacistično vladavino so to trditev z veliko vnemo spet pogreli in Hitlerjevo uradno glasilo Völkischer Beobachter je pisalo v Gavrilo Principu kot o Židu in framonu. V že omenjenem govoru aprila 1941 je Hitler izjavil, da se je leta 1914 za srbskimi oblastni skrival angleški Intelligence Service.

Nekateri so obtoževali Dunaj, Budimpešto in Berlin, češ da so vedeli, da se pripravlja atentat na nadvojvodo Franca Ferdinanda (ta v mnogih krogih, tako na Dunaju kakor v Budimpešti, ni bil priljubljen), a niso ničesar ukrenili, da bi bili to preprečili, ali pa so celo sodelovali v sami zaroti po svojih agentih v južnoslovanskih tajnih družtvih.

Wickham Steed je v članku, objavljenem leta 1915, prav tako pa tudi v svoji knjigi Through Thirty Years (V tridesetih letih) izrekel mnenje, da je sarajevska policija pokazala edinstveno zaniknost pri organiziranju ukrepov, da bi zavarovala življenje nadvojvoda in njegove soproge. Nekateri drugi pisci pa so namigovali, da je bil madžarski predsednik vlade Istvan Tisza v dogovoru s polkovnikom Apisom. Nadvojvodov najstarejši sin Max Hohenberg je leta 1937 obtožil nemško tajno službo, da je sodelovala s sarajevskimi atentatorji. Ko so nacisti leta 1938 okupirali Avstrijo, so Maxa Hohenberga in njegovega mlajšega brata zaradi te izjave in še iz drugih razlogov odpeljali v koncentracijsko taborišče Dachau.

Vidimo torej, da se strokovnjaki za prvo svetovno vojno ne strinjajo glede tega, kdo je bil za atentatom. Prav tako se ne ujemajo tudi glede tega, kateri razlogi so pripravili atentatorje do uboja. Politični uboji imajo sila zapletene vzroke in že v stari Grčiji in Rimu se je razvila teorija o uboju kraljev. Vpogled v motive številnih atentatov v novejšem času utegne nekoliko osvetliti zapletenost zarote dne 28. junija 1914.

KRONOLOŠKI PREGLED POMEMBNIH ATENTATOV OD 1792. DO 1914. LETA

Viri za ta pregled so bile naslednje publikacije:

The British Annual Register, Encyclopedia Britannica, Eleventh edition, The World Almanac, 1962, The Dictionary of National Biography, Encyclopedia of Russia and the Soviet Union, The century Encyclopedia of Names, kakor tudi knjige: F. Venturi, The roots of Revolution, J. Maitron, Histoire du mouvement anarchiste en France itd.

1792: švedski kralj Gustav
 1793: vodja francoske revolucije Marat
 1793: nadškof iz Arlesa
 1801: ruski car Pavel
 1804: francoski general Pichegru
 1808: sultan Selim
 1810: švedski maršal Axel Fersen
 1812: britanski predsednik vlade Perseval
 1815: francoski maršal Guillaume Marie Anne Brune
 1817: Karadjordje Petrović
 1819: agent ruskega carja August Friedrich von Kotzebue
 1820: francoski prestolonaslednik vojvoda Berryjski
 1829: ruski poslanik Aleksandar Sergejevič Gribojedov
 1829: guverner Buenos Airesa Manuel Dorego
 1841: knez Capodistria
 1848: italijanski državnik Pellegrino Luigi Eduardo Rossi
 1845: vojvoda Karel Parmski
 1860: knez Danilo
 1865: ameriški predsednik Lincoln
 1868: knez Mihailo
 1868: kanadski parlamentarec Thomas d'Arcy Megee
 1869: guverner Burgosa Gutierrez de Castro
 1869: ruski študent Ivanov
 1870: španski predsednik vlade maršal Juan Prim
 1870: francoski politik Victor Noir
 1872: indijski podkralj Richard Southwell Bourke
 1875: ekvadorski predsednik Gabriel Garcia Moreno
 1876: sultan Ahdul Asiz
 1876: veliki vezir Husein Avli
 1879: guverner Harkova Kropotkin
 1881: ruski car Aleksander II.
 1881: ameriški predsednik Garfield
 1882: podsekretar za Irsko Burke
 1882: glavni sekretar za Irsko Cavendish
 1882: turški paša Mehmed Ali
 1883: ruski policijski funkcionar Sudajkil
 1885: škof Hannington
 1886: francoski industrialec Watrin
 1890: ruski general Seliverstov
 1891: britanski funkcionar v Indiji Quinton
 1892: bolgarski diplomat Vucović
 1893: predsednik Chicaga Harrison
 1894: francoski predsednik Carnot
 1895: predsednik bolgarske vlade Stambolov
 1895: indijski nizam Ul-Mulk
 1896: perzijski šah Nasr-ad-dil
 1896: urugvajski predsednik Borda
 1897: predsednik španske vlade Canovas
 1898: gvatemalski predsednik Barrios
 1898: avstrijska cesarica Elizabeta
 1898: predsednik Dominga Heureaux
 1899: italijanski parlamentarec Palermo
 1900: britanski konzul v Boliviji Lyall
 1900: italijanski kralj Umberto
 1901: ruski minister Bogolepov
 1901: ameriški predsednik McKinley
 1902: ruski minister Sipjagin
 1903: kralj Aleksander Obrenović in kraljica Draga
 1903: ruski guverner Bogdanovič
 1904: guverner Finske general Bobrikov
 1904: ruski minister Pleve
 1904: guverner Kavkaza Bogoslavski
 1905: finski senator Johnson

1905: veliki knez Sergej
 1905: šef moskovske policije Šuvalov
 1905: predsednik grške vlade Delijan
 1905: kurlandski funkcionar Hennings
 1905: židovski član Dume Herzenstein
 1906: moskovski grof Ignjatijev
 1906: šef petrograjske policije Launitz
 1907: guverner Varšave Lijarparski
 1907: bolgarski predsednik vlade Petkov
 1907: ameriški guverner Steunenberg
 1907: predsednik perzijske vlade Amin-es-Sultan
 1908: portugalski kralj Carlos in prestolonaslednik Auj Filip
 1908: guverner Galicije Potocki
 1908: britanski funkcionar v Afriki Scott
 1908: britanski agent v Indiji Gossain
 1909: britanski državni tožilec v Bengaliji Bizuaz
 1909: gruzinski princ Dižavakov
 1909: albanski politik Feni
 1909: japonski princ Ito
 1910: predsednik egipčanske vlade Butrus Paša Gali
 1911: šef policije v Kalkuti Chakravati
 1911: predsednik ruske vlade Stolipin
 1911: predsednik Dominikanske republike Caceres
 1912: predsednik španske vlade Mendez
 1912: guverner Samosa Kopasis
 1913: predsednik Mehike Madero
 1913: avstrijski socialist Schuhmeier
 1913: grški kralj Jurij
 1913: poveljnik turške vojske Nazim Paša

Pobude za uboj ljudi, navedenih v tabeli, in za mnoge neuspele atentate v tem obdobju 1792—1914 je mogoče razvrstiti v naslednje kategorije:

1. Politični uboji iz osebnih razlogov — kot uboj Spencerja Percevala, britanskega ministrskega predsednika, ali predsednika ZDA Jamesa Garfielda, ki so ju ubili posamezniki iz osebnega sovraštva, ne pa iz političnih nagibov.

2. Dejanje ljudi, ki trpijo za kako duševno boleznijo — kot ubijalec avstrijske cesarice Elizabete Luigi Lucchenni. Posebna kategorija so duševno zdravi, vendar psihološko prizadeti atentatorji. Pri tem je težko jasno presoditi, ker manjka za vsak posamezen primer avtentična dokumentacija. Kriminologija, zlasti pa psihologija kriminalcev, je razmeroma nova veda. Atentatorje so po navadi po naglem postopku sodili sodniki, ki so jih razvnele politične strasti. Še vedno je na primer sporno vprašanje, ali je bil John Wilkes Booth, ubijalec predsednika ZDA Abrahama Lincolna, duševno prizadet ali ne. Podobno je tudi ob primeru Charlesa Guiteauja, ki je ubil predsednika Garfielda, ali Leona Czolgosza, ubijalca predsednika McKinleya.

V Angliji je navzlic njeni dolgi pravosodni tradiciji vprašanje »odgovornosti duševno abnormalnih političnih atentatorjev« postalo motno, ko je vladala kraljica Viktorija, postopek proti njim pa se je poostiril, ko je leta 1882 izšel poseben zakon. Ta zakon so sprejeli na zahtevo kraljice Viktorije po sedmem neuspelem atentatu nanjo dne 2. marca 1882, ko je Roderick MacLean streljal nanjo iz revolverja na železniški postaji v Windsorju.

3. Uboj tirana. Nekateri od atentatov na seznamu sodijo v kategorijo uboja tiranov, korenine tega pa sežejo celo do plemenske družbene ureditve. Stari zakon na primer navaja primere Aoda in Jaila. Evropska tradicija uboja tiranov temelji v glavnem na teorijah klasičnega republikanstva stare Grčije in Rima. Uboj tirana so slavili kot najplemenitejše človeško dejanje. Aristotel, Platon, Ciceron in Tacit so uboj tirana obdali s klasično avreolo. Misel o tem je tesno povezana s pojmovanjem pravice do upora, ki temelji na naukih o naravnem zakonu. Novo tolmačenje uboja tirana srečamo v krščanskem svetu, ko so cerkveni dostojanstveniki jeli prihajati navzkriž s posvetno oblastjo. Teologi od Johna Salisburyskega, svetega Tomaža Akvinskega, Suareza, Mariana in drugih naprej so se stoletja prepirali o tem, kakšne okoliščine morejo dati posamezniku pravico, da vzame zakon v svoje roke in ubije tirana. Katoliška enciklopedija še dandanes definira uboj tirana, da

»ubije tirana posameznik v splošno dobro«. Eden od temeljnih elementov v krščanskem pojmovanju uboja tirana je žrtvovanje samega sebe.

V novejši zgodovini se je večkrat primerilo, da so izvršitelji političnega uboja opravičevali svoje dejanje s tem, da so se sklicevali na pravico do uboja tirana. Sodarski pomočnik Kullmann je dne 13. julija 1874 v Kissingenu ranil nemškega kanclerja kneza Bismarcka. Pri sodni obravnavi je izpovedal, da je skušal ubiti kanclerja zato, ker je ta izdal zakone, nasprotne koristim rimskokatoliške cerkve: »Pobudi sta mi bili sovraštvo in maščevalnost, skladno s cerkvenimi zakoni.« V Franciji se je celo leta 1962 sprožila žolčna polemika okrog rimskokatoliške dogme o uboju tirana. Član neke skupine iz organizacije OAS, ki je poskušala narediti atentat na predsednika De Gaulle, je izjavil, da se je pred atentatom posvetoval s svojim rimskokatoliškim spovednikom, ali je dovoljeno, kar namerava storiti, in se je dejanja lotil šele, ko je dobil odgovor, da so »nujno potrebni pogoji za uboj tirana preobilo izpolnjeni«.

Teorije o uboju tiranov se med seboj močno razlikujejo. V deželah nemškega Lehnrechta je bila v srednjem veku pravica do odpora oziroma upora (Widerstandsrecht) s pravico do uboja tirana pozitivni zakon proti kralju, če se ne bi držal svojih obveznosti, ki izvirajo iz vladarske listine.

Pravica do upora in uboja tirana je dobila novo tolmačenje med angleško revolucijo v 17. stoletju. V zgodnji fevdalni dobi je bila to v glavnem obramba že ustaljenih pravic, obramba božjega zakona. Z nastankom absolutne monarhije in z identifikacijo države ter religije (cuius regio eius religio) je bila ta pravica pogostoma navzkriž s postavami. Ljudstvo je imelo pravico ne samo odstaviti tirana, temveč spremeniti tudi državno ureditev. Dva tedna po usmrčitvi Karla I. je Milton napisal esej O pravicah in dolžnostih kraljev ter gosposke s podnaslovom Kjer se dokazuje, da je zakonito, in da je tako bilo zmeraj, poklicati na odgovornost tirana ali slabega kralja ter ga po obsodbi pahnuti s prestola in ubiti, če je redna gosposka to zamudila ali tega ni marala storiti. In da so tisti, ki so nedavno tako obsojali strmoglavljenje, ravno ti, ki so ga osebno opravili.

John Locke je pozneje, še v istem stoletju, prvi določno formuliral teorijo o odporu z ubojem tirana vred. Njegov esej O državni vladavini je ne le razložil teoretično ozadje angleške revolucije, temveč je dal tudi zgled za mnoge poznejše revolucije v drugih državah. Svojo teorijo o pravici do upora je povezal z naukom o naravnem zakonu o družbeni pogodbi in jo tako opredelil:

»Kdorkoli uporablja silo brez pravice ... se spravlja v vojno stanje s tistimi, proti katerim jo uporablja, v takšnem stanju pa se vse prejšnje zveze uničijo, vse pravice ugasnejo in vsakdo ima pravico braniti se in upreti napadalcu.«

Na Švedskem so leta 1792 poklicali na pomoč tako Widerstandsrecht kakor tudi angleško tolmačenje pravice do uboja, ko je 16. marca tega leta plemič in nekdanji oficir Jakob Johan Anckarström ubil kralja Gustava III. Trdil je, da je uboj kralja upravičen s švedsko ustavo. Anckarström je prav tako navajal mnenje Locka, Milтона in francoskih enciklopedistov o pravici do odpora in upora vse do uboja kralja tirana.

Med našimi pravnimi pisatelji je Slobodan Jovanović sodil, da je teorijo o suverenosti ljudstva prvi sistematično obdelal Altusius v svojem delu *Politica methodice digesta et exemplis sacris et profanis*. Altusius je menil, da pripada suverena oblast ljudstvu, vendar da jo ljudstvo prenaša na vladarja s pogodbo, ki se sklepa z njim. Ta prenos oblasti ni dokončen. Ljudstvo se ne more odreči suvereni oblasti vladarju v korist, vladarju lahko samo zaupa opravljanje oblasti. Zategadelj ljudstvo zmeraj obdrži pravico odstaviti vladarja, s katerim bi bilo nezadovoljno; imelo bi ga celo pravico ubiti. Pri monarhomahu je teorija o suverenosti ljudstva tesno povezana s teorijo o uboju tirana.

Zanimivo je, da je podobna pojmovanja najti tudi pri nekaterih naših pesnikih v prvi polovici 19. stoletja. Šima Milutinović Sarajlija je v svojih Utopijah sodil, da je »bil knez samo prvi uradnik, izvoljen; če bi prekršil ustavo, ga je čakala surova kazen skupščine — da ga živega pokopljejo«.

4. Politični atentati kot izraz upora proti nacionalnemu in kolonialnemu zatiranju. Moralni element klasičnega uboja tirana — uboj »v splošno dobro« — so priklicali v življenje v 19. stoletju. Med evropskimi narodi, ki so si pravico do samoodločbe priborili pozneje kakor drugi (Nemci, Italijani, Madžari, Irci, vzhodni in južni Slovani itd.), je romantika s svojim poudarjanjem preteklosti priklicala v spomin klasičen uboj tirana (na primer v Schillerjevih in Mazzinijevih delih). Nekateri politični atentatorji te vrste so imeli namen opozoriti svetovno javnost

na položaj svojega naroda (uboj Augusta von Kotzebua, ki ga je 1819 ubil Karl Ludwig Sand, ali 12. marca 1868 poskus Irca O'Farrella, da bi ubil vojvoda edinburškega, sina kraljice Viktorije). V to kategorijo sodijo tudi politični atentati, ki imajo namen spremeniti politično ali družbeno ureditev. Zarotniki v atentatu na francoskega kralja Louisa Philippa leta 1835 so bili prepričani, da bodo s tem, če ubijejo kralja, sprožili oboroženo vstajo na Francoskem. Enako so mislili tudi člani Narodne volje, da bodo z atentatom na carja Aleksandra II. leta 1881 sprožili revolucijo, ki bo pometla z absolutističnim režimom v Rusiji. To teorijo so v začetku 20. stoletja vnovič oživil ruski socialni revolucionarji, ki so se zanašali na junaške pobude posameznikov in so bili prepričani, da lahko skupina odločnih atentatorjev izzove revolucijo.

Tu moramo razločevati bona fide atentatorje od atentatov in drugih nasilnih dejanj, ki jih organizirajo vladni in policijski agenti, da dobijo pretvezo za preganjanje opozicije. Sumijo, da je »zaroto v Cato Street Conspiracy« na Angleškem leta 1820 dejansko izzvalo delovanje agenta provokatorja. Henri Le Caron, »generalni inšpektor irske republikanske vojske«, je bil »tajni agent angleške vlade« in je organiziral več terorističnih dejanj, ki so se končala s popolnim neuspehom. Prefekt pariške policije Louis Andrieux je v devetdesetih letih 19. stoletja prav tako organiziral s svojimi agenti provokatorji več dejanj nasilja. Ruski tajni policiji Ohrana se je leta 1901 posrečilo, da je vrnila v vrhovno vodstvo ruske Socialno-revolucionarne stranke svojega agenta Evna Fiseljeviča Azefa in po njegovih direktivah so ubili dva visoka državna funkcionarja. Ti uboiji so bili policiji izgovor, da je povečala teror proti revolucionarjem, izkoristila pa jih je tudi za hujskanje proti Židom. Po neki teoriji je bil tudi Leon Czolgosz, ki je ubil predsednika McKinleya, agent provokator.

5. Dinastični uboiji ali »dvorne revolucije«, ki jih je organizirala ena vladarska hiša, da je strmoglavila drugo — postavimo v Turčiji v 19. stoletju ali medsebojno iztrebljanje Karadžordževcev in Obrenovičev v Srbiji. V to skupino štejejo tudi atentati iz tako imenovanih »državnih razlogov«: politična skupina kratko in malo prevzame oblast tako, da ubije voditelja nasprotnne skupine, brez namena, da bi izvedla v državi politične ali družbene reforme. Posebna različica je klasičen političen atentat, ki ga organizira vlada ali kakšna politična skupina v državi proti vladarju ali kakemu dostojanstveniku druge države in ki ga opravi najeti ali v nekaterih primerih sfanatizirani ubijalec. V 11. in 12. stoletju je na Bliznjem vzhodu delovala tajna muslimanska sekta izmailcev in izvajala politične uboje. Trdijo, da je vodja te sekte Hasan ibn-al-Salah dajal mladim fantom hašiš in jih tako pripravil do tega, da so ubijali javne osebe v deželah tega območja, ki jih je on dooločal. V Evropo so prinesli zgodbe o dejavnosti te sekte križarji in beseda assassin (ubijalec, atentator) v francoščini in angleščini (assassino v italijanščini itn.) je nastala iz arabske besede hašašin, tj. tisti, ki jemljejo hašiš.

Še pred letom 1903 so poskusi ubojev mnogokrat pripeljali do obtožb, da so jih organizirali iz kake druge dežele ali da so jih ondi podpirali. Tako je, postavimo, Orsinijev atentat na Napoleona III. leta 1858 povzročil hudo krizo v odnosih med Anglijo in Francijo in razširili so se glasovi o tako rekoč neizogibni vojni med njima. Ta atentat je tudi povzročil, da je še isto leto odstopila vlada lorda Palmerstona. Orsini je prišel v Pariz iz Anglije, kjer je izdeloval svoje bombe, francoska vlada in parlament pa sta javno dala vedeti, da »daje angleški zakon nedovoljeno stopnjo zaščite in podpore tujim prebežnikom in požigalcem in da Anglija s tem, ko ni vsega ukrenila, da bi preprečila zaroto, kakršna je ta, malone usodna za cesarjevo življenje, ni izpolnila svoje dolžnosti iskrenega in zvestega zaveznika«. Lord Palmerston si je prizadeval, da bi zakon o zločinu zarote z namenom uboja spremenili, vendar je njegov zakonski predlog založet na hud odpor v spodnjem domu. Roebuck je opozoril Palmerstona, da »za blaginjo človeštva ne smemo storiti ničesar, kar bi omejilo angleške svoboščine«. Drugi poslanci so poklicali v spomin, da je stric Napoleona III. Napoleon I. najel Contillona, da bi ubil Wellingtona, in da je Napoleon III. izplačal Contillonovi družini volilo, kakor ga je določil Napoleon I. Na koncu so Palmerstonov predlog zakona zavrnil z 234 glasovi proti 215 in lord je odstopil.

V Evropi sta se dve državi posebej ukvarjali z organiziranjem atentatov na tuje državnike: beneška republika in Španija. Filip II. Španski (1527—1598), član habsburške dinastije, ki je sam krojil pravico do uboja tirana, in to nasproti protestantskim vladarjem, ki so hkrati bili suvereni pokrajin, kjer je Španija imela precejšnje interese. Po neki teoriji je bil Filip za ubojem Viljema Molčecnega. Prav tako

je poslal ljudi, da bi ubili angleško kraljico Elizabeto I., vendar je ta imela na voljo prvovrstno kontrašpijonažo, tako da so vse atentatorje pravočasno polovili in pobili.

Ni zmeraj tako enostavno natanko klasificirati atentat. Kak politični uboj utegne vsebovati elemente ne samo ene teh kategorij, temveč tudi več. Tako se je na primer zgodilo z ubojem Aleksandra Obrenovića in njegove žene Drage Mašin leta 1903. Zaradi njegove despotske vladavine ga je imela večina srbskega ljudstva za tirana. Toda za nekaterimi atentatorji so bili Karadjordjevići, smrtni sovražniki Obrenovićeve. Še bolj se je zapletla vsa zadeva, ker sta Rusija in Avstrija vedeli za zaroto. Nekateri izmed zarotnikov so bili povezani s središčem na Dunaju in so dobivali denarno ter tehnično podporo od nekega funkcionarja avstro-ogrškega ministrstva za zunanje zadeve, kakor bomo videli pozneje.

Uboja nadvojvode Franca Ferdinanda ni mogoče lahko opredeliti, vendar je danes več možnosti za temeljito analizo kakor kdaj prej. Politični atentati zmeraj raznetijo silne strasti in ustvarjajo veliko zmedo; tako je bilo tudi tokrat, posebno če upoštevamo velikanske mednarodne reperkusije. Ko pa je danes minilo že pol stoletja, lahko pogledamo na vse skupaj iz bolj objektivne in zgodovinske perspektive.

Brez izvirnih dokumentov je nemogoče količkej resneje presoditi motive političnega atentata. Kaotično ozračje, ki obdaja sam dogodek, kdaj pa kdaj preprečuje atentatorjem, da bi govorili o svojem dejanju, ali ovira oblastvene organe, da bi do kraja evidentirali vse okoliščine — bodisi ker tega ne marajo bodisi ker so nesposobni za to nalogo ali ji niso kos. Zahteve politične oportunisti utegnejo pripraviti oblasti, da dosje čimprej zaprejo in vzamejo jetniku življenje brez obravnave ali pa po prav kratkem in tajnem postopku. Madžarski krojač Janos Libeny, ki je leta 1853 ranil cesarja Franca Jožefa z nožem v glavo, je končal po tako kratkem postopku, da njegova verzija nikoli ni popolnoma prišla na dan. Švedskega plemiča in nekdanjega oficirja Jakoba Johana Anckarströma, ki je ubil kralja Gustava III., so potem, ko so ga ubili, očrnili kot surovega in pokvarjenega človeka, ki je delal iz čisto osebnih pobud. Sto sedemdeset let po njegovi usmrtitvi je profesor Stig Jägerskjöld dokazal, da so najpomembnejše dele Anckarströmovih izpovedb leta 1792, ko so objavili sodni zapisnik, namenoma izpustili. Anckarström je dejansko ravnal po svojem globokem političnem prepričanju, da ima vsak švedski državljani zakonito pravico do upora in da lahko ubije kralja, če potepta ustave pravice ljudstva.

Na srečo so tisti, ki so ubili Franca Ferdinanda, takoj priznali svoje dejanje in izčrpno razložili, zakaj so se odločili za atentat. Njihove izjave so prišle v zapisnik, tako pri policijski preiskavi kakor pri obravnavi. Večina teh dokumentov je komaj pred kratkim postala dostopna znanstvenemu proučevanju. Razne skupine, ki so bile obtožene, da so podpirale atentatorje, niso pustile kdove kakšne dokumentacije o svojem tajnem delovanju, kakor se ponavadi zgodi, kadar gre za takšne zarote. Zato pa je zdaj mnogo več izvirnega gradiva o delu tujih vlad, njihovih javnih in tajnih agentur ter najrazličnejših političnih in tajnih organizacij, ki jim je utegnulo biti do tega, da spravijo nadvojvoda s poti.

Številne politične posledice tega uboja terjajo, da poiščemo odgovor na nekatera vprašanja o samem nadvojvodu: Kakšen človek je bil to? Kakšno življenjsko filozofijo in politično prepričanje je imel? Kakšne sovražnike, politične in osebne, tako v Avstro-Ogrski kakor tudi drugod po svetu je imel? Kakšne metode so uporabljali njegovi sovražniki v boju proti svojim nasprotnikom in ali bi se ti zatekli k uboju?

Prav tako je treba upoštevati tudi podatke o kraju atentata. Bosna in Hercegovina sta bili eden poglavitnih vzrokov za trenja med bloki sil v dneh pred prvo svetovno vojno. Že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je tekla v evropskih prestolnicah ostra razprava o tem, ali so vstajo hercegovskih tlačanov proti muslimanskim fevdalnim gospodarjem izzvale družbenogospodarske razmere v deželi ali pa so jo izzvali podpihovalci od zunaj — obveščevalne službe velikih in malih držav ali tajna revolucionarna društva.

Ne Gavrilo Princip in ne njegovi tovariši niso živeli v praznem prostoru. Ker so bili v svoji deželi prikrajšani za pravico do svobodnega političnega izražanja, so se zatekli k združevanju naskrivaj in njihova organizacija je bila v tesnih stikih z beograjskimi tajnimi društvi, katerih namen je bil vreči habsburški jarem z južnoslovanskih podložnikov avstro-ogrške monarhije. Princip in njegovi somišljeniki so delali z roko v roki z ilegalnimi mladinskimi društvi na Hrvaškem, v Slavoniji, Dalmaciji in v drugih delih habsburškega cesarstva, kjer so živeli južni Slovani.

Prav tako so imeli zveze s tajnimi društvi južnoslovanskih izseljencev v Združenih državah Amerike, verjetno pa tudi z anarhističnimi skupinami v tujini. Evropski kabineti in generalštabi so si prizadevali priti v stik z nekaterimi od južnoslovanskih revolucionarnih društev (na primer z organizacijo polkovnika Apisa Ujedinjenje ili smrt v Beogradu).

Vendar bi vse skupaj preveč poenostavljali, ko bi rekli, da je bil Princip samo slepo orodje agentur zunaj Bosne in Hercegovine. Preučevanje sarajevskega atentata mora iti v globino. Osvetliti moramo ljudi, ki so bili vmešani v atentat, in preplet okoliščin in dejavnikov v zvezi z njim; na sarajevski atentat moramo gledati ne samo v kontekstu zunanjih zvez Bosne in Hercegovine, temveč tudi v kontekstu življenjskih in družbenih problemov v teh dveh pokrajinah. Mnoge druge vidike pobud za politični uboj je treba raziskati prej, preden bomo lahko izrekli kaj trdnjega o razlogih, ki so Principa pripravili, da je ravnal tako, kakor je.

Koliko so bili sarajevski atentatorji odgovorni za svoje dejanje? Nobeden od njih ni bil star več ko dvajset let, nekateri so jih imeli komaj šestnajst. Ali jih je mogoče uvrstiti med mladoletne prestopnike, in če gre to, v katero kategorijo? Kako daleč so bili psihološko abnormalni; ali so bili zmešane pameti ali samo psihološko neuravnovešeni, da to ni nič nenavadnega za ljudi njihove starosti?

Upoštevati moramo tudi razmerje med osebnimi in splošnimi motivi atentatorjev. Ali so Principa gnali kaki osebni razlogi? Ali je bil nezadovoljen mladenič z neizpolnjenimi velikimi ambicijami? Kako je z njegovimi somišljeniki? Ali je dejstvo, da so nekateri med njimi slabo izdelovali v šoli, vplivalo na njihovo odločitev za sodelovanje pri zaroti?

Morda je njihova mladost vzrok, da so bili čez vse dovzetni za vplive od zunaj. Vendar to ne bi smelo omejiti zgodovinarjevega iskanja na področju zunanjih ideologij in ga napeljati do tega, da zapostavi socialno psihologijo okolja, v katerem so Princip in njegovi somišljeniki dorasli. Bosanska družba je močno zaostajala v svojem razvoju za drugimi deli Evrope. Plemensko življenje v njej srečamo še celo v 20. stoletju, vtem ko je v večjem delu Evrope izginilo že v srednjem veku.

Kakšna je bila tradicija krvnega maščevanja v Principovi vasi? Ali je pojem uboja tirana še živel v junaških ljudskih pesmih za Principove mladosti? Kakšne so zgodovinske korenine starodavne srbohrvaške folklorne teorije o uboju tiranov? Ali je bil to poganjek klasičnega grškega republikanstva ali pa je bil v tem vpliv krščanskega nauka o pravici ubiti slabega kralja? Kakšno je razmerje med Lockovimi in Miltonovimi teorijami o pravici do odpora vse do uboja tirana in srbohrvaško junaško ljudsko pesmijo?

Ali bi bilo pre nagljeno uvrstiti Principa in njegove somišljenike med uporabnike po naravi, ki niso mogli doumeti ideologij, kakršne jim je dajala sodobna družba, in ki se niso znali boriti proti sistemu tujčevega zaslužjevanja in siromašenja drugače kakor z individualnim terorjem? Principova generacija je vsekakor bila izpostavljena zunanjim vplivom, toda kateri med njimi je prevladoval? Masarykove ideje o postopnosti? Socialnodemokratski nauk proti individualnemu terorju in poudarek na množičnem gibanju zoper neznosne družbene in gospodarske razmere? Ali ideje njihovih nasprotnikov, ruskih socialnih revolucionarjev, z njihovo prakso individualnega terorja, v kateri so videli najboljšo pot, da poženejo ruske kmečke množice v upor proti absolutističnemu sistemu, ki tudi sam temelji na nasilju? Ali je Princip premagal te vplive? Ali so on in njegovi tovariši imeli kakšne druge življenjske nazore? Ali je imel v mislih spremenjeno družbo, ki bo nastala kot posledica njegovega dejanja?

Kako naj si razložimo dejstvo, da so se malone vsi sarajevski atentatorji in njihovi prijatelji močno zanimali za književnost in poezijo, da so bili nekateri med njimi v svojem kratkem življenju nadarjeni pesniki, vtem ko so od pičlega števila preživelih nekateri postali znani jugoslovanski pisatelji? Ivo Andrić, ki jim je bil blizu, je leta 1961 dobil celo Nobelovo nagrado za književnost. Zakaj so tako občudovali Nietzscheja, Ibsena, Wildeja, Whitmana in druge protagoniste literarnega anarhizma?

Najsi je še tako pomembno, da ne zapostavljamo psiholoških in intelektualnih lastnosti atentatorjev, pa je treba upoštevati tudi njihove politične motive. Raziskati moramo politične, družbene in gospodarske dejavnike v Bosni in Hercegovini toliko, kolikor so Principa gnali v odločno akcijo. Ena izmed zanemarljivih strani sarajevskega atentata je: koliko je izviral iz družbenih in političnih razmer

v deželi, kjer se je zgodil in v kateri so se Princip in njegovi somišljeniki rodili in odrasli? Prav tako je treba ugotoviti, zakaj se je individualni teror pojavljal tudi v drugih krajih habsburške monarhije in koliko ga je povzročila napetost v družbenih odnosih.

Ogledati si moramo medsebojno razmerje med socialnimi in nacionalnimi motivi, ki so spodbujali sarajevske atentatorje, in določiti, koliko so neurejeni agrarni odnosi v Bosni in Hercegovini po eni ter narodnostno zatiranje po drugi strani vplivali na sklep atentatorjev, da skujejo zaroto in izvršijo uboj. Južni Slovani so med zadnjimi v Evropi, ki se jim je posrečilo ustvariti svoje nacionalne države. Če se človek ne zaveda razmerja med družbeno-političnim položajem v Bosni in Hercegovini in zunanjimi vplivi, ne more priti do objektivnega sklepa o tem, zakaj je Princip ubil nadvojvoda Franca Ferdinanda. Edino če začnemo po tej metodološki poti ocenjevati Principove osebne in splošne pobude, lahko po mojem bolj osvetlimo sarajevski atentat in njegovo ozadje. Samo tako lahko iz prave perspektive spoznamo vprašanje: kdo je dal pobudo za uboj? Samo tako lahko razložimo problem odgovornosti in ugotovimo zgodovinsko resnico.

Posebno metodološko vprašanje je ocenitev zgodovinskih virov, na katerih temeljijo posamezne teze o motivih Principa in tovarišev iz vse zarote sploh.

Poleg tega, da ugotovimo zunanjo istovetnost posameznih primarnih virov, ne smemo zanemariti tudi njihove notranje avtentičnosti, zlasti še psiholoških razlogov, ki koga pripravijo, da začne delati. Zastavlja se na primer vprašanje: ali moramo izpovedbe privrženecv revolucionarnih skupin pred sodiščem, ki ga imajo za sovražno, sprejeti brez pridržkov. Kak revolucionar večkrat noče obremenjevati svojih sodelavcev ali namenoma prikriva posamezna bistvena dejstva ali jih celo napačno prikazuje in tako onemogoči, da bi odkrili organizacijo in njeno delo. Primarnih virov v takšnem primeru ni mogoče sprejeti dobesedno in upoštevati moramo navedeni razlog.

Po drugi strani pa se zastavlja še eno vprašanje: ali je treba v izpovedbah zapornikov, ki jim grozi smrtna kazen, upoštevati tudi njihovo duševno stanje? Ljudje, ki živijo v takšnih nenormalnih psiholoških okoliščinah, radi pogosto prikažejo določena dejstva v drugačni luči z upanjem, da si bodo tako olajšali položaj.

Prav tako moramo potegniti jasno mejo med primarnimi in sekundarnimi zgodovinskimi viri. Velik del podatkov, na katerih so zasnovani celi koncepti o niti zarote v Sarajevu, temeljijo na spominih posameznikov, na memoarih, napisanih več let po teh dogodkih.

Tu nastopajo kot viri zgodovinskih dogodkov živi ljudje, ki — čeprav dobro namerno — utegnejo biti pogosto nenatančni, nejasni in nepopolni. Taka pričevanja je treba primerjati drugo z drugim ter iskati potrdilo za določena dejstva z več strani.

To, da se kritično lotimo ocen tovrstnih zgodovinskih virov, je posebno važno takrat, kadar hočejo posamezniki iz osebnih ali političnih razlogov dokazati svoje hipoteze tudi tako, da sprevračajo zgodovinsko resnico.

Odlomek iz knjige Sarajevo 1914, prestavil jo je Franček Šafar in bo še letos izšla pri Državni založbi Slovenije v Ljubljani.

Opombe so zelo obsežne, zato smo jih izpustili.

Stališča II. internacionale do vojne in kolonialnega vprašanja

DR. MARJAN BRITOVŠEK

b) KOLONIALNO VPRAŠANJE

Mnogo jasneje so se glede kolonialnega vprašanja na kongresu izoblikovala nasprotja med levico in desnico. To vprašanje so tedaj na kongresu tesno povezali z vprašanjem militarizma in so ga obravnavali kot posebno točko dnevnega reda. Kongres je postavil posebno komisijo; ta je iz svoje srede izvolila za predsednika Van Kola, za tajnika pa Terwagna.⁴⁵ Komisija je bila pretežno sestavljena iz predstavnikov, ki so se »odlikovali« po svojem oportunističnem stališču do kolonialnega vprašanja. Delo v komisiji so začeli 19. avgusta. Van Kol je predložil osnutek resolucije z izrazito oportunistično vsebino. Bila je to ne le protimarksistična, temveč tudi tipično socialno-šovinistična resolucija. Prvi člen osnutka njegove resolucije je izjavljal, »da kongres ugotavlja, da na splošno zelo pretiravajo koristnost in potrebo kolonij, zlasti za delavski razred. Kongres ne zavrača v principu in za vse čase sleherne oblike kolonializma, saj bi lahko igral v socialističnem sistemu civilizatorsko vlogo.«⁴⁶ Lenin je pozneje ostro obsodil ta člen osnutka resolucije in opozoril, da se je v komisiji o kolonialnem vprašanju zbrala oportunistična večina.⁴⁷ »Ta postavka praktično pomeni,« je dejal Lenin, »isto kot neposreden prehod na stran buržoazne politike in buržoaznega pogleda na svet, ki opravičuje kolonialne vojne in zverstva.«⁴⁸

V komisiji, zlasti na plenumu kongresa, sta se izoblikovali dve stališči. Oportunistična večina je zagovarjala Van Kolov osnutek, pri iskrenih nasprotnikih kolonialnih zavojevanj pa je ta resolucija izzvala upravičen odpor. »To je prehod na Roosveltovo politiko,« je dejal na plenumu kongresa ameriški delegat Simons.⁴⁹ Nemški oportunistični voditelj David je v svojem govoru skušal zakriti buržoazno bistvo Van Kolove resolucije. Navidezno je sicer obsodil metode buržoazne kolonialne politike in se zavzel za »socialistično kulturno kolonialno politiko«, ki naj bi zaščitila domačine in kolonialna naravna bogastva pred kapitalističnim izkoriščanjem. Pri tem se je skliceval tudi na Beblovo izjavo v parlamentu, v kateri se je Bebel izrekel za »kulturno kolonialno politiko.«⁵⁰

Nato je David komisiji predložil praktično navodilo za »pozitivno kolonialno politiko«, ki naj bi zaščitila »priseljence in domačine pred kapitalističnim izkoriščanjem«. V njej je celo trdil, da kongres mora imeti kolonialno idejo za sestavni del splošnega kulturnega cilja socialističnega gibanja.⁵¹

⁴⁵ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 216

⁴⁶ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 216

⁴⁷ Van Kol, Terwagne, David, Wurm, Pernerstorfer, Rounnet

⁴⁸ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv., str. 70

⁴⁹ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 317. Prim. tudi Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv. str. 70

⁵⁰ Bebel je v svojem govoru pred parlamentom 1. dec. 1906 zavzel do kolonialnega vprašanja nenaečno stališče. Dejal je, da »kolonialna politika sama po sebi ni prestop, v ustreznih okoliščinah je lahko kolonialna politika kulturno delo, celotno vprašanje obstaja v tem, kako se vodi ta politika. Velika je razlika, kako naj se izvaja kolonialna politika in kakšna je. Pridejo predstavniki civiliziranih in kulturnih narodov, kot so na primer evropski in severnoameriški narodi, ki so drugim narodom kot osvoboditelji in prosvetitelji ter pomočniki v težavah; pridejo, da bi jim prinesli pridobitve kulture in civilizacije ..., da bi jih vzgojili v kulturne ljudi; če se to zgodi v tem plemenitem smislu in pravilno, tedaj smo socialni demokrati pripravljeni podpreti takšno kolonizacijo kot veliko kulturno poslanstvo...« (Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagess ... zu Essen vom 15. bis 21. Sept. 1907. Berlin 1907, str. 132.) Lenin je takšne poskuse, da se ta prehod na kolonialno politiko opraviči z nalogami »socialistične kolonialne politike« in pozitivnim reformnim delom v kolonijah, označil za več kot neuspešne. (Prim. Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv., str. 71.)

⁵¹ David je dejal: »Glede na to, da želi socializem postaviti proizvajalne sile vsega sveta in službo človeštva in da privede narode vseh barv in jezikov do stopnje najvišje kulture, vidi kongres v kolonialni ideji kot taki sestavni del splošnega kulturnega cilja

Na njegovo pobudo so dodali Van Kolovi resoluciji zadnji odstavek, v katerem so zahtevali »sklenitev mednarodne pogodbe za ustvaritev kolonialnega prava v zaščito domorodcev«.

Ledebour je zastopal v bistvu centristično stališče. Nastopil je proti predlogu odkritih oportunistov⁵² ter zavrnil učinkovitejše načine boja kolonialnih narodov. Izrazil je veliko nezaupanje oziroma skepsa v perspektive revolucionarnega boja zatiranih kolonialnih narodov. »Kolonialno prebivalstvo,« je dejal Ledebour, »nima nikake odporne sile.« Beblovo nenačelno stališče do kolonialnega vprašanja je skušal spretno prikriti. Van Kola je podprl glede izdelave kolonialne zakonodaje, ki naj bi spravila izkoriščanje kolonij »v zakonite okvire«.

Ko je Lenin ocenjeval delo stutgartskega kongresa glede kolonialnega vprašanja, je jasno opredelil načelno stališče socialne demokracije do zavojevanj in reformnih prizadevanj v kolonijah. V tej zvezi je zapisal, da se socializem ni nikdar odrekel niti se ne odreka obrambi reform tudi v kolonijah, toda to ni in ne sme imeti ničesar skupnega s slabitvijo našega načelnega stališča proti osvajanju in zaslužnjenju drugih narodov, proti nasilju in ropanju, ki sestavljajo »kolonialno politiko«. Minimalni program vseh socialističnih strank se nanaša tako na metropole kot na kolonije.⁵³

Na splošno lahko trdimo, da so usmerjali delo komisije oportunistični predstavniki socialne demokracije. Belgijski predstavnik Terwagne je predlagal, naj se vnese v resolucijo člen, da »kongres ne zavrača načelno in za vselej vsake kolonialne politike, ki bi v socialističnem režimu lahko delovala kulturno.« Lenin je imenoval takšno govorčenje »čudno frazo, ki pomeni neposreden prehod na buržoazno politiko«. Ko je na primer Terwagne obrazložil svoj predlog, je odkrito dejal, da sicer ne želi odgovoriti, ali je kolonialna politika potrebna, v nikakem primeru pa ne more reči, da je nepotrebna. Spraševal je celo, ali naj v Kongu puste vse pri starem ali pa naj se izboljša položaj. Avstrijec Pernerstorfer je odkrito branil oportunistično stališče Van Kola in Davida. Wurm je predlagal, naj v resolucijo vnesejo splošno poznano ugotovitev, da kolonialna politika povečuje nevarnost vojnih konfliktov in povišuje izdatke za vojsko in mornarico. Francoski predstavnik (Rouanet) je podprl predlog glede izdelave mednarodnega kolonialnega prava.⁵⁴

Manjšina komisije, ki so jo sestavljali predstavniki boljševikov (Meškovski), poljske socialne demokracije (Karski) in nemške levice, so se uprli Van Kolovi resoluciji. Karski (Marchlewski) je ostro nastopil proti uvodnemu delu Van Kolove resolucije in ga obsodil. Po dolgotrajni diskusiji je oportunistična večina komisije osvojila Van Kolovo resolucijo v njeni prvotni formulaciji. Davidov dodatni predlog je zavrnila. Osvojila je Wurmov in Rouanetov predlog. Za plenum je bil imenovan za poročevalca večine Van Kol, stališče manjšine pa je zastopal na plenumu kot koreferent Ledebour.⁵⁵

Plenum kongresa je zavrnil uvodni del Van Kolove resolucije in sprejel poprave, v katerih je bilo poudarjeno, da »kapitalistična kolonialna politika po svojem bistvu nujno vodi k suženjstvu, prisilnemu delu ali iztrebljenju domorodnega prebivalstva kolonialnih področij. Civilizacijska vloga, na katero se sklicuje kapitalistična družba, ji rabi le kot krinka njihovega pohlepa za osvajanjem in iztrebljanjem. Sele socialistična družba bo nudila vsem narodom možnost polnega kulturnega razvoja. Namesto da kapitalistična kolonialna politika povečuje kolektivne sile, z zaslužnjenjem in uničevanjem domačinov in s smrtonosnimi in uničevalnimi vojnami uničuje naravna bogastva zemlje, v katere uvaja svoje metode. S tem kolonialna politika zavlačuje in celo zadržuje razvoj trgovine in prometa industrijskih proizvodov civiliziranih držav.

Kongres obsoja barbarske metode kapitalistične kolonizacije in v interesu razvoja proizvodjalnih sil išče politiko, ki jamči miroljuben kulturni razvoj in po-

socialističnega gibanja. Sedanja kapitalistična kolonialna metoda nima nikakega drugega namena kot izkoriščanje tujih narodov ...» (Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 221)

⁵² ... »Dokler imamo kapitalistično družbo, bo kolonialna politika vedno kazala odvratne oblike, ki jih vsi obsojamo. Videti je, da ima David te umazanosti za pojave, ki spremljajo današnjo kolonizacijo in ki se jim je mogoče izogniti; to je načelna napaka.«

⁵³ Lenin. Soč. IV. izd. XIII. zv. str. 71.

⁵⁴ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 220—221

⁵⁵ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 227

stavlja naravna bogastva zemlje v službo višjega razvoja celotnega človeštva. Manjšina je prav tako zavrnila zadnjo točko Van Kolove resolucije o ustanovitvi mednarodnega kolonialnega prava za domačine, kolikor bi bila ta točka v protislovju z interesi kolonialnih narodov.

Angleška delegacija je na plenumu kongresa predložila kratko resolucijo, v kateri je bilo rečeno, da ohranitev angleške vlade v Indiji pomeni pravo nesrečo za Indijo in je v izrazitem protislovju z njenimi resničnimi koristmi. Nato resolucija poziva demokratično javnost k sodelovanju v osvobodilnem boju Indije proti angleški imperialistični politiki. »Kongres izjavlja, da je dolžnost vseh prijateljev svobode na vsem svetu, da podpirajo gibanje, katerega cilj je osvoboditev tretjine človeštva, ki živi v tej nesrečni državi.« To je bil v zgodovini druge internacionale prvi poziv vseh dežel, naj pomagajo narodnoosvobodilnemu gibanju. Na žalost je ta resolucija naletela na nerazumevanje predstavnikov kongresa. Nihče od članov angleške delegacije ni zagovarjal te resolucije. Celo Quelch, eden predanih in energičnih angleških delavskih voditeljev, je v svojem govoru sicer ostro obsodil kolonialno izkoriščanje in zahteval, da se socialna demokracija odločno bori proti kolonialni politiki zavojevanj, vendar pa ni nakazal nikakih možnosti za rešitev kolonialnega vprašanja glede Indije. Edini govornik, ki je podpiral zahtevo po samoodločbi Indije, je bil Karski. V svojem govoru je ostro nastopil proti Davidu, ki se je na plenumu zavzemal za »socialistično kolonialno politiko« in zagovarjal idejo, da mora vsak narod iti skozi kapitalizem, pri tem pa se je celo skliceval na Marxa. Karski mu je odrekel pravico, da se glede tega sklicuje na Marxa, in poudaril, da je Marx sicer govoril o tem, da morajo države, v katerih obstajajo začetki kapitalizma, iti skozi to stopnjo do polnega razvoja, toda nikdar ni rekel, da je brezpogojna predpostavka za vse narode, da gredo skozi kapitalistični razvoj.⁵⁶ Z optimizmom je gledal razvoj Indije. Prepričan je, da bodo narodi Indije, ko se bodo osvobodili angleške nadvlade, znali izkoriščati evropsko kulturo za blaginjo svojega razvoja. V tej zvezi je ironiziral samozadovoljstvo Davida, Van Kola in njunih somišljenikov, ki so zviška gledali na kolonialne narode in se ponašali z dosežki evropske kulture. Ko je zavračal nesmiselno sebično Davidovo trditev, da bo Indija, ko se osvobodi angleške oblasti, padla v barbarstvo, je dejal: »Mislím, da za socialiste obstaja tudi druga kultura razen kapitalistične in evropske. Nimamo nikakega razloga, da se toliko ponašamo s svojo tako imenovano kulturo in jo vsiljujemo azijskim narodom, ki imajo svojo staro kulturo.«⁵⁷

Beblovo nenačelno stališče do kolonialnega vprašanja so v komisiji in na plenumu kongresa znatno izkoristili oportunisti. Bebel na kongresu sicer ni podal nikakega stališča; lahko sklepamo, da je to storil iz taktičnih razlogov, da ne bi negativno vplival na volivce, ki so bili tedaj pod močnim vplivom vladne protisocialistične agitacije, ki je dokazovala, da so kolonije življenjsko neobhodno potrebne Nemčiji. Na splošno je tedaj prevladalo mnenje, da je socialna demokracija pri parlamentarnih volitvah leta 1907 izgubila 38 mandatov predvsem zato, ker ni podpirala kolonialne politike.⁵⁸ Zato Karl Liebknecht ni slučajno na nacionalnem kongresu v Essenu izjavil, da sta Noske v svojem govoru pred parlamentom in nekoliko Bebel prišla pod vpliv volilne kampanje.⁵⁹

Centristično nenačelno stališče do kolonialnega vprašanja so na plenumu kongresa zlasti izkoristili Van Kol, David in Bernstein. Van Kol je pri obrazložitvi resolucije večine in v svojem zaključnem govoru hvalil kolonizatorsko politiko Holandcev in prikazoval idilične odnose v holandskih kolonijah. Dobesedno je dejal: »Mi Holandci smo eden najstarejših kolonialnih narodov, toda uspeli smo, da sedaj v holandskih kolonijah vsakodnevno več ne pobijajo, ne mučijo, ne požigajo, ne ropajo. Samo Holandija je storila svojo dolžnost in skicirala za kolonije minimalen program neke vrste socialistične kolonialne politike...« Poizkušal je dokazati napredno vlogo kolonializma in obtoževal »manjšino«, da namerava odvzeti današnji družbi nujne surovine, ki jih dobivajo iz kolonij, da se odreka neizmernemu bogastvu, zagovarjal je kolonialno politiko s stališča evropske prenaseljenosti itd. Ko je Van Kol prikazal koristi, ki jih prinašajo kolonije »nesebičnim zagovornikom kolonizatorstva«, je odkrito razodel svoje poglede na bodočo socia-

⁵⁶ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 309—310

⁵⁷ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 310

⁵⁸ Socialdemokratska frakcija je pri drugem čitanju glasovala proti kreditom za kolonialno vojno s plemeni Hererov in Hotentotov.

⁵⁹ Protokoll über die Verhandlungen des Parteitage zu Essen 1907, Berlin 1907, str. 246

listično kolonialno politiko. Ironiziral je tudi takratna stališča Kautskega do kolonialnega vprašanja in odkrito izjavil, »da je treba iti v kolonije z orožjem v rokah, pa čeprav bi Kautsky to imenoval imperializem«. Pozval je kongres, naj prispeva k uvajanju kapitalizma v kolonijah. — »Oportunisti,« je zapisal tedaj Lenin, »so se strinjali z Van Kolom. David in Bernstein sta v imenu večine nemške delegacije govorila v prid priznanja socialistične kolonialne politike in napadala radikale za jalovost odrekovanja, za nerazumevanje pomena reform, za pomanjkanje občutka za praktični kolonialni program itd.⁶⁰

Angleški predstavnik Mac Donald je v svojem govoru hvalil kolonialni režim v angleških kolonijah in poizkušal opravičiti kolonialna zavojevanja. Bernstein se je zavzemal za pozitivno socialistično kolonialno politiko in ironiziral načelna stališča manjšine do kolonialnega vprašanja: »Osoboditi se moramo utopistične ideje, ki gre za tem, da se kolonije enostavno opustijo.« Ironično se je spraševal, ali naj se po teh pojmovanjih ZDA vrnejo Indijancem. »Kolonije obstajajo. S tem se moramo sprijazniti.« Določeno skrbništvo kulturnih narodov nad nekulturnimi je nujnost, ki bi jo morali priznati tudi socialisti,« je dejal Bernstein. Razvijal je teorijo o višjih in nižjih narodih. Kulturno bolj razvitim narodom je priznal pravico, da si podredijo narode na nižji stopnji. »Narodi, ki imajo kulturni razvoj, imajo pravico glede na okoliščine podrediti si narode, ki se ne razvijajo.« Tudi je poudaril, da velik del nemškega gospodarstva temelji na predelavi proizvodov iz kolonij, s katerimi domačini ne bi vedeli kaj početi. Lenin je označil ta Bernsteinov nastop za odkrito imperialističen. Mnenja je bil, da bi se morali voditelji nemške levice odločno distancirati od oportunističnih voditeljev v nemški socialni demokraciji.

Ledebour je obrazložil resolucijo manjšine ter ostro napadel Van Kola. Opozoril je kongres, da je bil Bernstein z nekaterimi fabijanci in angleškimi socialisti v burski vojski na strani angleških šovinistov in se je javno opredelil, da Anglija podjarmi Transvaal. Za primer šovinističnega stališča je navedel tudi stališče angleškega socialista Blatchforda, ki je med bursko vojno zahteval, da mu je hčerka vsak večer zaigrala na klavirju »Naj Anglija vlada po vsem svetu«.

Ko so Nemci zasedli Kia-Cou, pa je Bernstein po Ledebourjevih besedah izjavljal, da to ni najslabša poteza nemške diplomacije. »Knez Bülow, ki je izkoriščal vsako neumnost revizionistov,« je pripomnil Ledebour, »je slavil Bernsteina zaradi njegovih pogledov.« David je na plenumu podprl Van Kollovo resolucijo in kolonializem označil za logičen pojav v razvoju kapitalizma. Trdil je, da bi se kolonije povrnila v barbarstvo, če bi jih kolonialne države zapustile. Poudaril je, da kolonije morajo iti skozi kapitalizem in se pri tem skliceval na Marxa.

Kautsky je opozoril na Engelsovo pismo glede kolonialnega vprašanja, ki mu ga je Engels pisal 12. septembra 1882.⁶¹ Zavrnil je formulacijo o socialistični kolonialni politiki in poudaril, da so naloge, ki so jih dolžni socialisti izvesti v kolonijah, v načelu iste kot v domovini. »Zaščita ljudskih množic pred kapitalističnim izkoriščanjem in pred pritiskom birokracije in militarizma, torej socialna in demokratska politika.« Hkrati ko je zavračal kolonialno politiko in nasilno ohranitev prekomorske posesti, je dopuščal možnosti kolonialnih zavojevanj in imperialističnih osvajanj. Kolonialnim narodom je sicer priznal določeno svobodo, vendar ne v smislu samoodločbe narodov. Uvodni odstavek Van Kolve resolucije je diplomatsko obšel, ne da bi bil odkrito obsodil tako obravnavo vprašanja. Predložil je kongresu, da je treba o tej misli podrobno razpravljati v partijskem časopisju, znanstvenih revijah in na zborovanjih. Dobesedno je dejal naslednje: »Na koncu vas prosim... da uvodnega stališča, ki je tako novo, ki je toliko v protislovju s celotnim našim socialističnim in demokratičnim mišljenjem, o katerem še nismo dovolj razmišljali, ne sprejmete. Dati nam morata vsaj časa, da o tem stališču najprej temeljito razpravljamo in resno razmislimo. To stališče morajo najprej zelo temeljito obravnavati v partijskem tisku, v znanstvenih časopisih in na zborovanjih.«⁶²

Predstavnica Indije Kamar je razkrinkala hinavske trditve angleških kolonialnih krogov o materialnih žrtvah, ki jih domnevno prinašajo metropole za uprav-

⁶⁰ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv. str. 60

⁶¹ Pismo Engelsa Kautskemu z dne 12. septembra 1882. Marx-Engels Soč. 27. zv. Pisma 1878—1887. Moskva 1935, str. 237—239. Glej tudi Kautsky K. Sozialismus und Kolonialpolitik. 1907, str. 79.

⁶² Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 316

ljanje kolonij. Poudarila je, da Indija hudo trpi pod angleškim kapitalizmom, da je vsako leto dolžna plačevati Angliji 35 milijonov funtov sterlingov, od teh pa v Indijo ne vrača niti groša. Govorila je tudi o neznosni tiraniji Angležev v Indiji in zahtevala zanj priznanje pravice do samoodločbe.⁶³ Ob zaključku svojega govora je indijska predstavnica prosila, naj kongres sprejme resolucijo, ki jo je predložila angleška delegacija. Ker ta resolucija predhodno ni bila predložena mednarodnemu socialističnemu biroju, je predsednik Singer ni sprejel. Pripomnil pa je, da bo težnja te resolucije naletela na simpatije tako v biroju kot na kongresu.

Proti odkritemu socialno-imperialističnemu stališču Davida, Wurma, Rouaneta in drugih so odločno nastopili revolucionarni poljski marksisti in predstavniki nemške socialnodemokratske levice. Čeprav Lenin ni bil član komisije za kolonialna vprašanja, je z levico na predhodnih sestankih na drobno razpravljaval o teh problemih in tudi posredno vplival na predstavnika boljševikov Meškovskega in predstavnika poljske socialdemokratske stranke Karskega, ki sta delala v tej komisiji.

Levo krilo v mednarodni socialni demokraciji z Leninom na čelu je dosledno in nelehno zavračalo sleherna kolonialna zavojevanja. Edino rešitev kolonialnega vprašanja so videli v skupnem boju delavcev kapitalističnih držav in zatiranih kolonialnih narodov.

Lenin je na primer leta 1900 ostro protestiral proti kolonialnemu zavojevanju v Aziji in Afriki, proti ropanju na Kitajskem, nečloveškemu izkoriščanju Indije in krivični zavojevalni vojni Angležev proti Burum.

Resnično sliko kolonialne politike »civiliziranih držav« ob koncu XIX. in v začetku XX. stoletja pa je prikazal v članku »Kitajska vojna«. Opozoril je na resnično bistvo imperialistične kolonialne politike; dejal je, da so vodile buržoazne vlade zaradi profita kapitalističnih grup brezštevne vojne, uničile cele polke vojakov v nezdravih tropskih državah, zapravile milijarde ljudskega denarja ter privlele prebivalstvo do obupnih uporov in do umiranja od lakote.⁶⁴

Levica je v diskusiji glede kolonialnega vprašanja na kongresu izhajala iz Leninovih postavk. Lenin se je namreč ostro ločil od pojma »socialistične kolonialne politike«, ko je izjavil, da že sam ta pojem pomeni »brezkončno zmešnjavo«, ki nima ničesar skupnega z marksizmom.⁶⁵

Karski pa je na plenumu kongresa pravilno izrazil to misel, ko je branil uvodni del resolucije, ki ga je predložila manjšina. Njegove besede so se odlikovale po zrelosti in pogumnosti formulacij in po načelnosti, medtem ko tega ni bilo opaziti pri drugih govornikih in niti v osnutkih resolucij, ki so jih predložili kongresu.

Zavračal je dopustljivost varuštva kapitalističnih držav nad kolonialnimi narodi, kolikor bi tako varuštvo bilo pretveza za nekontrolirano, z ničimer omejeno samoupravo »varuhov v kolonijah«. Institucija varuštva imperialističnih držav nad kolonijami je bila tudi v nasprotju z osnovnim Leninovim stališčem do kolonialnega vprašanja. »Buržoazija,« je pisal Lenin, »uvaja v kolonije dejansko suženjstvo, podreja domačine nezaslišanemu posmehovanju in nasilstvu civilizatorjev z razširjanjem žganja in sifilisa.«⁶⁶

Levici je na plenumu kongresa uspelo razkrinkati socialno imperialistično naravo Van Kolove resolucije. Na njeno pobudo je kongres zavrnil uvodni člen te resolucije. Pri glasovanju je predlog manjšine s popravki Karskega dobil 127 glasov, 108 jih je glasovalo proti, 10 pa se jih je zdržalo glasovanja.⁶⁷

Že samo število glasov nam pove, kako globoko se je oportunistem zakoreninil v vrstah mednarodne socialne demokracije, kar še posebno velja za Nemčijo. Celo Kautsky je z obžalovanjem priznal v svojem govoru pred leipziškimi delavci, da je bilo desno strankino krilo nadštevilo zastopano na stuttgartskem kongresu, da pa takšnega vpliva v stranki nima. Poudaril je, da je bila polovica predstavnikov nemške delegacije iz vrst sindikatov in desnega strankinega krila.⁶⁸ Lenin je zapisal, da se je v Stuttgartu polovica nemške delegacije izkazala za slabe socialiste in glasovala za arhioportunistično resolucijo glede kolonialnega vprašanja.⁶⁹

⁶³ Ibidem, str. 324

⁶⁴ Lenin, Soč. IV. izd. IV. zv. str. 348

⁶⁵ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv. str. 71

⁶⁶ Lenin, Soč. IV. izd. XIII. zv. str. 60

⁶⁷ Compte rendu ... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 325—326

⁶⁸ Grotewohl, O., Dreissig Jahre später. Berlin 1951, str. 46

⁶⁹ Lenin, Soč. IV. izd. XX. zv. str. 234

Nato je kongres soglasno sprejel resolucijo z uvodnimi popravki manjšine. Glasovanja se je vzdržala le holandska delegacija z Van Kolom na čelu.⁷⁰

Za Van Kolovo resolucijo brez popravkov so glasovali: nemška in avstrijska delegacija, nadalje holandska, belgijska in danska delegacija, od francoske delegacije jih je glasovalo 12, angleške 14 in vrsta manjših držav, ki so se opredeljevale za velike.

S tem je bila sicer dosežena formalna enotnost, čeprav je nastal v komisiji in na plenumu kongresa oster boj. Lenin je zapisal: grupiranje, ki je nastalo na stuttgartskem kongresu leta 1907, je pokazalo, da je bil mednarodni marksizem proti imperializmu, medtem ko je bil mednarodni oportunizem že takrat zanj.⁷¹

Resolucija, sprejeta na kongresu, je bila sad boja, ki se je odigral na komisiji in na plenumu kongresa. Resolucija je v načelu zavrgla kolonialna zavojevanja in izkoriščanja kolonij, obsodila barbarske metode kolonialnega zatiranja in poudarila zvezo militarizma s kolonialno politiko in obsodila kolonialne avanture.

Resolucija je bila v protislovju z zahtevami revolucionarnega marksizma. Obvezovala je socialistična parlamentarna zastopstva, da vodijo nespravljiv in odločen boj proti metodam brezsrčnega izkoriščanja in zaslužnjevanja ter se prizadevajo za izvajanje reform v kolonijah. Ni pa obvezovala socialističnih strank, da razvijajo izvenparlamentarne oblike boja proti kolonialnim osvajanjem. Prav tako ni pozivala socialistov, da podprejo osvobodilna gibanja v kolonialnih deželah. Pravico kolonialnih narodov do samoodločbe je povsem obšla. Stuttgartska resolucija je dejansko pomenila korak nazaj. Zamenjala je amsterdamsko formulacijo s še bolj liberalno zahtevo vzgajanja domačinov k neodvisnosti.

Ce na kratko podamo oceno vloge nemške delegacije na stuttgartskem kongresu do vojnega in kolonialnega vprašanja, se mi zdi, da je najpraviše, če jo izrazim z besedami Klare Zetkin; ta je poudarila, da so se na stuttgartskem kongresu zastopniki nemškega delavstva odrekli idejnemu vodstvu in da je dal kongres Nemcem grenek, toda koristen in dragocen nauk: »Zastopniki proletariata iz vseh dežel,« je dejala Klara Zetkin, »so prišli k nam v deželo, da nam povedo, da si sme lastiti kakšna stranka le toliko in le tako dolgo pravico do vodstva in do avantgarde svetovnega proletariata, dokler zastopa po svojem prepričanju najbolj odločne in najbolj načelne bojne metode. Položaja avantgarde v mednarodnem delavskem socializmu,« je dejala Klara Zetkin, »si ni mogoče obdržati z najbolj bogatimi blagajnami ne z najštevilnejšimi volilnimi množicami ne z najmočnejšimi organizacijami, čeprav so te zelo važne... K temu nujno sodi najbolj revolucionarno stališče v sedanjem boju mnenj.«⁷²

Konec

⁷⁰ Comptes rendus... à Stuttgart 1907, Gand 1911, str. 329

⁷¹ Lenin, Soč. IV. izd. XXI. zv. str. 281—282

⁷² Cl. Zetkin, Der Internationale Sozialisten Kongress zu Stuttgart, September 1907. Ausgewählte Reden und Schriften, Bd. I, Berlin 1957, 356.

Razorožitev — ključni problem današnjih dni

JOSIP DJERDJA

Malokdaj od svoje ustanovitve v začetku leta 1962 je komite ZN za razorožitev obnovil svoje delo v tako slabih obetih za prihodnost, kakor na zasedanju, ki se je začelo sredi junija letos. Res je, da tudi med številnimi dosedanjimi zasedanji niso dosegli nobenega otipljivega napredka. Toda v odmoru od spomladanskega do sedanjega zasedanja se je na raznih straneh le pojavilo upanje, da se bodo v okviru tekočih sprememb na področju medevropskih odnosov želele glavne jedrske sile dvigniti na raven svoje odgovornosti in bodo opustile stališča, ki so do zdaj onemogočila sklenitev sporazuma o prepovedi vseh jedrskih poskusov ter tudi sporazuma, s katerim bi preprečili širjenje jedrskega orožja.

Naraščajoče zanimanje držav razdeljene Evrope za osvoboditev izpod vzrokov in posledic hladne vojne — kar se v novejšem času kaže v obliki širokih medevropskih gibanj — nujno terja vzporedno gibanje tudi na področju razorožitve, ki bi edino lahko zagotovilo nadaljevanje in stabilnost takšnih sprememb na evropskih tleh. Žal pa se namesto tega že na prvih sejah v Ženevi kaže, da predstavniki ZDA ob podpori drugih atlantskih zastopnikov ne nameravajo ne predložiti, pa tudi ne sprejeti realnega sporazuma, temveč še nadalje vztrajajo pri starih pogojih, ki jih druge jedrske sile v komiteju ne morejo sprejeti in jih neodvisni člani komiteja ter neodvisne države izven njega vedno manj razumejo. Res je, da je danes na svetu malo tistih, ki bi precenjevali praktičen pomen teh sporazumov za sam problem razorožitve, ker bi kot pravno-politični akti lahko učinkovali samo, če bi lahko pospešili ali olajšali proces razorožitve. Kljub temu pa se je nemogoče otresti vznemirjajočega vtisa, da se glavnim atlantskim silam v komiteju ne zdi pametno ali potrebno odstraniti svojega efektivnega veta z ženevskih pogajanj in po svoje prispevati k nastanku pogojev za odpravo tekme v oboroževanju in za prehod na postopno, uravnovešeno razoroževanje v vseh oblikah.

Javnost z razumljivim nezadovoljstvom spremlja jalove štiriletne razprave v Ženevi; čeprav ni popolnega soglasja o vzrokih in odgovornosti, vseeno prevladuje prepričanje, da je treba iskati vzroke na področju splošne politike ZDA in njim bližnjih sil iz atlantskega kroga. Do zdaj namreč nikoli še niso nastopili z argumenti, ki bi lahko izpodbili vtis, da vidijo te sile v nadaljevanju oboroževalne tekme vedno pomembnejše sredstvo svoje politike v sedanjem razmerju sil na svetu. Vojno, posebno splošno jedrsko vojno kot politično sredstvo, danes zavračajo ljudje in državniki na vseh straneh, zato bi bilo videti, da oboroževanje, ki zajema že tudi vesoljski prostor, ne bi moglo rabiti pripravam za takšno vojno in vojno sploh.

Če pa po drugi strani upoštevamo rušilni učinek, ki ga tekma v oboroževanju povzroča v gospodarskem življenju in razvoju novih držav, pa tudi v življenju dežel zunaj ozkega kroga najbolj razvitih sil, potem moramo ugotoviti, da te, gospodarsko najmočnejše sile, diktirajo tekmo v oboroževanju, da bi izčrpale nove države in prekinile proces njihove emancipacije, da bi izčrpale gospodarsko življenje drugih dežel ter potem izsilile politične ugodnosti in vsilile enostranske rešitve perečih in

spornih vprašanj. Pod tem kotom je tekma v oboroževanju videti danes kot bistveni del splošne politike tistih, ki z močnejših ekonomskih pozicij in izkorišča je motnje v svetovnem razmerju sil, kar povzroča današnja politika LR Kitajske, skušajo zadovoljiti svoje ambicije, pa čeprav za ceno, da svet še nadalje stopa ob robu vojne in nastanejo pod nevzdržnim bremenom posledic te igre eksplozije in katastrofe. Vojaški pomen zahtev za inšpekcijo na kraju samem v zvezi s podzemeljskimi poskusi je po splošnem priznanju enak ničli. Praktičen pomen jedrske oborožitve Bundeswehra v sedanjih jedrsko-strateških odnosih ne bi bil tolikšen, da bi mu bilo treba dati s stališča varnosti prednosti pred tistim, kar obljublja in daje sodelovanje pri preprečevanju nadaljnjega širjenja jedrskega orožja in pa konsolidacija pomiritve v svetovnih odnosih. Ker so stvari take, se sama po sebi vsiljuje ugotovitev, da so takšne zahteve samo kombinacije, ki naj obdržijo sedanje nezaupanje in škodujejo ugledu druge strani s končnim ciljem, da se zapro možnosti za sporazume, po katerih se ne bi bilo mogoče izogniti nadaljnjim skupnim korakom v prid razorožitve in pomiritve.

Akcijo za združevanje islamskih držav, ki jo formalno izvaja Saudova Arabija, in pa akcijo, ki je nedavno pripeljala do ustanovitve seulske skupine držav z azijsko-pacifiškega prostora, je mogoče v takšnem okviru razumeti samo kot naj-novejšo manifestacijo prav tiste politike, ki je odgovorna za slepo ulico na področju razorožitve. Revolucionarne preobrazbe v arabskem svetu in tiste, ki se od sueške krize leta 1956 razvijajo na tleh Egipta, Iraka, Sirije in Jemena, so odprle široko pot za emancipacijo arabske politike in za afirmacijo socialistične usmeritve na področju, ki je velikega svetovno gospodarskega in strateškega pomena. Niti bagdadski pakt niti pakt Cento nista mogla kot orodje tuje politike in domače reakcije prekiniti teh preobrazb in zavarovati pozicij tujih in domačih privilegiranih interesov v arabskem svetu. Zato so čutili, da je treba te poskuse obnoviti v novih oblikah, v obliki islamskega verskega združevanja, v katerem glavni dejavniki — tuje sile — tokrat ne sodelujejo formalno in neposredno, da bi operacija dobila nekak avtentičen, lokalni in islamski videz. Ta najnovejša varianta bagdadske oziroma Cento politike je ogrnjena v verski plašč verjetno zato, ker menijo, da bi prebujene verske predsodke in občutljive verske nazore lahko uporabili kot učinkovito sredstvo zoper neodvisno in socialistično usmeritev v arabskih državah in drugih deželah Bližnjega vzhoda, kjer domači in tuji privilegirani interesi doživljajo vedno huje udarce časa, ki terja spremembe in nove odnose.

Sodeč po srečnem preobratu v odnosih med kurdsko manjšino in iraško vlado ter po odnosih, ki se uspešno snujejo med Sirijo in ZAR, je upravičeno verovanje, da bodo neodvisne arabske države našle trdno osnovo za konsolidiranje naprednih notranjih preobrazb in za demokratične medsebojne odnose. To bo nele povečalo njihovo odporno moč zoper tuje vmešavanje in notranje zarote, temveč jih bo preobrazilo v dragocen element splošnega naprednega gibanja.

Na prvi pogled je videti, da bi bilo težje razvozlati pravi pomen operacije, ki so jo nedavno izvedli z ustanovitvijo seulske skupine, v kateri so se znašle skupaj Japonska, Južna Koreja, Južni Vietnam, Formoza itd. Niti o pravi naravi te skupine, pa tudi ne o vplivu, ki ga od nje pričakujejo, še ni dovolj zanesljivih podatkov, da bi lahko izrekli natančnejšo in popolnejšo sodbo. Nekateri precej opazni protikomunistični poudarki v govorih in zdravicah udeležencev zborovanja v Seulu nas navajajo na misel, da gre za prizadevanje, da bi okrog LR Kitajske zgradili nasip, ki bi pod geslom, da je pričakovati kitajske ofenzivne pobude, nakazal mejo, čez katero takšne pobude ne bi smele prodrati. Toda malo možnosti je, da bi takšne pobude lahko postale aktualne, vsaj v bližnji prihodnosti. Temu v prid bi lahko navedli pogoste diplomatske in poldiplomatske poslanice, ki jih v novejšem času

ameriška stran pošilja na naslov LR Kitajske, češ da je pripravljena vzpostaviti nekatere stike in začeti dvogovor. V tej luči je seulska skupina videti veliko bolj kot preventivno zavarovanje pred notranjimi presenečenji v nekaterih azijskih državah, ki bi jih nova smer do Kitajske, če bi se nadaljevala, vsekakor vrgla iz sedanjega skrajno sumljivega ravnotežja. Po drugi plati pa glede na tradicionalne slabosti velikih sil, da bi svoje odnose reševale z delitvijo interesnih sfer, ne bi kazalo izključiti možnosti, da seulsko združevanje pomeni tudi zaokrožitev področja ameriških interesov v tem delu sveta. Pri tem dobi omenjeni modus vivendi s Kitajsko čisto določeno mesto v sedanjih kombinacijah splošne strategije ZDA, ki računa z natanko določenimi premiki v odnosih z državami vzhodne Evrope.

Nadaljnja oborožitev se, na kratko povedano, vse bolj kaže kot element globalne strategije glavnih sil NATO in kot bistveni sestavni del splošne politike, ki izhaja iz sile in nadvlade. Zato nima smisla imeti iluzij, da bi ženevska pogajanja kaj kmalu prišla iz začaranega kroga, ali da se bodo kmalu izboljšali pogoji za uspešno pripravo svetovne konference za razorožitev leta 1967. V tem pogledu bi nastal preobrat samo tedaj, če bi se izpolnila dva pogoja: prvič, da se neangažirane države, tako tiste v komiteju ZN v Ženevi kakor tudi vse druge izven komiteja, bolj kot do zdaj lotijo dela pri splošnih pripravah na svetovno konferenco, da se predvsem medsebojno dogovorijo o takojšnji ustanovitvi pripravljalnega komiteja, ki bi bil sposoben prevzeti pripravljalno delo. In drugič, da države, pobudniki in zagovorniki svetovne konference, poiščejo možnost, da uskladijo svoje delo s pripravami na svetovno konferenco, s tem da zagotovijo udeležbo LR Kitajske na tej konferenci, na katero je bila z velikim prizadevanjem neangažiranih dežel uradno povabljen, a kitajska stran doslej še ni končno odgovorila na povabilo. To dejstvo pa povzroča v nekaterih neodvisnih državah nejasnost in navaja k misli, da bi bilo morda treba odložiti priprave vse dotlej, dokler ne bo zagotovljen pritrdilen odgovor LR Kitajske. Zaradi tega in tako nastaja nevarnost, da bo svet opustil do zdaj najboljšo priložnost v zgodovini, da bi v najširših svetovnih merilih in na novi osnovi prijel za roge problem razorožitve, od katerega je tako zelo in skoro usodno odvisna pomiritev, pa tudi gospodarski razvoj vseh dežel, predvsem novih in majhnih držav. Če bi iz kateregakoli razloga neangažirane in napredne dežele zamudile priložnost, ki so jo same z večletnim napornim delom pripravile z organizacijo svetovne konference za razorožitev, bo izredno olajšalo kombinacije tiste politike, ki s tekmo v oboroževanju in z oboroževanjem sploh izvaja danes svoje glavne akcije, tako proti novim državam v obliki neokolonializma, kot do drugih držav, s tem da vztraja pri blokovskih stališčih ter pri metodah sile in pritiska za urejanje sporov in določevanje odnosov. Glede na svetovno konferenco za razorožitev so neodvisne in napredne države sveta pred isto dilemo, pred katero so bile v večjem obsegu od kairske konference leta 1964. Ker niso bile sposobne najti pravega izhoda in odkriti poti za nujno akcijo, so spustile iz rok pobudo v času, ko so se njihove pozicije v svetu okrepile in so bile možnosti za akcijo večje kot kdaj koli prej. Če bodo zavzele pravilno stališče in pravočasno začele pripravljati svetovno konferenco za razorožitev, vzporedno pa pripravljale splošno ekonomsko konferenco, si bodo lahko spet pridobile izpuščeno pobudo in s tem odločilno vplivale na nadaljnje gibanje v svetovnih odnosih, ki jih tako zelo bremenita tekma v oboroževanju in politika sile in najrazličnejših oblikah in ne samo iz ene smeri.

Prepad med razvitimi in nerazvitimi deželami

(Pred drugo konferenco ZN za trgovino in razvoj)

EDO RASBERGER

Že nekaj več kot dve leti je minilo od takrat, ko so se v Ženevi sestali predstavniki 119 dežel in polnih 10 tednov izmenjavali mnenja, sestavljali predlog in utrjevali prepričanje, da je sožitje v svetu možno le takrat, ko bodo zabrisane vsaj največje socialno-ekonomske razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami in ko se bo vrednost vloženega dela tistih, ki proizvajajo surovine, približala vrednosti dela tistih, ki izdelujejo danes številna sredstva za delo in blago za najširšo uporabo.

To so bile osnovne misli, ki so vodile prizadevanja vseh naprednih sil na tej konferenci, vendar pa ni šlo vse tako gladko. Razumljivo je, da so močno nasprotovale posamezne razvite dežele, ki so krčevito branile svoje, z dolgoletnim izkoriščanjem nerazvitih področij utrjene položaje.

Zato je bilo nujno, da sta se na tej konferenci ustvarila dva tabora: tabor razvitih dežel je vsekakor nasprotoval temu, ker je imel za prevelike zahteve nerazvitih, dežele v razvoju pa so bile tokrat prvič v novejši zgodovini povsem strnjene in enotne ne glede na različno družbeno ureditev in na drugačno notranjo in zunanjo politiko.

Ob koncu konference je močna skupina 77 držav v razvoju ali približno dve tretjini navzočih delegacij sprejela še posebno skupno deklaracijo, v kateri so poudarili naslednje:

Dežele v razvoju so prepričane, da je konferenca Združenih narodov za trgovino in razvoj pomemben korak v uresničevanju nove in pravične svetovne ter gospodarske ureditve. Države v razvoju menijo, da je ta konferenca rezultat odločnih prizadevanj, ki so bile poudarjene že v kairski deklaraciji, v listini iz Alta Gracie, v resolucijah iz Brazilije, Adis Abebe in drugod, ter predvsem v resoluciji 75 dežel z 18. zasedanja Generalne skupščine. Smernice, ki jih je sprejela druga konferenca, poudarjajo nujnost hitrejše industrializacije dežel v razvoju. Naporji teh dežel, s katerimi hočejo premagati svojo več kot stoletno zaostalost in izboljšati življenjske razmere svojih prebivalcev, so danes podvrženi neugodnim zunanjim razmeram, ki jih mora dopolniti le okrepljena konstruktivna mednarodna dejavnost. S takšno akcijo bi morali ustvariti nov okvir mednarodne trgovine, ki bi povsem ustrezal potrebam pospešenega razvoja nerazvitih dežel v okviru splošnega napredka v svetu. Prva konferenca Združenih narodov za trgovino in razvoj je zahtevala ureditev nove mednarodne delitve dela in usmerjenost k hitrejši industrializaciji dežel v razvoju ter drugo. Te dežele pričakujejo odslej tudi novo politiko razvitih dežel pri dodeljevanju pomoči, ki mora biti res usmerjena v tista področja, kjer bodo nerazvite dežele lahko dosegle čimprej trajne uspehe. Tako naj bi na primer pomoč v žitu, ki jo prejemajo dežele v razvoju, sčasoma spremenile v pomoč s pošiljanjem umetnih gnojil in strojev za obdelovanje zemlje. V nerazvite dežele bi morali pošiljati tudi agrotehnične strokovnjake in svetovalce. Vsekakor bi takšna pomoč imela dosti bolj ugodne in daljnosežne posledice za vsako deželo v razvoju, ki danes trpi zaradi pomanjkanja hrane, kot pa občasno pošiljanje ladij s pšenico, ki jih skoraj v vsakem primeru spremlja, ali pa je že pred njim prišla nota zunanjega ministrstva dežele, ki to pomoč po-

šilja. Navadno le-te želijo, da nerazvita dežela svojo politiko na tem ali onem področju spremeni po želji velikodušnega darovalca.

Tako so dežele v razvoju ob zaključku prve konference v Ženevi ugotovile, da so priporočila, ki so jih na tej konferenci sprejeli, samo začetni korak na poti mednarodne podpore novi trgovinski politiki za razvoj.

Dežele v razvoju niso v celoti odobrile ocene prepada med razvitimi in nerazvitimi, ki je bil na konferenci v uradnih resolucijah premalo izražen. Le omejeno so v Ženevi obravnavali vprašanje primarnih izdelkov in surovin, ki so glavno izvozno blago nerazvitih držav. Prav tako so le okvirno določili pri načrtih za dopolnilno financiranje zaradi dolgoročnega poslabšanja v trgovinskih odnosih med razvitimi in nerazvitimi. Tudi niso ničesar sklenili glede odobritve carinskih ugodnosti za posamezne industrijske izdelke, ki jih poleg surovin izvažajo tudi v dežele v razvoju.

Skupina 77 dežel ni vztrajala, da bi takšne in podobne sklepe sprejeli z večinskim glasovanjem, kar bi bilo bolj preprosto, pa vendar manj prepričljivo. Opredelile so se za pogajanja, da bi tako dosegle čim širše sporazume z razvitimi deželami. Šele potem, ko bi v razvitih deželah dejansko uvideli takšno nujnost, bi začeli uresničevati skupna prizadevanja. Dežele v razvoju so vedele, da je to lahko dolgotrajen proces, ker bo takšno prepričanje o nujnosti čimbolj enakopravnega sodelovanja le počasi prodrlo v dosedanje miselnosti v razvitih državah in jo spremenilo.

Vsekakor pa je bila konferenca dober začetek za pogovore med tistimi, ki imajo, in tistimi, ki nimajo, kot je to takrat dejal delegat Chila. Vendar pa so v Ženevi sprejeli dosti več splošnih predlogov in načel kakor pa ukrepov, ki bi lahko takoj vplivali na spremembe v mednarodnih gospodarskih odnosih, urejali mednarodno tržišče surovin in še marsikatero druge probleme, ki jih je ta konferenca obravnavala na svojem desettedenskem zasedanju.

Tako je bila, kot bi rekel zdravnik, prva konferenca izčrpna in temeljita diagnoza gospodarskega položaja v svetu, drugo poglavje pa je, da se začnejo ugotovljeni bolezenski znaki tudi zdraviti. Torej kurativa, ki naj bi pripomogla, da bi odpravili kričeče razlike med deželami v razvoju in razvitimi industrijskimi državami.

Žal pa temu ni bilo tako. Že leto dni po končani konferenci, ko je zasedal svet konference v Ženevi, je bilo moč ugotoviti naslednje:

Gospodarski položaj v svetu se ni poboljšal, temveč celo poslabšal. V industrijskih deželah je naraščanje proizvodnje postalo nekoliko počasnejše, pa tudi med temi industrijskimi državami samimi se je znižala trgovinska menjava. Na mednarodnem tržišču z živili cene še vedno padajo. Tudi na tistem področju — mednarodni trg surovin — ki ga je konferenca leta 1964 najbolj temeljito obravnavala, se razmere ne samo niso poboljšale, temveč celo poslabšale. Na mednarodnem tržišču surovin so se škarje cen med surovinami in izdelki še močneje odprle. Kot poprej morajo te države s čim večjimi količinami izvoženega blaga pokrivati rastoče razlike znižanih cen. Industrijski izvoz teh dežel pa prihaja v vedno večje težave. Celotam, kjer je deželam v razvoju uspelo cene svojega blaga znižati na raven svetovnih cen, jim razvite države z raznimi carinskimi omejitvami onemogočajo normalen izvoz. To so na primer britanske posebne uvozne takse ali pa na primer zaščita posameznih zaprtih tržišč, kot Evropskega skupnega trga pred uvozom surovega masla ali rastlinskih olj, ki sta pomembna izvozna pridelka dežel v razvoju.

Finančna pomoč deželam v razvoju zadnja leta ne samo, da ni naraščala v zvezi s potrebami teh dežel, temveč je celo padla. Senator Robert Kennedy je nedavno dejal, da porabijo ZDA za vojno v Vietnamu v treh dneh toliko, kolikor znese vsa pomoč Afriki (230 milijonov dolarjev). Neurejeni odnosi v mednarodnih plačilih, omajan položaj funta šterlinga in delni strah pred inflacijo v Združenih državah Amerike sta načela položaj teh dveh svetovnih valut in povzročila že znane pogovore o mednarodnih monetarnih problemih, vloga zlata, nova skupna mednarodna valuta in drugo.

Posamezna zaprta trgovinska področja, kot Skupni trg, Združenje za svobodno trgovino in razne druge oblike takšnih organizacij ne samo, da se niso odprle navzven, temveč so se še bolj zaprle pred vsakršnim sodelovanjem drugih, posebno nerazvitih dežel njihovi zunanji trgovini, zlasti v uvozu. Za izvoz pa, kot vemo, ne postavljajo nobenih omejitev, kar spet spravlja dežele v razvoju v neenakopraven položaj.

Dežele v razvoju pa so posebno zaskrbljene zaradi tega, ker so industrijske države pokazale doslej le malo pripravljenosti, da bi začele resno uresničevati priporočila konference. Med temi je bilo eno najvažnejših, da bi razvite dežele odvajale en sam odstotek svojega bruto narodnega dohodka v sklad za pomoč nerazvitim deželam, vendar pa večina razvitih držav tega priporočila še ne upošteva in ne izvaja.

Kljub temu pa smo lahko zabeležili nekaj pozitivnih ukrepov, ki jih je spodbudila prva konferenca za trgovino in razvoj.

Splošni sporazum za trgovino in tarife GATT je sprejel posebno poglavje svojih pravil, ki obravnava položaj dežel v razvoju v mednarodni trgovini. Ustanovili so posebni odbor za trgovino in razvoj, ki mora uresničiti to novo poglavje v praksi z namenom, da se nerazvitim deželam omogočijo enakopravni pogoji za vključevanje v mednarodno trgovino. Tudi mednarodna banka za trgovino in razvoj je začela uveljavljati nekatere ukrepe, kot: odstopanje od enotene obrestne mere glede na možnost plačevanja posameznih dežel, posebno dežel v razvoju, odvajanje dela dobička v sklad mednarodnega združenja za razvoj in podobno. Vendar pa osnovnih pogojev financiranja še niso v ničemer spremenili.

Lahko bi rekli, da je nekoliko več napredka pri uresničevanju priporočil konference opaziti pri socialističnih deželah. Tako je na primer Sovjetska zveza ukinila carine na izdelke iz dežel v razvoju v Afriki, Aziji in v Latinski Ameriki.

Nasprotno pa so nove pregrade in zaščitni ukrepi v deželah zahodne Evrope posebno za kmetijske pridelke, pa tudi za industrijske izdelke iz dežel v razvoju vse resnejša ovira za trgovinsko menjavo dežel v razvoju, med njimi tudi Jugoslavija, s temi deželami. Tudi pogoji in možnosti mednarodnega kreditiranja so v razvitih državah takšni, da ne pospešujejo odnosov med razvitimi in nerazvitimi deželami v sedanjem obdobju.

Zanimivo pa je, da skupina 77 dežel čedalje bolj sodeluje v medsebojni trgovinski menjavi. Sprostitev in brezcarinski uvoz tropskih pridelkov, razširitev blagovnih list in večji delež pri izvozu industrijskih proizvodov iz posameznih dežel v razvoju v druge, med njimi tudi v Jugoslavijo, ustvarja obojestranske pogoje za povečanje dohodkov iz izvoza.

Omembe vreden je vsekakor tudi sklep, ki ga je februarja lanskega leta sprejela Generalna skupščina, s katerim so ustanovili Stalno konferenco ZN za trgovino in razvoj. Za sekretarja te nove organizacije pa je bil imenovan

dr. Raul Prebisch, eden najvidnejših mednarodnih gospodarskih strokovnjakov našega časa.

Konec lanskega leta pa je odšel na svojo dolžnost v Ženevo tudi naš ugledni strokovnjak in profesor Ekonomske fakultete v Ljubljani Janez Stanovnik, ki že vrsto let sodeluje pri reševanju gospodarskih vprašanj v okviru organizacije Združenih narodov.

S tem v zvezi bi še citiral zanimivo Stanovnikovo definicijo mednarodne trgovine, ki jo je zapisal pred dvema letoma v Naših razgledih, ko se je vrnil z ženevske konference:

»Vsekakor obstoji bistvena razlika med vlogo mednarodne trgovine v gospodarskem razvoju v preteklosti in vlogo, ki jo dobiva v sedanosti. Razgibana vloga mednarodne menjave je v preteklosti izvirala predvsem iz novega povpraševanja na svetovnih trgih. Problem, pa, ki se postavlja pred mednarodno trgovino, danes, je pa predvsem nova ponudba. Povpraševanje za tradicionalnim izvoznim blagom je v razvitih državah omejeno, posebno ker razvite dežele precej izpopolnjujejo kmetijsko proizvodnjo, nekatere tradicionalne surovine pa nadomeščajo s sintetičnimi izdelki (na primer: kavčuk, umetna guma, razna umetna vlakna itd.).

Tako bo mednarodna trgovina v deželah v razvoju lahko spet postala tista dinamična sila takrat, ko bodo te dežele prešle od izvoza primarnih izdelkov na izvoz polizdelkov ali industrijskih izdelkov, za katere pa naj bi uporabljale predvsem svoje surovine ter moderni tehnični postopek, ki bi jim zagotovil konkurenčnost na svetovnem trgu. Tako je v letih 1954/63 izvoz tradicionalnih afriških pridelkov narasel za 80 %, dohodki iz tega izvoza pa so bili le za 43 % večji. Zato je povsem razumljivo hotenje dežel v razvoju, da se želijo čimprej industrializirati, pri tem pa morajo upoštevati to, da ne bodo njihove želje prerasle v tista področja, kjer ne bi imeli na razpolago zadostnih količin domačih surovin.

Vsekakor pa moramo pri obravnavanju dežel v razvoju upoštevati tudi to, da v njih prebiva tri četrtine prebivalcev na svetu, da pa zaradi svoje zaostalosti ne znaša njihov delež več kot eno petino vsega svetovnega izvoza. V celotni svetovni proizvodnji sodelujejo s 15 odstotki, v svetovnem industrijskem izvozu pa le s 4 odstotki.

KAKO PA S PREHRANO

Tudi glede prehrane dežele v razvoju precej zaostajajo. Tako imajo skupni obroki prebivalcev v razviti državi skupaj nad 3000 kalorij, v nerazvitih deželah pa le približno 2000 kalorij, tako da lahko trdimo, da dve tretjini ljudi na svetu ne uživa zadostnih količin hrane oziroma delno trpi lakoto. V Latinski Ameriki je pridelovanje hrane za 11 % manjše kot pred vojno, prebivalstvo pa narašča za 3,9 % letno. Najslabše glede prehrane je v Indiji; tu pride 1650 kalorij na osebo, medtem ko v ZDA doseže 3200 kalorij. Vsekakor pa se strinjam s trditvijo pariškega Monda, ki pravi, da vsaka dežela, ki dopušča, da njen naravni prirastek preseže 3 % na leto, prevzema nase veliko odgovornost, to pa zaradi tega, ker pridobivanje hrane v svetu narašča le za 2,5 %, v deželah v razvoju pa se celo manjša. S kontrolo rojstev ali s tako imenovanim načrtovanjem družine pa bi lahko to pretečo nevarnost vsaj delno odpravili. Združeni narodi so nedavno objavili naslednje podatke o izvozu oziroma uvozu žita v deželah v razvoju (vključno riž):

Leto 1935	izvoz	11 milijonov ton
Leto 1945	izvoz	4 milijone ton
Leto 1955	uvoz	13 milijonov ton
Leto 1964	uvoz	25 milijonov ton
Leto 1965	uvoz	30 milijonov ton
Leto 1970	uvoz	40 milijonov ton (ocena)

Ti podatki so porazni, ker vemo, da tudi v razvitih deželah ne bo moč v nedogled poviševati hektarskih donosov, ker površin za dodatno obdelavo že skoraj ni več. Pa tudi prebivalstvo tamkaj narašča, čeprav ne tako eksplozivno kot v nerazvitih državah, in v ZDA so napovedali, da po letu 1975 ne računajo več z večjimi presežki za izvoz.

Vsekakor se bodo morale države v razvoju čimprej postaviti na lastne noge, da bodo prenehali dajati 40 % in več z izvozom ustvarjenih deviz za uvoz hrane.

Morda ne bo odveč, če se pri tem našem obravnavanju dežel v razvoju dotaknem še enega, morda ne toliko znanega, a vendar nadvse pomembnega vprašanja. K temu me je vzpodbudila izjava severnoameriškega senatorja Doddsa, ko je dejal, da ga precej muči naslednje vprašanje: Združene države dodelijo letno 3 do 3,5 milijarde pomoči deželam v razvoju. Del te pomoči gre tudi za šolanje strokovnjakov iz nerazvitih dežel, bodisi v ZDA ali v nerazviti deželi sami. Ko pa ti strokovnjaki svoje šolanje končajo, takrat so spet Združene države tiste, ki najboljše od njih zasnebijo in jih zvabijo seveda na materialno dosti ugodnejše delo v Združene države nazaj. »Tako se lahko naša pomoč nadaljuje v nedogled,« je dodal senator, »ker ne bomo državam v razvoju nikdar omogočili, da bi se same razvijale, ker enostavno ne bodo imele dovolj svojih strokovnjakov.« Res je, da Združeni narodi (pisec članka je bil kar dvakrat v Latinski Ameriki kot strokovnjak tehnične pomoči ZN) pošiljajo v vse dežele v razvoju številne strokovnjake (saj jih je skoraj dva tisoč v deželah Azije, Afrike in Latinske Amerike, vendar pa ostanejo ti strokovnjaki tam le krajši čas, leto ali dve, in potem, ko odidejo, bi morali njihovo delo nadaljevati domači strokovnjaki. Le-teh pa ni, ker so jih zvabile dobre materialne razmere v razvitih državah, kamor so odšli, svojo deželo pa prepustili še naprej zaostalosti in tako delo strokovnjaka Združenih narodov večkrat nihče ni nadaljeval in ostali so tam, ker so bili na začetku.

V posebni študiji, ki jo je pripravil posebni sklad (Special fund) Združenih narodov, lahko dobimo te podatke:

Iz Toga je odšlo v Francijo več zdravnikov in prosvetnih delavcev, kot je Francija poslala svojih strokovnjakov na teh področjih v afriško državo. V Veliki Britaniji je zaposlenih nad 4000 tujih zdravnikov, največ iz dežel v razvoju. Prav tako je drugih visokokvalificiranih strokovnjakov iz dežel, članic Commonwealtha več, kot je britanskih specialistov v teh državah.

V zadnjih desetih letih je prišlo v ZDA blizu 14.000 visokokvalificiranih strokovnjakov samo iz Argentine, nad 2300 pa iz Čila. Tem so se pridružili tudi univerzitetni izobraženci iz drugih latinsko-ameriških držav. S tem v zvezi bi pripomnil, da je prvi tuj jezik v ZDA španščina, saj je ne govorijo samo v četrtih, kjer bivajo številni Portoričani, temveč že v vseh trgovinah v New Yorku in drugod. Več kot 20.000 tujih zdravnikov dela v Združenih državah Amerike. Tako potrebuje ZDA na leto 14.000 novih zdravnikov, diplomira jih pa vsega 7000. Razlika pride torej iz »uvoza« in ti uvoženi zdravniki so precej bolj skromni pri svojih pogojih kot pa domači kadri. Tako niso prazne be-

sede, da vse več univerzitetno izobraženih ljudi zapušča svoje dežele (žal, imamo ta pojav zadnja leta tudi pri nas) in odhajajo na delo v industrijsko razvite države. Obratno pa je pritek strokovnjakov iz teh dežel v države v razvoju seveda znatno manjši, tako da je negativna razlika na račun nerazvitih držav precej občutna.

Kako naj potem dežele v razvoju dosežejo ali pa se vsaj približajo razvitim državam, je vsekakor uganka oziroma problem, ki ga bo težko rešiti. Vsekakor so razlogi, ki silijo strokovnjake k temu, precej človeški: boljše življenjske razmere in večje plače, drugi spet dobijo več možnosti za svojo znanstveno dejavnost, tretji se hočejo v svetu afirmirati, številni pa kratkoročno podležijo privlačnim številkam v tujih časopisih, ki obljubljajo od 10 pa celo do 30.000 dolarjev na leto. Nekateri pa se zaman borijo, da bi se v svoji domovini uveljavili, ker ustrezna delovna mesta zasedajo ljudje, ki zanje nimajo potrebnih kvalifikacij in si podredijo strokovnjake, ki več vedo in bi lahko na pravem delovnem mestu dali več od sebe. To je vsekakor resna ovira za hitrejši napredek dežel v razvoju, zato sem menil, da tega ne smem izpustiti, posebno, ker je ta tihi odliv strokovnih kadrov čedalje večji tudi pri nas.

Vsekakor bodo morale države v razvoju tako ali drugače ta proces ustaviti, ker bo s tem še bolj ogrožen njihov gospodarski in družbeni razvoj.

POČASNEJŠI DOTOK ZASEBNEGA KAPITALA V NERAZVITE DRŽAVE

Nedavno je sekretariat Združenih narodov objavil rezultate raziskav o gibanju mednarodnega kapitala v deželah v razvoju. V tej študiji ugotavljajo, da je do leta 1950 investiranje zasebnega kapitala močno naraščalo, leta 1961 se je skoraj popolnoma ustavilo, v prihodnjih letih pa je tuj kapital le zelo počasi dotekal v sedaj nove neodvisne države. Kljub temu, da dežele, ki izvažajo kapital v nerazvite države, poskušajo ta izvoz povezati z izvozom dobrin iz teh držav, za katerega dostikrat diktirajo nesorazmerno nizke cene, je prišlo do negativnih plačilnih bilanc. Tako so danes države kot ZDA, Velika Britanija, Italija in Japonska nekoliko začele zavirati odtok zasebnega kapitala. Kljub temu pa so razvite kapitalistične države vložile v državah v razvoju nad 8 milijard dolarjev kapitala, medtem ko so pa socialistične države investirale v teh deželah milijardo in četrto dolarjev. Seveda so se s temi tujimi krediti dežele v razvoju čedalje bolj zadolževale, tako da se je zunanji dolg dežel v razvoju do leta 1955 pa do leta 1965 kar potrojil in dosegel približno 28 milijard dolarjev. Po posameznih kontinentih se razdeli ta znesek takole:

Latinska Amerika 9 milijard, Azija 5,9, Afrika 1,4 milijarde,

Leta 1955 pa: Latinska Amerika 4 milijarde, Azija 1,3, Afrika 0,7 milijarde US \$.

Dežele v razvoju morajo danes samo za obresti plačevati letno naslednje zneske:

Latinska Amerika (18 dežel) 1,5 milijarde dolarjev ali 15 % vrednosti izvoza.

Afrika (7 dežel) 150 milijonov dolarjev ali 8 % vrednosti izvoza.

Azija (9 dežel) 500 milijonov dolarjev ali 8,2 % vrednosti izvoza.

Takšne visoke obresti, ki jih morajo dežele v razvoju plačevati poleg vračanje kapitala, seveda močno zavirajo razvoj lastnih investicij, ker praktično zanje ne ostane skoraj nič denarja. Ta začarani krog pa se nikakor neče odpreti.

In ker se je zadnja leta tuj kapital zaradi posameznih nacionalizacij in razlastitev v novih neodvisnih državah kljub izplačilu odškodnin čutil ogroženega, je razumljivo, da so visoki finančni krogi v raznih državah napeli vse sile, da bi si ohranili svoje položaje in dobičke.

Tako lahko spremljamo v zadnjih dveh letih načrtno ofenzivo tujega kapitala na nerazvite dežele. Eden prvih primerov iz novejšje zgodovine je bil v Braziliji, kjer je vojaška junta odstranila naprednega predsednika Goularta, ki je bil odkrit pristaš nacionalizacije lastnine tujega kapitala v deželi, in je ustrezne ukrepe že začel uveljavljati. Temu je sledil vojaški udar v Boliviji, nedolgo tega pa je bil tudi v Argentini. Osem vojaških udarov v afriških državah ima prav tako globlje korenine v neokolonialističnih krogih v posameznih bivših kolonialnih metropolah, kjer pravijo, da je treba spet vzpostaviti tako imenovano investicijsko ozračje v deželah v razvoju. S tem hočejo tako ali drugače vplivati na vlade nerazvitih dežel, da z zakonodajo in z gospodarsko političnimi ukrepi ustvarijo potrebno varnost za tuje investitorje, da jih obvarujejo pred razlastitvijo ali nacionalizacijo, odnosno, da jim zagotovijo odškodnino, če bi do enega teh ukrepov le prišlo. V tem je jedro današnje ofenzive kapitala, ki se je zadnja leta potegnil nekoliko nazaj. Za politično kuliso teh ciljev, ki po konceptu sodobnega kapitalizma lahko dobi tudi obliko vojaške intervencije (Dominikanska republika), so gospodarski cilji in interesi. Da bi jih lahko dosegli, si morajo imperialistični krogi predvsem zagotoviti politični vpliv, spraviti na oblast v deželah v razvoju tiste sile, ki so pripravljene za sodelovanje, da uveljavijo in razvijajo dobre odnose z njimi, tako da jim zagotovijo potrebno materialno in drugo podporo in podobno.

Težnje za ustvarjanje takšnega »ugodnega političnega ozračja« so danes osnova neokolonialistične politike v Aziji, Afriki in v Latinski Ameriki. Ta politika izbira posamezne dežele v središču posameznih področij in v njih osredotoči svojo aktivnost, odkoder se lahko širi naprej.

Takšno je torej ozračje pred napovedano drugo konferenco Združenih narodov za trgovino in razvoj.

Že letos februarja, ko je zasedal Svet konference ZN za trgovino in razvoj v New Yorku, so imele države članice Sveta priložnost, da izmenjajo mišljenja o dosedanjih pripravah za drugo svetovno konferenco, ki bi morala biti prihodnje leto v New Delhiju. Hkrati je Svet vse potrebno ukrenil in opozoril na posamezne akcije, ki bi zagotovile vse, da bi splošno ozračje v svetu lahko vplivalo na uspeh tega velikega sestanka.

Na tem zasedanju so tudi pripravili dokument, ki vsebuje program pravic dežel v razvoju za drugo svetovno konferenco in za predhodno konferenco 77 dežel na ravni ministrov, ki bi morala biti že letos.

Če upoštevamo, da je prva svetovna konferenca pripravila temelje, na katerih so se začela oblikovati nova načela za ureditev gospodarskih odnosov v svetu in novih odnosov v mednarodni trgovini in gospodarstvu, so naloge, ki so sedaj pred deželami v razvoju precej obširne in naporne. Treba bo reševati zapletene probleme zaostalosti in neenakopravnega položaja nerazvitih dežel v svetovnem gospodarstvu. Potrebna je nujna rešitev, ki se lahko uresniči le s skupnimi naporii vseh dežel in z izkoriščanjem dosedanjih oblik mednarodnega multilateralnega sodelovanja. Samo za ublažitev pomanjkanja hrane prejmejo nerazvite dežele letno približno 6 milijard dolarjev od razvitih dežel. To je seveda povzročilo veliko zadolžitev teh dežel, ki je vključena med tiste zneske, ki sem jih poprej omenil.

Posebno aktivnost pred napovedano drugo konferenco za trgovino in razvoj, ki se ji danes nekateri krogi v razvitih državah tiho upirajo, je pokazal generalni sekretar konference Raul Prebisch. Obiskal je dve veliki azijski deželi, Indijo in Pakistan, nedavno pa je na svoji poti po Latinski Ameriki obiskal tudi Brazilijo. Zanimivo je, da so Prebisch v Braziliji sprejeli z vsemi častmi in mu posvetili prav toliko pozornosti kot šefom držav. V Riu je Prebisch povedal formulo, ki naj bi postala geslo vseh dežel v razvoju: »Trade, not aid« — trgovina, a ne pomoč. Nerazvite dežele si žele enakopravno trgovino, ni jim pa za občasne dolarske injekcije, ki so podobne morfiju, da ublaži za kratek čas bolečine in uspava bolnika. Ta še naprej životari, ne more si pa opomoči in se postaviti na lastne noge. Tako je Prebisch dejal, da je osnovna rešitev za dežele v razvoju razširitev njihove trgovine, ne pa finančna pomoč nerazvitim deželam.

Zunanji minister Brazilije Jurasi Magalhaes pa je ob isti priložnosti dejal: »Če se ne bodo spremenili današnji pogoji mednarodne trgovine, bodo dežele v razvoju, pa četudi bi dosegle stopnjo gospodarskega razvoja 5 % letno, kar pa bo zelo težko, imele leta 1970 primanjkljaj 20 milijard dolarjev v svojih zunanjetrgovinskih bilancah.«

Bivši predsednik Kostarike, Jose Figueres, pa je navedel še bolj drastičen primer: »Če je pred uvedbo reaktivnih letal 100 ljudi potovalo dnevno iz Ekvadorja v ZDA ali v Evropo, so plačali za letalski listek skupaj 50.000 dolarjev. Danes pa se je z uvedbo reaktivnih letal tarifa dvignila na 70.000 dolarjev za 100 ljudi, kolikor jih običajno potuje.«

Pri stari ceni je moral Ekvador izvoziti 125 ton kokosovih orehov, po ceni 400 dolarjev tona, da bi lahko plačali novo višjo tarifo, morajo danes izvoziti 175 ton kokosovih orehov. Ta povečan izvoz pa bo vsekakor vplival na to, da bo zaradi večje ponudbe cena kokosovim orehom na trgu padla. Če bo padla samo za 20 %, kar je danes za pridelke iz nerazvitih držav že povsem v navadi, potem bo Ekvador moral izvoziti za plačilo letalskega prevoza 100 ljudi namesto 125 ton kar 216 ton kokosovih orehov.

Koliko več naporov, koliko več žuljev je treba, da se doseže isti rezultat, 73 % več kokosovih orehov zaradi tega, ker je cena karte zvišana za manj kot polovico.

Takšen položaj je tudi pri drugih pridelkih. ZDA na primer samo lahko povečajo proizvodnjo umetnega kavčuka in že morajo Malajci znižati cene, medtem ko je nekdanja cvetoča proizvodnja naravnega kavčuka v Braziliji povsem uničena.

Druga svetovna konferenca bo vsekakor skušala uresničiti tudi predlog, ki ga je svet konference sprejel na svojem zadnjem sestanku. Po tem predlogu bi ustanovili tako imenovani intervencijski finančni sklad in rezervne zaloge posameznih surovin. Določili bi tudi maksimalne in minimalne cene posameznih najvažnejših surovin. Zanimivo je, da bi zadostoval za predviden intervencijski fond le en odstotek, to se pravi, 1 cent od vsakega dolarja, ki ga danes plačajo kupci za blago na trgu. Seveda bodo dežele v razvoju spet naletele na močan odpor, kot so ga pri predlogu o 1 odstotku narodnega dohodka razvitih držav, ki bi se zbiral v skladu za pomoč nerazvitim.

Kaj so torej naloge druge svetovne konference za trgovino in razvoj?

Ta konferenca ne bo več ugotavljala dejanskega stanja v odnosih med razvitimi in nerazvitimi. To je bilo dovolj jasno povedano in dokazano na prvi konferenci.

Druga konferenca bo morala spremeniti priporočila, ki so bila formulirana v Ženevi leta 1964 v obveznosti za države, ki so jim bila namenjena. Kot vemo, priporočil ni nobena razvita država upoštevala, saj so samo cene kakava v letošnjem letu padle za 40 %, to pa je povsem onemogočilo dobro zastavljen razvoj gospodarstva Ghane, ne pa morda življenje nekaterih članov bivše vlade. Seveda pa morajo dežele v razvoju poiskati tudi tako imenovane notranje rezerve. Konsolidirati morajo svoje gospodarstvo, pomesti s korupcijo, ki se je marsikje pojavila in usmerila del pomoči v osebno okoriščanje, kajti le države, ki bodo same prispevale kar največ k svojemu razvoju, bodo pomoč razvitih lahko pravilno in v največji možni meri izkoristile.

Vsekakor bo treba spremeniti dosedanja mehanizem svetovne trgovine, ki dela bogate še bogatejše, revne pa še bolj siromašne. To bo omogočila prodaja industrijskih izdelkov dežel v razvoju v razvitih deželah. Potrebno bo stabilizirati cene za osnovne surovine, kot so kava, kakao, sladkor, bombaž, les in drugo. Kot vemo, je polovica brazilskega izvoza kava, katere ceno pa ne določajo v Braziliji, temveč v New Yorku ali v Londonu. Skleniti bo treba mednarodne pogodbe o kompenzaciji za nihajoče cene surovin, odpreti carinske pregrade, znižati proizvodnjo raznih nadomestkov za edino blago nekaterih držav in podobno. Finančno pomoč tega ne more nadomestiti, ker ima samo začasno poslanstvo, da pripomore k finansiranju investicij, vendar pa prinaša s seboj velike probleme.

Drugo konferenco ZN za trgovino in razvoj naj bi vodile Prebischeve besede, ko je dejal, da je treba voditelje velikih razvitih dežel prepričati, da dežele v razvoju ne morejo dolgo čakati na ukrepe, ki bi pripomogli k izboljšanju življenjskih razmer.

PRISPEVEK JUGOSLAVIJE K PRIPRAVAM ZA KONFERENCO

Trditev, da je bila prav Jugoslavija eden najvidnejših pobudnikov za sklicanje prve konference ZN za trgovino in razvoj, je vsekakor utemeljena s številnimi dejstvi. Dobršen del jugoslovanske dejavnosti pri OZN je bil skozi vsa leta usmerjen v boj za enakopravne gospodarske odnose med posameznimi državami, pa naj je šlo za odnose med razvitimi deželami in deželami v razvoju ali pa za odnose med Vzhodom in Zahodom, kjer se je zadnja leta sicer stanje izboljšalo.

Na prvi konferenci neuvrščenih držav septembra 1961 je bila Jugoslavija med tistimi deželami, ki so sodelovale pri deklaraciji šefov dežel in vlad izvenblokovskih držav in dala poudarek še posebej tudi gospodarskim odnosom.

Udeleženke konference sodijo, da je treba odstraniti gospodarsko neenakost kot dediščino kolonializma in imperializma. Sodijo, da je nujno, s pospešenim gospodarskim, industrijskim in kmetijskim razvojem odstraniti čedalje globlji prepad med razvitimi in nerazvitimi in predlagajo takojšnjo ustanovitev sklada ZN za kapitalni razvoj. Države so se sporazumele, da bodo zahtevale pravične trgovinske pogoje za gospodarsko manj razvite dežele, še posebej pa pravične odnose v trgovini s surovinami in za odpravo omejitev, ki negativno vplivajo na trgovino in dohodke dežel v razvoju.

Države udeleženke so pozvale vse dežele v razvoju, da učinkovito sodelujejo na ekonomskem in trgovinskem področju, da se bodo mogle upreti politiki gospodarskega pritiska, kakor tudi škodljivim rezultatom, ki bi jih mogli povzročiti gospodarski bloki nerazvitih dežel. VSE DEŽELE V RAZVOJU NAJ

ČIMPREJ SKLIČEJO MEDNARODNO KONFERENCO, NA KATERI BI OBRAVNAVALE SVOJE SKUPNE PROBLEME TER SE SPORAZUMELE O SREDSTVIH IN NAČINU ODPRAVLJANJA MOTENJ V SVOJEM RAZVOJU IN O USTREZNIH UKREPIH ZA ODPRAVO LE-TEH.

Vsekakor ni težko ugotoviti, da je ta del beograjske deklaracije iz leta 1961 še danes, pet let po konferenci, še vedno zelo aktualen.

Zato ni čudno, da so neuvrščene dežele, med katerimi je velika večina držav v razvoju, nekaj mesecev po konferenci ZN za trgovino in razvoj v Ženevi, ko so se sestale v Kairu, ugotovile, da je konferenca sicer ugotovila številna dejstva in kričeča nasprotja med deželami v razvoju in razvitimi deželami, to je med revnimi in bogatimi, in sprejela ustrezna priporočila, vendar pa so bili vsi ti zaključki premalo konkretni.

Zato lahko v deklaraciji, ki so jo sprejeli 11. oktobra v Kairu, med drugim najdemo naslednje ugotovitve v poglavju o gospodarskem sodelovanju:

»Čeprav pomeni ženevska konferenca prvi korak v razvoju nove mednarodne gospodarske politike za razvoj in ustvarja zdravo podlago za napredek v prihodnje, doseženi rezultati niso v skladu z osnovnimi potrebami dežel v razvoju niti v sorazmerju z njimi.

Dežele udeleženske konference so zahtevale od vseh držav, da nujno uresničijo priporočila, vsebovana v zaključnem dokumentu konference ZN o razvoju in trgovini in zlasti, da sodelujejo pri ustanovitvi novih mednarodnih institucij, predlaganih v dokumentu, tako da bi lahko uspešneje in hitreje reševali probleme trgovine in mednarodnega gospodarskega razvoja.« Tudi v tej deklaraciji je vsebovana pobuda Jugoslavije, ki je tudi na kairski konferenci odigrala vidno vlogo. Od leta 1964 pa do danes je bilo uresničenih le malo sklepov ženevske konference. Med drugim so ustanovili Program za razvoj ZN, ta je združil delo vseh agencij ZN, ki so se ukvarjale s tehnično pomočjo deželam v razvoju. Vendar pa Program za razvoj nima dovolj sredstev, ker razvite dežele ne uresničujejo priporočila konference, da bi prispevale 1 % svojega narodnega dohodka v sklad tega programa.

Letos spomladi je v New Yorku zasedal Svet konference za trgovino in razvoj ter proučil priprave za drugo konferenco ZN v New Delhiju. Jugoslovanski predstavnik je na tem zasedanju poudaril, da samo pripravljenost razvitih držav še ni dovolj, da bi uresničili sklepe prve konference. Zato naj bo druga konferenca v New Delhiju konferenca dejanskih pogajanj in akcij in se ne bi smela omejiti samo na ponavljanje že znanih resnic in načelnih govorov, temveč bo morala poiskati konkretne ključne rešitve za vprašanja politike mednarodnih gospodarskih odnosov.

Kot je znano, bodo med pogovori na sestanku treh predsednikov — Indire Gandi, Naserja in Tita, ki bo oktobra v New Delhiju, dali poseben poudarek vprašanju druge konference za trgovino in razvoj, saj ji zadnje čase nasprotujejo konservativni krogi v razvitih državah in jo hočejo odložiti.

Strateški vidiki evropske varnosti

V sodobnih razmerah je problem evropske varnosti najtesneje povezan s problemom varnosti sveta v celoti, zato dovolj resen, da ne bi smeli lahkorniselno čez nauke iz preteklosti. Posebno še, če vemo, da povojna dogajanja na strateškem in vojno-političnem področju niso preprosto ponavljanje zgodovine, temveč čisto nova zgodovinska stvarnost, v kateri postanejo kategorije »vojna«, »mir«, »varnost« itd. sinonimi pojmov »uničenje«, »obstoj« in »podobno«.

V preteklosti so evropsko varnost reševali v bistvu tako, da so ustanavljali antagonistične koalicije sil, katerih konfrontacija je v sebi nosila vojno, ki se je dvakrat spremenila v svetovno. Seveda je bilo v novejši zgodovini Evrope tudi nekaj naprednih prizadevanj na področju varnosti, toda prevladale niso. Še več, v tistih zgodovinskih razmerah kaj takšnega sploh niso mogle biti.

Kakor je znano, je po drugi svetovni vojni Evropa še enkrat krenila, če naj tako rečemo, po izhojenih stezah blokvske konfrontacije, katere staro negativno vsebino je »obogatila« neposredna navzočnost ZDA na evropskem prizorišču kot prvorazrednega dejavnika evropske politike in strategije. Natančneje, njihove prejšnje vsebine je modificiral napor Amerike — ki se je iz izolacionizma dvignila v sfere strateškega globalizma — da bi Evropo najprimerneje vključila v splošne okvire svojih globusnih strateških zamisli.

Toda okoliščina, da se je v evropsko problematiko po drugi svetovni vojni najbolj neposredno vmešala izvenevropska sila kot absolutni hegemon zahodnega dela Evrope, ni spravila stare celine iz žarišča svetovnega antagonizma. V hladni vojni, ki se je razžarila med Vzhodom in Zahodom, je bila Evropa strateški vozle vsega problema hladne vojne. Tudi s stališča ameriške globalne strategije, je bila Evropa s svojim prvorazrednim vojnim potencialom — to je tudi še zdaj — ključ odnosov sil v globalnih in globusnih merilih.

V teh koordinatah so neizpodbitno ležali tudi strateški motivi — poleg ekonomskih in političnih — ki so na primer ameriško pomoč tujini v povojnih letih usmerjali proti zahodni Evropi, tako da je v obdobju 1945—1957 dobila 64 % vse-ameriške pomoči tujini. V teh koordinatah je treba prav tako iskati tudi strateške motive ameriškega prizadevanja, usmerjenega na spodbujanje integracijskih procesov v zahodni Evropi, kjer so bili na prvem mestu integracijski procesi vojaške narave. Na kratko, temeljni pomen evropske strategije ZDA v celoti je bil v težnji, da se oslabiljena in z drugo svetovno vojno razdeljena zahodna Evropa, ki se je v viharini hladni vojni znašla na najbolj občutljivem, pa tudi na najvažnejšem delu enotne fronte zahodne aliance, čimprej opomore in pod dirigentsko palico čezoceanskega hegemonu čim učinkoviteje postavi nasproti vzhodni Evropi.

Evropska varnost in varnost sveta sploh očitno ničesar ne moreta pridobiti s pogostim načenjanjem vprašanja, kdo je kriv in koliko, ker je Evropa ob asistenci izvenevropskih dejavnikov krenila po drugi svetovni vojni po starih poteh antant in osi, obnovljenih v paktu NATO in Varšavskem sporazumu. In narobe, evropska in svetovna varnost lahko pridobita samo s spoznanjem resnice, da stare poti ne-izogibno vodijo k starim katastrofam, strahovito potenciranim zaradi raketno-termonuklearnega orožja. Še več, omenjena varnost se lahko izboljša samo tedaj, če spoznamo objektivne dejavnike, ki danes inperativno navajajo Evropo in svet k drugim in drugačnim potem, ter se prav po njih usmeri praktična politika. Kajti če hočemo ali ne, dejavniki, za katere gre, delujejo, posebno v novejšem času, na vseh, tudi strateških relacijah — tako znotraj sedanjih skupin sil kakor tudi na področju njihovih medsebojnih odnosov, to je odnosov med Vzhodom in Zahodom.

V njihovi skupni sintezi namreč leži neizpodbiten imperativ, ki nas navaja k odpravljanju blokovske zaprtosti in usodne koalicijske konfrontacije.

Tekoča kriza pakta NATO in spremembe v strukturi razmerja sil na relaciji Vzhod—Zahod točno ponazarjajo nove tokove, ali bolje povedano, nove zakonitosti in nujnosti.

Če priznamo ali ne, kriza pakta NATO, začeta z akcijo francoskega izstopa iz integriranega vojaškega mehanizma tega pakta, ni nič drugega kot rezultat spremenjenih splošnih in še posebej vojaških objektivnih razmer, ki so danes drugačne, kot pa so bile tedaj, ko je nastajala ta zahodna blokovska tvorba.

Ob nastajanju NATO aprila 1949 so bile države zahodne Evrope vojaško izrazito slabe. Nasproti neprimerno močnejšim — posebno suhozemnim — silam Vzhoda, v kulminiranju hladne vojne in pri tedanji konstelaciji mednarodnih razmer objektivno niso imele druge izbire, kot da so sprejele protektorat ZDA, ki so imele tedaj poleg močnega vojaškega potenciala sploh tudi atomsko orožje. Z razlogom ali ne, vojaško slabe zahodne dežele so prav pod ameriškim »jedrskim dežnikom« videli svojo varnost, zato so tudi žrtvovale del svoje narodne suverenosti »višjim« ciljem, v katerih ozadju so bili prevladujoči globalni strateški interesi ZDA.

Ob koncu štiridesetih, posebno pa petdesetih let, so nastale kvalitativne spremembe v strukturi odnosov vojaških sil Vzhoda in Zahoda in korenito vplivale tako na splošno kot tudi na evropsko strateško konstelacijo. Sovjetska zveza je avgusta 1949 izvedla prvo poizkusno eksplozijo jedrske bombe, natanko štiri leta kasneje, avgusta 1953, je imela že vodikovo bombo. In spet natančno čez štiri leta, avgusta 1957, je Sovjetska zveza izstrelila prvo medcelinsko raketo, sposobno, da nosi jedrski naboj.

S tem je bil skovan nov ključ v odnosu vojaških sil. Pri tem je bilo temeljnega pomena dejstvo, da so ZDA, ki so prej edine lahko grozile z atomsko Sodomom in Gomoro, končno same padle pod udarec jedrske apokalipse. Po zakonih verižne reakcije je to pripeljalo do spremembe ameriške strategije, ki v novi izdaji ne le varuje zahodno Evropo s svojim »jedrskim dežnikom«, temveč jo, po francoskem prepričanju, pa tudi dejansko — neposredno ogroža.

Kako in v kakšnem pomenu?

Ker so ZDA ob koncu štiridesetih let izgubile jedrski monopol, v petdesetih letih pa tudi izrazito jedrsko premoč, so v začetku šestdesetih let zavrnilo strategijo »množičnega povračila« in izdelale strategijo »elastičnega odgovora«. Da bi razumeli, kakšnega pomena je bila in je še ta sprememba za evropsko varnost, je treba opozoriti: prvič, da je bilo bistvo zavržene strategije »množičnega povračila« v trenutni reakciji ZDA z vsemi jedrskimi sredstvi na vsako morebitno oboroženo akcijo nasprotnika zoper zahodnoevropske države, in drugič, da je smisel nove strategije »elastičnega odgovora« — izogniti se »izmenjavi« strateških termonuklearnih udarcev med ZDA in SZ ter skrčiti njihov morebitni vojni obračun na konvencionalno ali jedrsko-omejeno raven.

S to spremembo je, vsaj teoretično, ustvarjena možnost takšne vojne, v kateri bi Evropa — podobno kot v prvi in drugi svetovni vojni — doživela razdejanje, medtem ko bi bilo ameriškemu ozemlju prihranjeno neposredno vojno opustošenje. V vsakem primeru, indikacija takšne vojne je zajeta v samem bistvu strategije »elastičnega odgovora«, ki temelji na mnenju, da je možen, če že ne formalno-pravni, potem vsaj stvarno — molčeči sporazum ZDA z glavnim potencialnim nasprotnikom — Sovjetsko zvezo, da se ob morebitni oboroženi konfrontaciji zadržita obe velesili v mejah »fair playa«.

Stvarnost ali nestvarnost takšnih hipotez ameriške vojne doktrine ni bistvenega pomena za varnost Evrope in vsega sveta. Drugače povedano: če bi eskalacija, ki je osnova strategije »elastičnega odgovora«, konec koncev le pripeljala do neposrednega raketno-termonuklearnega obračuna med ZDA in SZ, kar bi bilo v primeru vojne najverjetneje neizogibno, se položaj Evrope s tem seveda ne bi niti najmanj zboljšal, če bi razen nje trpela tudi Amerika, oziroma s tem, da ne bi trpel samo stari kontinent, kot v pentagonskem in realnem predpostavljajanju, da je vojno mogoče obdržati v konvencionalnih ali v jedrsko-omejenih okvirih.

V nasprotju s tem je za varnost Evrope in sveta bistveno razglašeno prepričanje pentagona, da so njegove »elastične« strategske koncepcije realne oziroma je mogoče v duhu njihovih intencij voditi omejeno vojno. Kajti — tega nihče ne bi mogel zanikati — prepričanje, da je možna vojna, v kateri ZDA ne bi doživele jedrskega opustošenja, implicira drugačno stališče ameriških dejavnikov do vojne in miru, kot pa prepričanje, da bi vojna neizbežno dobila takšno obliko, v kateri bi bila Amerika neposredna žrtev vojne logike raketno-termonuklearne dobe.

V tem je tudi glavni razlog, da Francija nikoli ni sprejela zamisli »elastične strategije«, ki jo je pentagon vsilil Atlantskemu paktu. V nasprotju s tem je Francija stalno vztrajala, da mora atlantska aliansa tudi v novih razmerah obdržati strategijo »množičnega povračila«. Toda seveda ne zato, ker bi bili francoski dejavniki za neomejeno jedrsko vojno, temveč zaradi tega, ker bi želeli, da ZDA pristanejo na takšno obliko vojne, kakršno bi si same najmanj želele.

Pri vsem tem je bistveno, da je postal v spremenjenih strateških razmerah ameriški »jedrski dežnik« več kot problematičen za zahodno Evropo. To še toliko prej, ker so nove struje na vzhodu, katerih bistvo je politika miroljubnega sožitja, razpršile mit o nevarnosti »komunistične agresije«. Če se je ameriški jedrski protektorat nad zahodno Evropo razvil v nekaj, kar je lahko tudi njegovo protislovje, potem je razumljivo, da so odpadli tudi objektivni razlogi za bolj ali manj večje odrekanje zahodnih evropskih sil lastni suverenosti na račun nečesa, kar se je izrodilo v strateško fikcijo.

Od tod pa do imperativa, da je treba evropsko varnost iskati na novih stezah, predvsem na stezah enakopravnejših odnosov na relaciji ZDA—Zahodna Evropa in na poteh zbližanja vzhodne in zahodne Evrope, mimo in preko ruševin integriranih vojnih mehanizmov — je samo en logičen korak.

Svojčas je vodja demokratske večine v ameriškem senatu Mansfield izrazil misel, da je »jedrsko vojna« v strateški sferi prišla tako daleč, da »so« možnosti za vojaško invazijo zahodne Evrope, ki se je na primer nekdaj štela kot akutna... izginile — in obratno — da »vojaške osvoboditve vzhodne Evrope, o kateri so včasih glasno trdili, danes ne zahteva nobena odgovorna oseba kot osnovo za zdravo politiko naroda.«

To resnico — resnico, da je treba spoštovati status quo v Evropi kot izhodiščno točko na poti miroljubnega reševanja evropskih problemov, priznava danes ameriška administracija med drugim tudi s tem, da umika del svojih čet iz zahodne Evrope in jih pošilja v druge dele sveta. Kasneje bomo govorili o tem, ali so takšni ukrepi pentagona umestni ali ne s stališča splošnega — torej tudi evropskega — miru in varnosti oziroma o tem, ali je mogoče ali ne gledati na problem evropske varnosti ločeno od problema varnosti sveta v celoti. Tukaj je bistveno poudariti, da so takšne poteze, kot je umik, pa četudi slabših delov ameriških sil in Evrope, ukrep, ki ipso facto govori v prid že zakoreninjenemu prepričanju, da se z vojaško silo danes ne more v Evropi ničesar več spremeniti. Naj bomo še natančnejši: v sodobnih razmerah je v Evropi možno samo dvoje: mir ali jedrska vojna, katere najhujše posledice ne bi prizanesle ZDA.

Načrti »elastične strategije« ne demantirajo že omenjene teze. Res je, ta strateška zamisel, vsiljena paktu NATO predvideva možnost omejene (celo lokalne) vojne v Evropi, ker ni nujno, da preraste v splošni jedrski obračun. Toda tudi mnogi zahodni avtorji pravijo, da je takšno razglabljanje vojaško, milo rečeno, depasirano. Dejansko je bolj politična špekulacija ZDA, izražena v prizadevanju, da bi tudi v novih strateških razmerah — v razmerah ravnotežja, izraženege v jedrski vojni — zadržale protektorat nad zahodno Evropo, kot pa stvarna vojaška vrednota.

Sedanje ravnotežje sil med Vzhodom in Zahodom, ki tudi pogojuje strateški pat položaj nasproti si stoječih sil, tako zelo temelji na jedrskih dejavnikih, da bi, če bi jih črtali iz strateških kalkulacij, podrli vso ureditev. Seveda, na škodo zahoda, katerega minusi — v tem primeru — ne bi bili samo v slabših konvencionalnih efektivih, temveč tudi v izrazito neugodnem zemljepisnem položaju (majhna globina zahodnoevropskega bojišča ipd.). Sicer pa je to tudi razlog, da so ZDA vskladiščile znatna jedrska sredstva taktične uporabe (med te sodijo tudi bombe do 100 kiloton) na tleh zahodne Evrope in so zaradi tega njihova osnovna jedrska sredstva, strateškega namena, obrnjena v evropsko smer.

Če že ne bi bilo drugih, bi bil ta, lahko rečemo strukturalni strateški faktor, sam zase dovolj, da potrdi stvarnost mnenja o evropski dilemi — mir ali jedrska vojna. Toda poleg njega živijo in delujejo še mnogi drugi dejavniki, ki tudi govorijo za takšno mnenje. Na primer tisti, ki je izražen v dejstvu, da so raketni in jedrski dejavniki izrazito prevladali nad klasičnimi na vseh področjih vojnega mehanizma dveh supersil, ZDA in Sovjetske zveze, torej tudi v taktični in operativni, ne pa samo v strateški sferi. Ta okoliščina nas namreč navaja po logičnem sklepu, kako bi lahko — ob neposrednem spopadu — nuklearizirani vojaški mehanizmi supersil, drugače »konverziral« kot v »jedrskem jeziku«. Pa tudi če bi si lahko zamislili in smeli predpostaviti konvencionalno varianto njihovega obračunavanja — denimo v začetni stopnji vojne — potem bi jo morali zavrniti v tistih fazah vojne, v katerih bi ena stran izgubljala bitko. Ne bomo menda trdili, da bi se kdo vdal, ko pa ima še nedotaknjene osnovne efektivne svoje oborožene sile — strateški termoklearni potencial.

Končno je treba ves problem gledati v luči mesta in vloge evropskega področja v globalni strateški konstelaciji, posebno v luči strateških nazorov supersil. Zahodna Evropa, na primer, proizvaja več jekla, premoga in železa kakor ZDA. Njeno prebivalstvo, če naj omenimo samo še ta dejavnik vojnega potenciala, je številnejše, in če smemo tako reči, z vojaškega stališča morda tudi kvalitetnejše (daljša in intenzivnejša vojaška tradicija in podobno) kot ameriško prebivalstvo. Zaradi tega pa tudi iz drugih razlogov oblikovalci ameriške strategije nenehno opozarjajo, da je zahodna Evropa tista utež na tehtnici ravnotežja, ki odločilno vpliva na razmerje sil — seveda v tem pomenu, da bi z njeno izgubo prišel Zahod oziroma ZDA, v položaj nevarne podrejenosti. Iz istega razloga postavlja ameriška globalna strategija Evropo na vrh lestvice svetovnih področij, ki so »življenjskega pomena« za ZDA — obenem s severnoameriškim zemljepisnim področjem.

Na nasprotni strani strateške relacije morda niso tako in toliko izrazite. Toda evropski strateški kompleks ni manjšega, temveč večjega pomena za varnost SZ. To pa se pravi, da bi vsak poskus nasilno spremeniti evropski status quo neizbežno sprožil takšne reakcije supersil, ki bi se najverjetneje naglo, če že ne takoj, spremenile v atomsko katastrofo.

Nobenega dvoma ni, da so nova, pozitivna gibanja v Evropi, v katerih zahodnih delih je neizpodbitna nosilka Francija — usmerjena k rušenju blokovskih ovir, sad dokaj prav te in takšne neizprososti alternativ na področju vojne in miru. Kakor je znano, od te splošne struje v zahodnoevropski kompoziciji — nanjo je treba

opozarjati glede na to, da so »vrata« evropskega sodelovanja na vzhodu že dolgo odprta — še vedno najostreje divergira zahodna Nemčija, saj še nadalje goji svoj up glede uresničitve političnih ciljev v argumentih sile in »logiki« konfrontacije. To pa so prav tisti dejavniki, katerih vojaško vrednost je življenje na splošnem evropskem področju že postavilo na laž. S samim tem se je moralo isto zgoditi tudi na ožjem nemškem področju — tem vozlišču in problemu evropske varnosti.

Pot do združitve Nemčije na nestvarni osnovi preproste priključitve DR Nemčije ZR Nemčiji vidi uradni Bonn v jedrskem oboroževanju Bundeswehra in »neizogibnem« sodelovanju zahodnonemških dejavnikov v načrtovanju zahodne jedrske strategije. Toda kakor je mogoče sklepati iz resnejših načrtov protagonistov zahodnonemške vojaške miselnosti, se bonnski odgovorni ljudje zelo zavedajo, »ugodnega« položaja zahodne Nemčije v morebitni termonuklearni kataklizmi. Zato subjektivno niso za jedrsko vojno kot sredstvo združitve in sploh sredstvo, da bi uresničili revanšistične cilje bonnske politike. Nasprotno so »samo« za jedrsko izsiljevanje (ki odpira pot vojni) kot menda učinkoviti poti do cilja.

Očitno nihče ne more zanikati, da izsiljevanje kot element strategije načelno ne more biti »učinkovito« kot možnost, da se — kot piše zahodnonemški general Bodisen — »nasprotnik prisli k vdaji celo brez neposredne porabe orožja«. Toda za takšno strateško alternativo, ki je vedno bila in bo ostala destruktiven element mednarodnega življenja, v to pa se tukaj ne bomo spuščali — izsiljevanje vsekakor mora biti učinkovito. V določenem primeru to pomeni, da bi morala biti s stališča jedrske vojne zahodna Nemčija v ugodnejšem položaju kot njen potencialni sovražnik. To pa ni. Še več. V takšnem položaju ne bi bila niti tedaj, če bi bil Bundeswehr do zob oborožen z jedrskim orožjem. Največ, na kar bi Bonn v tem primeru lahko računal, bi bila resna nevarnost, da bi izsiljevanje preraslo v takšno vojno, v kateri bi od vseh evropskih držav najbolj trpela prav Zahodna Nemčija.

Kadar pa gre za nemško vprašanje kot srž kompleksa evropske varnosti, omenjajo strateški dejavniki evropsko politiko na tisti poti, na katere ti isti dejavniki navajajo že omenjeno politiko na splošnem področju celotnega evropskega problema. To so seveda poti, ki so v nasprotju z opiranjem na silo in konfrontacijo vzhodne in zahodne Evrope, to so poti dezintegracije nasproti si stoječih vojaških in vseh drugih mehanizmov, poti širokega sodelovanja vseh evropskih držav ne glede na razlike v družbenih sistemih. Edino v takšni celoti je mogoče rešiti tako nemški kot mnoge druge evropske probleme. Kajti naj bo osrednji ali obrobni del, vsak pripada vedno celoti, katere značilnost ima in od katere celovitosti je odvisen. Na sploh, tudi celotno vprašanje evropske varnosti je samo del široke svetovne celote. Ločeno od te celote ni mogoče resneje reševati evropskega problema niti s strateškega niti kakšnega drugega stališča, če nočemo ogroziti in blokirati že začete procesa v zbliževanju vzhodne in zahodne Evrope, na katere odnose je dolgotrajna hladna vojna udarila svoje najbolj pogubne pečate.

S tem da so strateški dejavniki, izraženi predvsem v ravnotežju jedrskih sil na ravni tako imenovanega jedrskega izobilja spravili glavne svetovne sile v pat pozicijo na evropskem področju (pa ne samo na njem), so vsekakor močno vplivali na reševanje problemov evropske varnosti, in sicer na način, ki je v nasprotju s prakso nestrpne konfrontacije integriranih vojaških mehanizmov v obdobju hladne vojne. Nekje se je zgodilo to bolj, drugje manj, toda to resnico danes skoro na splošno priznavajo. Ko gre za strateške vidike problema, bi bila edina — to pa ne pomeni majhna ali nebstvena — razlika v pogledih na nadaljnje evropske premike v nenakem in tudi nasprotujočem si gledanju na nadaljnjo usodo omenjenih vojaških mehanizmov oziroma na njihovo vlogo v procesu evropskih gibanj na področju varnosti.

Kakor je znano, izhaja eno stališče od nujnosti desintegracije togih vojaških struktur in nujnosti njihove končne odprave z evropskega prizorišča. O nujnosti takšne usmeritve in njenem izvajanju smo slišali zadnji čas na vzhodu vrsto najbolj avtoritativnih izjav. Na zahodu je v tej zvezi stališče Francije nedvoumno. Kot opozicija uradni smeri se protiblokovska usmeritev širi tudi drugje.

Drugo stališče, ki na zahodu še vedno prevladuje, je nasprotno prvemu. Temelj na obrambi konzerviranja, pa tudi nadaljnje krepiteve integriranih vojaških mehanizmov, katerih »koeksistenca« bi bila menda lahko najpopolnejša oblika evropske varnosti. Najpogosteje trdijo, da bi bila s takšno smerjo mir in varnost v sodobnih razmerah zajamčena samo tedaj, če bi bila funkcija medsebojnega strahu.

Resnici na voljo ne bi smeli trditi, da omenjena stališča nimajo vsaj nekaj skupnega v pozitivnem pomenu. Vsekakor imajo skupno izhodišče, izraženo v spoznanju, da v Evropi ni mogoče več ravnati na stari način blokovske izključnosti. Toda od tod dalje se pota tako zelo ločujejo, da toga usmeritev na ohranitev in krepitev blokovskih vojaških struktur, posebno kot dolgoročna smer, ki tudi v prihodnje izključuje drugačne alternative, neizbežno vodi k negaciji vsega novega in pozitivnega v sodobnih evropskih tokovih. Posebno to velja, če je in ko je takšen »evropski« kurz element negativnega strateškega globalizma, v katerega kozmopolitski celotnosti se daje integriranim evropskim mehanizmom takšna vloga, ki se »skladno« ujema v negativno globalno strateško celoto.

Težko je, da ne bi v sklepih nedavnega bruseljskega sestanka NATO glede »potrebe« konzerviranja te zahodne blokovske strukture videli prav takšnih implikacij in orientacij. Seveda tedaj, kadar gre za kreatorje zahodne strategije, ki tudi svojim zaveznikom vsiljujejo ustrezne strateške odločitve.

Kot »čisto« vojaška kategorija živi zahodna strategija in deluje v dveh osnovnih komponentah: prvič v evropski, ki je znana kot »gradirani odgovor« in po nekaterih podobnih naslovih, ter drugič, v afriško-azijsko-latinsko-ameriški, bolj znani pod naslovom »zamiseli posrednega prodiranja«.

Če zanemarimo nebuloznosti o nekakšni možnosti lokalne in delne — celo povsem konvencionalne — vojne v konfrontaciji glavnih antagonističnih sil na evropskih tleh, se evropska strateška zamisel zahoda zmanjša na tisto, na kar bi se v praksi vojne tudi dejansko zmanjšala: na svojo zadnjo »gradirano« stopnjo »množičnih represalij«, to pa pomeni na jedrsko vojno, ki pa si je nihče ne želi in se je vsak boji. Z drugimi besedami: pomen strateške zamisli »gradiranega odgovora« se v bistvu skrči na vzdrževanje evropskega statusa quo na podlagi jedrske vojne oziroma jedrskega ravnotežja strahu.

Strateška zamisel »posrednega prodiranja«, namenjena Aziji, Afriki in Latinski Ameriki, se oblikuje z drugačnimi »kvalitetami«. Njen smisel je, da se na področjih sveta v razvoju obrzdajo osvobodilna in revolucionarna prizadevanja. Natančneje, da se z vrsto ukrepov, vključno tudi ukrepe in dejavnike omejene vojne in lokalne intervencije, ohranijo zahodni gospodarski, politični in strateški interesi v tistih državah, ki jim še ni uspelo, da bi se emancipirale, oziroma se znova osvojijo položaji v tistih državah že omenjenih področij, ki so krenile po neodvisnih in naprednih poteh.

V službi takšnih imperativov, ki so izrazito prišli do veljave v Vietnamu, Kongu in Dominikanski republiki, so neokolonialni faktorji osnovali in vsak na svoj račun, vendar s poudarjeno tendenco koordinacije, še nadalje stalno gradijo in izpopolnjujejo popoln strateški mehanizem, precej drugačen, kot so nacionalni elementi integriranega atlantskega vojaškega mehanizma. Njegove osnove so: prvič, mobilne strateške rezerve, namenjene nagli intervenciji tam, kjer »komunistična subverzija« v obliki težnje naroda po svobodi in neodvisnosti ogroža interese »svo-

bodnega sveta»; drugič, sredstva za hiter vojaški transport, ki bodo omogočila tako »učinkovit« poseg, da bo postavljena pred končano dejstvo domača in svetovna javnost, zavezniki, Združeni narodi in tudi takšni področni organizmi, kot je organizacija ameriških držav ali organizacije afriške enotnosti; tretjič, vojaška oporišča na tujih ozemljih, katerih vloga je v koncepciji »posrednega prodiranja« naslednja: a) da s samo svojo navzočnostjo v »potresnih« delih sveta »sanirajo« razmere v duhu politike in strategije, katere faktor in elementi so; b) da v primeru »nezaželenih« političnih in socialnih premikov v tej ali drugi državi odigrajo vlogo »nabite puške« na kraju samem; c) da so tranzitne točke za intervencionistične pohode mobilnih strateških rezerv.

Nadaljnja analiza strateške zamisli »posrednega prodiranja« kot enega glavnih vzvodov ofenzive desnih sil sveta, katere simptomi in simboli so oborožene intervencije, državni udari in podobno, stopajo iz okvira tega članka, kot tudi podrobnejša analiza strateške zamisli »gradiranega odgovora«. Avtonomne značilnosti prve in druge zamisli nas trenutno zanimajo samo toliko, kolikor je to nujno, da bi spoznali dialektično enotnost dveh oblikovno različnih komponent strateškega globalizma z zahoda. Kajti če gre za vojaške vidike, je treba prav na tem področju tudi iskati osnovne razloge, ki ne dovoljujejo, da bi na problem evropske varnosti gledali drugače kot na element svetovne celine.

Kot vse kategorije, ki so komponente iste celote, tako tudi evropska strateška komponenta zahoda na eni strani ter njegova afro-azijska-latinsko-ameriška na drugi strani, izhajata iz iste osnove in želita doseči isti cilj. Če bi hoteli najkrajše označiti njihov ekonomski položaj v okviru »federativne« celote, potem bi bilo treba poudariti, da igra prva neke vrste vlogo strateškega zavarovanja operativnega delovanja druge komponente.

V tej luči je leksikalen pojem zamisli »posrednega prodiranja« resnično simboličen — pohod k osnovnemu cilju po obhodni, to je posredni poti.

Seveda, temeljni cilj je sprememba razmerja sil v svojo korist, izrivanje »mednarodnega komunizma« in v nazadnje zmagovalen triumf »svobodnega sveta«. Toda k takšnemu cilju ni mogoče in ni primerno iti po neposredni poti, torej po poti neposredne konfrontacije vzhod—zahod, katere izredno nevarno strateško bistvo je termonuklearna konfrontacija ZDA—SZ. Zaradi tega je treba spoštovati status quo, saj bi vsak poskus njegove nasilne spremenitve naglo pripeljal do jedrskega obračuna, ki pa se mu želijo z vsemi sredstvi izogniti.

Druga stvar pa so — tako pravijo nadaljnje kalkulacije ustvarjalcev zahodne strategije — »obrobna« področja Azije, Afrike in Latinske Amerike. Tam se najprej nestabilni socialni in drugi tokovi še niso »polegli«, to pa nudi »idealne« možnosti, da jih z intervencijo od zunaj speljejo v zaželeno smer. Drugič, interesi glavnega nasprotnika v teh delih sveta niso tako neposredni kot v Evropi; to pomeni, da lokalni vojni zapleti na azijskem, afriškem in latinsko-ameriškem področju ne vodijo neizogibno k nezaželeni jedrski konfrontaciji.

Sklep: s strateško zamislijo »posrednega nastopanja«, torej s pomočjo elementov omejene vojne in lokalne intervencije, postopno zbirati taktične točke v Aziji, Afriki in Latinski Ameriki, ki bodo skupno prinesle zahodu strateške koristi v njegovem dvoboju z vzhodom. Evropska strateška komponenta »gradiranega odgovora« ne sme pri vsem tem igrati vloge pasivnega dejavnika. Nasprotno, aktivno mora povezovati in ovirati svobodo akcije glavnega nasprotnika, seveda z dejavniki respektivne sile, katerega sestavni elementi so sredstva atomskega izsiljevanja.

Od tod izhaja navidezno protislovna smer protagonistov atlantske politike in strategije, da samo v razmerah, ko zahodni Evropi ne grozi nobena nevarnost z vzhoda, temveč v razmerah, ko zahod v Evropi ne more z orožjem ničesar več

doseči — še nadalje vztraja pri ohranitvi integriranega vojaškega mehanizma NATO. Prav tako izhaja od tod tudi taktika, da se v okoliščinah, ko je pred Evropo in svetom kot celoto vse teže in teže braniti usmeritev za konzerviranje Atlantskega pakta, ta blokovska vojna mašinerija menda spremeni v instrument miru in sodelovanja med vzhodom in zahodom.

Očitno je bistvo tega strateškega globalizma v tem, da se ohranijo in obdržijo materialne opore politike s pozicije sile sploh, posebej pa, da se v zgodovinskih razmerah, zaradi katerih je vojna neprimerno in preživeto sredstvo mednarodnega občevanja, vojna »reši«, pa čeprav samo delno in v lokalni obliki. Toda vse tisto, do česar ob podpori »gradiranih« (»evropskih«) strateških dejavnikov vodi uporaba strateške zamisli »posrednega nastopanja«, posebno pa njeno »veledelo«, vietnamska vojna, nedvoumno priča, da agresija ne more več obroditi sadu niti v svojih omejenih in lokalnih izdajah. In dalje, da so v nedeljivem svetu naših dni omejene in lokalne vojne tudi v izvenevropskih področjih vsak dan bolj skrivajo nevarnosti širših vojnih zapletov, pa tudi splošne vojne katastrofe. Torej se strateški globalizem sile, izogibaje se konfrontacije v Evropi zaradi njene apokaliptične vizije, vedno bolj srečuje in vedno resneje spoprijema z isto nevarnostjo povsod tam, kjer strategija »posrednega prodiranja« kreše vojne iskre.

Seveda ima vse to na evropsko konstelacijo le negativne posledice. Sicer so pa na vzhodu z najvišjih mest večkrat opozorili, da je nesprejemljiva in v praksi mednarodnih odnosov nevzdržna usmeritev na neke vrste primitivno koeksistenco v Evropi ob hkratnem vihtenju gorjače sile in nasilja na izvenevropskih področjih. Pa tudi če tega ne bi nikoli povedali, bi bile že same zase dovolj jasne negativne posledice izvenevropskih kriz za evropska dogajanja, kot »velja« sicer tudi v nasprotni smeri.

Enotnost problema evropske in svetovne varnosti pa seveda nikakor ne pomeni, da ni mogoče reševati tega ali onega evropskega vprašanja, ne da bi pred tem rešili ustrezne izvenevropske zadeve (ali obratno). Ali pa, povsem zanesljivo je, da na evropskih poteh ne bi mogli priti daleč, če ne bi resno mislili tudi na izvenevropske poti miru in varnosti. Na teh poteh pa »rezanje« nevarnih izrastkov, ali bolje povedano, samih korenin strategije »posrednega prodiranja« ne sodi med vzporedne, temveč med najvažnejše naloge.

A. G.

Iz štiriletnega boja moramo črpati nauke za sedanjo in prihodnost

(Nagrade vstaje slovenskega naroda)

Letos so bile prvič podeljene nagrade vstaje slovenskega naroda. Nagrade so prejeli Stojan Batič za spomenik revolucije v Zagorju ob Savi, Matevž Hace za zbirko novel Ljubezen in orožje, Zdenko Kalin za spomenik na grobišču borcev in talcev na Žalah, Stanko Petelin za knjigo Osvoboditev Slovenskega Primorja, Žvone Sintič za film Pesem borb in zmag ter Alojz Srebotnjak za kantato Ekstaza smrti.

V uvodni besedi je Franc Leskošek-Luka najprej na kratko zarisal pot in uspehe naše ljudske revolucije. Izvajanje se mu je strnilo v misel, da sodi obdobje našega štiriletnega boja v zgodovino, »vendar iz te zgodovine moramo črpati nauke za sedanjo in prihodnost. Naš družbeni razvoj namreč temelji na pridobitvah štiriletnega oboroženega boja proti okupatorju in oborožene ljudske revolucije. Te pridobitve so temeljni kamen naše družbe, so korenine, iz katerih mora družba črpati sokove, da se bo razvila v pravično in pošteno družbo, iz njih raste naše družbeno življenje v celoti, naši medsebojni odnosi, naše gospodarsko in kulturno bogastvo.

Iz naše zgodovine se moramo učiti predvsem sami, učiti pa moramo predvsem naše mlajše tovariše, ki prevzema jo dolžnosti in obveznosti za nami. Zavedati se moramo, da jih bomo najbolje učili z vzgledom in doslednim čuvanjem revolucionarnih tradicij. Veličina ljudske revolucije naj nam bo vodilo tudi v današnjem družbenem življenju. Z njo moramo v prvi vrsti seznanjati našo mladino, seznanjati jo moramo z njeno zgodovino in z njenimi moralnimi in etičnimi prvinami. Moralne in etične prvine revolucije so bile ravno v zanašanju na človeka, na delovnega človeka, na njegove intelektualne in moralne sposobnosti, na njegovo hrabrost in doslednost in zaradi tega v prepričanju, da je mogoče družbo tako postaviti, da bo

vsak posameznik znal uresničevati svoj interes za uspeh skupnosti in za napredek skupnosti. Revolucija je pomenila tudi boj za to, da bo vse, kar je ustvarjenega bogastva, skupno bogastvo in da ga bo človek znal upravljati. To je treba znati povedati pa tudi z delom dokazati, z delom ta nauk potrjevati in uresničevati. Boj za pravico, za svobodo, je od nekdaj privabljal mladino. In kaj je naš današnji boj drugega kot nadaljevanje boja za pravico in svobodo, nadaljevanje revolucije, ki smo jo začeli z vseljudskim uporom pred petindvajsetimi leti?»

Nato je Franc Leskošek poudaril, da v počastitev 25-letnice revolucije »nagrajujemo ustvarjalce tistih vrednot, ki naj govore današnjim in bodočim rodovom o tem velikem dejanju,« »da so te nagrade simbolično priznanje vsem, ki so s svojo borbo in delom omogočili našo zmago. Danes stojimo pred novimi problemi in nalogami. Hočemo več socializma, pri tem pa razumemo večje materialno blagostanje posameznika in družbe, večje duhovno bogastvo, višjo kulturo in izobrazbo vsega naroda in več morale in humanosti v medsebojnih odnosih.«

Na koncu je Franc Leskošek-Luka opomnil, da se »danes v naši družbi srečujemo z različnimi težavami in nasprotji.« »Ni nam težko,« je poudaril, »poiskati smeri za nadaljevanje naše revolucionarne poti. In če hočemo nadaljevati revolucijo, ki so jo naši narodi začeli pred petindvajsetimi leti, v začetku oboroženega upora proti okupatorju, bomo morali usmeriti vse naše revolucionarne sile v razvijanje samoupravljanja in s tem v nadaljnjo demokratizacijo naše družbe in v vse večje osvobajanje človeka. To moramo imeti tembolj pred očmi v trenutku, ko vemo, da so ljudje, ki bi hoteli zavreti razvoj naše družbe v smeri samoupravljanja. To so ljudje, ki so hoteli, da bi se naša družba

povrnila na razmere in odnose birokratskega vladanja nad ljudmi. Taki ljudje morajo nujno priti v nasprotje s težnjami in sklepi delavskega razreda o samoupravnem urejanju odnosov med ljudmi. Delavski razred je s svojo Zvezo komunistov in s tovarišem Titom na čelu pred kratkim ponovno potrdil te svoje težnje. Naša revolucionarna naloga v da-

našnjem času je odločno vztrajati na poti demokratičnega razvoja naše družbe, graditvi samouprave, kar pomeni uresničevati našo gospodarsko in družbeno reformo, ki zahteva prilagoditev vseh naših organizmov in vsega našega dela tem zahtevam. Prav to je smisel ukrepov in sklepov IV. plenuma ZKJ na Brionih.«

Tragika vojne na puljskem festivalu

Vojna tematika, predvsem usoda posameznikov v takšnih vojnih situacijah, ki terjajo maksimalen duševni in telesni napor, je še vedno vznemirljivo področje za filmske ustvarjalce. O tem nedvomno dokazuje dejstvo, da je bilo od dvajsetih filmov, prikazanih v okviru trinajstega festivala jugoslovanskega filma v Pulju tako v tekmovalnem programu kot v tako imenovani informativni sekciji devet filmov vezanih direktno na drugo svetovno vojno, na revolucionarne dogodke pred njo ali na daljnosežne posledice v življenju posameznikov; en film hoče biti skozi zgodovinsko snov vedno aktualen (Roj), detajli treh filmov s sodobno problematiko pa prikazujejo značilne posledice vojnih let v življenju posameznih protagonistov. Poseg filmskih ustvarjalcev v vojno tematiko utegne imeti različne namene: nedvomno nudi vojna s svojimi izjemnimi situacijami neizčrpno gradivo za akcijske filme, tragika usod pa za pretresljive ali zgolj ganljive filme; predvsem pa je vojna tematika prikladna za obravnavo psiholoških prvin in temeljnih etičnih vrednot. Žrtvovanje in egoizem — to sta skrajnosti, med katerima se gibljejo značajske osnove posameznikov v določenih vojnih dogodkih. V filmih z vojno tematiko, prikazanih v Pulju, je bilo opaziti variante vseh teh kategorij in hotenj, vendar ne brez nasprotij, ki bodo razvidna iz tematske, idejne in estetske analize posameznih filmov.

Režiser Žika Mitrović je po scenariju Simona Drakula ujel v film *Do zmage* in naprej (proizvodnja Vardar film) zelo odločilne trenutke za posameznike ob koncu vojne. V neki vasi v Makedoniji ujame neka partizanska enota vojne zločince, ki so tik pred koncem vojne ubili dvanajst talcev. Vaščani zahtevajo takojšen obračun, prav tako tudi komandant partizanske enote. Temu pa se

upira komisar, čigar sin je bil tudi med talci. Njegova teza je, da mora zločince obsoditi zakonito sodišče, ki pa ga v kraju zločina ni. Odloči se, da bo zločince prepeljal v sosednje mesto, kjer je sodišče. Moralna dilema, ki visi med komisarjem in komandantom, se na poti vseskozi zaostre, dokler končno ne prevlada komisarjeva volja in odločitev. Zanimivo je, do kakšnih nasprotij pride v tem filmu. Tehnični del filma je dobro opravljen, kakor se spodobi za napet akcijski film. Drugače pa je z notranjo vsebino filma, ki jo predvsem oblikuje režiser: Žika Mitrović je ostal pri svojem, se pravi, da je film natrpan z akcijskimi sekvencami, da gledalca drži v napetosti, vendar pa so nekatere izmed teh sekvenc tako lahkotno krute in v tej krutosti tako rutinerske, da humano sporočilo filma spričo komisarjeve odločitve kar zbledi in gledalca ne prepriča. Po celotni strukturi je film *Do zmage* in naprej zelo podoben prvemu Mitrovićevemu filmu, to je *Ešalon* dr. M, za katerega je bilo ugotovljeno, da je režiser prenesel stil kavbojk v obravnavo partizanske tematike. V filmu *Do zmage* in naprej Mitrović ni ponovil le samega sebe, ampak je vnesel vanj tudi sestavine kavbojskih filmov. Odnosi med ljudmi v tem filmu so prepojeni z različnimi križnimi interesi, polni nezaupanja in grobsti. Vzporedno tečeta tudi dve dekorativni ljubezenski zgodbi. En sam prizor v tem filmu pa se je zdel človeško pretresljiv: eden od partizanov dá nekemu bivšemu bolgarskemu žandarju, sicer pa vaškemu siromaku kosček mesa. Ko ta človek dobi meso, steče proč od ljudi, da bi ga na samem pojedel. Partizan ga pokliče k sebi in mu v nekoliko šaljivem tonu ukaže, naj je v njegovi družbi. No, tisti človek se mu res približa, ampak s strašno boječim izrazom, da ne bi zgubil dobljene

hrane. Igral ga je Peter Prličko in poskrbel tudi za humorne drobce v sicer krvavem filmu. Učinek opisanega prizora je bil resnično pretresljiv.

Fadil Hadžić je v družbi s književnikom Mešo Selimovićem napisal scenarij za film *Konjuh planinom*, ki ga je tudi sam zrežiral. Film je spodbudila znana partizanska pesem z istim naslovom in glasbeni elementi te pesmi so tudi posrečeno uporabljeni za glasbeno ilustracijo filma. Film prikazuje tragično usodo partizanske čete iz rudarske vasice Husina. Drug za drugim umirajo fantje iz te skupine v boju z Nemci ali ustaši, dokler se ne izpoje pesem *Konjuh planinom* ob pokopu enega najpogumnejših med njimi. Ta finale ob grobu partizana je filmsko mojstrsko realiziran; pogrebci se ne ganejo, kamera pa kroži okoli njih in ustvarja neko impresivno lirično občutje. To je tudi največja vrednota tega neusklajenega in neenotnega filma, ki ni prerastel pripovednosti in se ni povzpел do globljega izpovednega jedra. Samo nizevanje tragičnih usod v takšni obliki resnično ne zadostuje več. Zelo kontrastno pa so izoblikovani nekateri liki v tem filmu, v spominu ostane zlasti kreacija Pavleta Vuisića.

Linija, ki jo spremljamo, od filma *Do zmage* in naprej pa preko filma *Konjuh planinom*, je doživela najbolj subjektiven izraz v filmu Veljaka Bulajića *Pogled v zenico sonca*. Gre namreč za to: v prvem nastopajo še heroji, ki zmagujejo, v drugem pogumni ljudje, ki drug za drugim padajo, v Bulajićevem pa ljudje, ki se notranje popolnoma razkroje. *Pogled v zenico sonca* je monumentalno zamišljen film, vendar je režiser precenil svojo zamisel. Prikazuje skupino štirih partizanov, obolelih za pegavim tifusom. Odrezani so od svoje enote in v mrzli, zasneženi gorski pokrajini so izpostavljeni nemškimi patrolam. Vendar jih ne pogubi to, temveč strašni notranji razkroj, ki ga povzročata bolezen in obup. Med njimi je onemogočeno kakršno koli razumno sožitje. Strašna nasprotja nastopijo med njimi, ko si skupina prilasti zgubljenega konja. Ne morejo se sporazumeti, kdo bo jahal na njem, spet drugi ga hoče zaklati; skratka, *Pogled v zenico sonca* prikazuje strašno agonijo štirih ljudi kot posledico vojne. Tudi ta film govori le o tragični situaciji, o človeškem brezupju in nemoči sprčo nepremagljivih naravnih sil, vendar mu je očitno poglavitni namen mučenje igralcev in gledalcev s tragično umiranjem. Po oblikovni plati zapušča film vtis, ko da si je človek ogledal velikansko razstavo partizanske gra-

fike. Veliko poudarka je na tonu slike. Zanimivo in uspešno hkrati je prelivanje realnih in sanjskih prizorov ter bolezenskih blodenj. Tu ni nobenih prehodov, kajti za tifusarje je privid prav tako usodna resničnost kot dojetje realne podobe stvari. V Bulajićevem primeru gre za hotenje skrajne deheroizacije likov, za prenos modernega občutka odtujenosti v odnose med štirimi partizani v smrtni stiski.

Nov prijem v obravnavo vojne tematike je skušal vnesti režiser in scenarist Puriša Đorđević v svoj film *Sen*. Uporabil je surrealistični princip in prekinjal realne vojne prizore z vizijami iz prihodnosti. Fant in dekle, partizana v bojih okoli Kruševca, sanjariša o svoji prihodnosti, vendar njune vizije razbija surova resničnost. Film ima nekaj lepih liričnih sekvenc, pa tudi humornih, za katere je poskrbel Mija Aleksić v vlogi cigana. Toda kot celota je film premalo kompakten, nekaj zastavljenih problemov pusti režiser ob strani, zlasti kar zadeva usodo partizankinega očeta, ki ne čče dati žita. Prehodi iz realnih dogodkov v vizije so večinoma naključni, neutemeljeni. Škoda, da režiser ni zmozel zanimive zamisli preliti v prepričljiv film.

Posebno poglavje tako v literaturi kot v filmu sestavljajo dela, ki obravnavajo otroke v vojni. Na trinajstem festivalu v Pulju sta bila dva takšna filma — *Vojak* in *Orli* letijo zgodaj. *Vojak* je koprodukcijski film med Avalo in nekim tujim filmskim podjetjem. Glavni protagonist je desetletni otrok, ki ostane v vojni sam in mora doživeti grozne vojne dogodke: streljanje talcev, potuje skozi strašno razdejano požgano vas in sreča se s posiljenim mladoletnim dekletom ter v spopadu med nemškimi in partizanskimi enotami odigra odločilno vlogo, ker prenese skozi prve nemške vrste obvestilo partizanski enoti na drugi strani doline. Na tej poti skozi vojni pekел sistematično zgublja ljudi, na katere se naveže in nazadnje še sam zgrabi za strojnico in ob njej — pade. Film se opira na podatek, da je v Jugoslaviji padlo v boju s sovražniki nad dvesto otrok. Delo ima dve hotenji: nagrmaditi in prepotencirati vojna grozodejstva in z otrokom na takšnem ozadju sentimentalno učinkovati na gledalca. Razen tega so prizori bitk in spopadov napravljeni tako očitno slabo in neprepričljivo, da je film že zaradi tega skazen. Vendar pa je v tem filmu osnova za pretresljivo izpoved o življenju človeka, ki je kot otrok videl strašno grozodejstva oboroženih ljudi, prešel v mirni čas brez zupanja in ljudi in v življenje in si kljub

temu ustvaril kolikor toliko znosno notranje ravnesje. V takšnem okviru bi imel vsak izmed omenjenih prizorov pomembno funkcijo, seveda če bi bil formalno sprejemljivo podan.

Film *Vojak* govori o otroku predvsem za odrasle, medtem ko je barvni film Orli letijo zgodaj režiserke Soje Jovanovičeve mladinski film, film z otroškim pustolovskim optimizmom. Fabula ima dva dela, predvojni kot ekspozicija in medvojni, v katerega se vključi tudi znani junak Nikoletina Bursać. Otroci ga rešijo pred ustaši, razorožijo veliko enoto okupatorjevih sodelavcev, sredi teh akcijskih prizorov, postavljenih ob bučnem slapu in v Škocijanske jame, pa skrbita za humorne sestavine znana komika Miodrag Petrović Čkalja in Dragutin Dobričanin. Film je idejno in estetsko zgrešen, ker forsira neko lažno romantiko partizanskega boja in ga spreminja v pustolovstvo.

Bosenski film *Glinasti golob* po scenariju znanega dramatika Đorđa Lebovića in v režiji Tome Janića bi utegnili biti zanimiv psihološki in napet akcijski film, če bi bila organizacija prizorov bolj premišljena in temeljiteje izdelana. Zanimiv situacijski problem pa predstavi ta film. Zgodba filma je vzeta iz medvojne Sarajeva. Od dveh sodelavcev skupine, ki pripravlja diverzantsko akcijo na nemški vojni material — ta skupina se je izoblikovala med železničarji v kurilnici — hoče gestapo z vsemi sredstvi in metodami zvedeti, kdo so organizatorji. Zaslisevanja vodi sadistični gestapovski oficir. Človeka, ki nič ne vé, dá ustreliti, medtem ko njegovega tovariša, ki pozna organizatorje akcije, pa jih tudi po mučenju ne izda, spusti iz zapor; seveda ga potem neprestano zasleduje gestapovski agent. Bivši sodelavci svojemu tovarišu ne zaupajo več, za njih je izdajalec in s tem je gestapovski oficir tudi računal. Zaradi interesov ene in druge strani postane ta človek »glinasti golob«, tarča, in ves njegov napor je odslej posvečen temu, da bi dokazal svojim sodelavcem svoj pravi obraz. Znajde se v strašnih situacijah, človek postane igrača policijskih mahinacij. Seveda je v to vpletena tudi krajša ljubezna epizoda kot je v takih filmih v navadi. Končno akcija uspe in preganjanje človeka dokaže, da ni izdal svojih ljudi. Film je kar spretno skonstruiran, na nekaterih mestih ustvari napeto vzdušje, nekaj sekvenc pa je tudi po sili priklasnih v film.

Podoben problem človeka, ki postane igrača in žrtev določenih političnih na-

menov, razkriva tudi makedonski film *Dnevi preizkušnje* po drami Koleta Čašule Crnila in v režiji mladega režiserja Branka Gapa. Dramo smo videli tudi v Ljubljani ob gostovanju skopskega gledališča po potresu. V filmu je ostala temeljna zgodba in celo nekaj istih igralcev (Prličko, Džuvalekovski), sicer pa so dnevi preizkušnje filmsko dobro izdelani. Več poudarka so filmski delavci dali mlademu likvidatorju iz vrst makedonskih emigrantov v Sofiji l. 1921. Neka teroristična skupina, ki deluje pod geslom za osvoboditev Makedonije, se hoče odkrižati znanega revolucionarja Đorča Petrova, ki je bil zelo priljubljen pri ljudeh. Mlademu likvidatorju je naložena naloga, da opravi z njim, ne da bi vedel, koga bo ustrelil, izdajalca revolucije pač. Ob sami akciji mladenič spozna ubitega človeka — v mladih letih mu je Petrov celo rešil življenje. Razumljivo je, da teroristična skupina opravi tudi z mladeničem. Film ima ekspozicijo sicer zelo razvlečeno, vendar pa je drugi del, v katerem je prikazana tragika človeka, mladega idealista, ki postane igrača oziroma sredstvo nekih skritih političnih silnic, resnično pretresljiv. Po Solunskih atentatorjih je to že drugi posrečeni poseg makedonskih filmskih ustvarjalcev v obravnavo sil, ki so bodisi pospeševale ali zavirale oblikovanje naroda. Tako je tudi v tematskem pogledu makedonska filmska ustvarjalnost prehitela našo — saj je bil letos v Pulju delež slovenskega filma skorajda nepoznan, tematsko in estetsko nepomemben (in potreben bo velik napor, da bodo naši filmski delavci vsaj dohiteli stilno raven beograjskih in zagrebških filmskih ustvarjalcev).

Posledice taboriščne groze v življenju človeka, ki je taborišče preživel, je nekoliko sladkobno predstavljal film *Grenke trave* po scenariju Fride Filipović in v režiji Žike Mitrovića. Film je nekakšen koprodukcijski zvarek, v katerem nastopajo grška igralka Irena Papis v vlogi židovskega dekleta, francoski igralec Daniel Gelin in nemški igralec Heinz Drache. V varianti, ki smo jo videli, nastopa Gelin v vlogi srbskega novinarja Bore Petrovića, medtem ko v variantah za tuj trg zamenja srbskega novinarja francoski. Tudi v tem filmu gre za človeka, ki se ga pollaščajo določene politične sile. Dvajset let po vojni bi neka bivša taboriščnica morala pričati zoper bivšega gestapovca, ki jo je v taborišču mučil in izkoriščal. Toda neonacisti jo zasledujejo, ji grozijo, medtem ko jo javni tožilec in že omenjeni srbski (ozi-

roma za ven francoski) novinar, njen bivši prijatelj in pisec knjige o njenem trpljenju v taborišču, prepričujeta, da bi pričala. S tem oživiljata v njej spomine na strašna doživetja v taborišču, na obupna ponižanja, ki jih je doživela ob gestapovskih poskusih na živih ljudeh. Stalno jo preganja misel, zakaj se ni vrgla skozi okno, ko je nemška policija vdrla v njeno stanovanje, kajti s tem bi ji bilo prihranjeno vse trpljenje. Sredi teh strašnih blodenj se vrže skozi hotelsko okno. Film je izdelan na videz ugajano, vendar pa ni težko opaziti številnih površnosti in pa kar je najhuje — film je napravil iz najbolj tragičnih situacij v taborišču ceneno atraktivnost. V retrospektivni sekvenci je namreč prikazan prizor iz taborišča, ko mora golo dekle leči k na pol zmrznjenemu moškemu. Cenena atraktivnost je zamenjala človeško tragiko.

Zgodovinsko vojno tematiko obravnava film Roj po scenariju in v režiji Miće Popovića. Ta film sodi v posebno kategorijo filmov z zgodovinsko tematiko, ker imajo situacije in dogodki v njem čisto določene, simbolne pomena. Režiser je prevzel v svoj film formalni princip japonskega filma Rašomon. Obtoženka, žena hajduka, obdolžena, da je pokazala Turkom skrivališče svojega moža, ne odgovarja knezu, ki se hoče dokopati do resnice. Očividni različnih dogodkov, ki so privedli do Stojankine odločitve, postopoma razjasnijo splet usodnih dogodkov. Zgodba je vzeta iz časov prve srbske vstaje 1804. leta. Menjavajo se oblastniki in z njimi obračunavanja nad prebivalci, ki nimajo možnosti odhajati, ker so priklenjeni na dom in zemljo. Stojanka je res pokazala Turkom skrivališče svojega hajduka, da

je rešila potomstvo svojega rodu. Turki so jo postavili pred odločitev: ali ji zažgo hišo (v njej bi zgorel sin s snaho) ali pa naj pokaže skrivališče moža. Ta film je po tematski in idejni plati eden najboljših iz letošnjega Pulja. Ne samo, da je kot celota simbol, temveč je hkrati tudi obračun s hajduškim mitom, z mitom moške večvrtnosti, kar je morebiti za področje, kateremu je namenjen, nekoliko boleče, ni pa nič hudega; film film angažira gledalčevo zavest.

Polovica filmov letošnjega puljskega festivala je torej neposredno vezana na vojno. Nekaj vojnih sekvenc, celo dokumentarnih, je vključenih tudi v film Vatroslava Mimice Ponedeljek ali torek. Vsak odrasel človek nosi v svoji zavesti sled vojne in tridesetletnega novinarja v filmu Ponedeljek ali torek najpogosteje obišče spomin na ustreljenega očeta. Čeprav so elementi vojne v Mimicevem filmu drugotnega pomena, vendar doseže z njimi najširši razpon: s kratkimi kadri vojnih prizorov ali samo z bežno fotografijo eksplozije atomske bombe zelo nazorno začrta, kaj pravzaprav spremlja današnjega človeka: stalna nevarnost vojne.

Vojna tematika ne bo nikoli izčrpana, kajti vojna povzroča toliko tragičnih usod, da je nemogoče, da bi se ji umetniški oblikovalci katerekoli zvrsti mogli izogniti. Namen obravnave vojne tragike pa je neodjenljivo opozarjanje na nehumanost vojne, na njene zločinske konsekvence in na človeško bedo, ki jo povzroča. Temu osnovnemu namenu sicer sledijo vsi obravnavani filmi, čeprav, kot smo videli, pogrešamo v njih inventivnosti in kreativnosti, pa tu in tam tudi drobec poštenosti.

Francè Vurnik

Štefaniya Ravnika-Podbevšek: Sv. Urh

Kronika dogodkov iz narodnoosvobodilne vojne. Izdal Zavod Borec, v zbirki DOKAZI, v Ljubljani 1966, strani 600. Opremil ing. arh. Boris Kobe.

»Ta knjiga je napisana v spomin vsem znanim in neznanim žrtvam, ki so izkrevale na urhovskem morišču in v okolici, in v opomin tistim, ki bi skušali še kdaj stopiti na pot izdaje svojega naroda.«

Četudi avtorica tega ne bi bila zapisala kot moto Sv. Urhu, bi to razbral

sleherni slovenski bralec sam iz knjige, ki nedvomno sodi v že velik in pester mozaik tistih tekstov iz NOV, ki so bili napisani predvsem za prihodnje naše rodove.

Kako je avtorica zmogla ustvariti knjigo Sveti Urh, ki jo nasploh spremlja označba »življenjsko delo Štefaniye Ravnika-Podbevšek«? In to utemeljeno, kajti Sveti Urh je plod njenega skoraj petindvajsetletnega dela, saj je bila začela pisati dnevnik, temeljni kamen očejevanj kroniki, takoj ob napadu itali-

janskih fašistov na domovino ter nato, kljub temu, da je bila velikokrat v življenjski nevarnosti, sproti beležila svoja opažanja, izjave krivcev in prič ter prav tako obenem že zbirala slikovno gradivo.

Se nekaj nadržnosti o avtorici! Bila je odlična poznavalka krajevnih razmer in večine prebivalcev, saj je službovala na osnovni šoli v Sostrem od leta 1932 dalje in nato učiteljela vse do septembra 1944, ko si je tako hudo poškodovala nogo, da se je za naporno hojo v službo povsem onesposobila. Štefanija Ravnikar-Podbevšek je namreč ves ta čas stanovala v Ljubljani, v kraje svojega šolskega okoliša pa je med italijansko okupacijo odhajala s stalno dovolilnico za prehod skozi blok, ki jo ji je bil preskrbel aktivist OF, pokojni profesor Stane Melihar, pozneje, med nemško okupacijo, pa večidel v življenjski nevarnosti, saj je, potem, ko so ji bili domobranci dokončno zavrnilo prošnjo, po zgledu svojih kolegic naročila pri zanesljivem rodoljubu ponaredbo dovolilnice, na njen rob je sama narisala nečitljiv podpis, za manjkajoči žig pa je — za čuda — ves čas nihče ni vprašal. Tako ji je pod raznimi pretvezami uspelo, da se je lahko približevala celo nasprotnikom osvobodilnega gibanja in partizanstva, in tako neposredno od njih izvedela za natančnejše podatke o poteku dogajanja.

Vsekakor izjemen pogum in edinstvena legitimacija za pisateljico!

Avtorica je po NOV požrtvovalno zbirala gradivo (tekstualno in slikovno) za knjigo Sveti Urh — vse do oddaje dela v tisk.

Sama pravi, da je morala osvetliti dogodke na Svetem Urhu še tudi malone z vsem, kar je bilo značilnega v pretekli in polpretekli dobi za celotno dogajanje med NOV, od dogodkov na območju sosednjega Polja (pri Ljubljani) do splošne slovenske zgodovine.

»Da bi sebi in drugim pojasnila vzroke za dogodke na Svetem Urhu med NOV, sem začela prebirati spise, ki obravnavajo dobo pred prvo svetovno vojno tja do marčne revolucije 1848, nastanek političnih strank na Slovenskem in njihov pomen v političnem, družbenem in kulturnem življenju Slovencev, čas med vojnami, razvoj delavskega gibanja, nastanek in rast večške papirnice in še zlasti spise, ki obravnavajo razmere, v kakršnih je živelo prebivalstvo dobrunjske in poljske občine.«

Štefanija Ravnikar-Podbevšek je začela objavljati članke o Svetem Urhu

takoji leta 1945 (med drugimi publikacijami še zlasti v Ljudski pravici, Borakah, Naši ženi in tudi drugje). Obenem je ustanovila pripravljalni odbor za zgraditev spomenika žrtvam na Svetem Urhu, izposlovala, da je bila cerkev na Svetem Urhu izločena iz cerkvene posesti...

Cerkev na Sv. Urhu je edina v Sloveniji, v kateri se ne sme več opravljati bogoslužja, ker je bila ona sama in njena neposredna okolica oskrunjena z najhujšimi zločini... na griču, pa da se je zgradila grobnica in v cerkvi uredil — muzej.

Knjiga Sveti Urh je odlično opremljena s posnetki, predvsem s fotografijami žrtev in morilcev ter sodelavcev in dokumentov, plačilnih seznamov domobrancev in podobnega zgodovinskega materiala.

Poglavij je štirinajst, od uvodne razlage o razvoju delavskega gibanja v poljski in dobrunjski občini oziroma okupacije in začetka upora v vaseh (Polje in Dobrunje) do odkritja zločinov na Svetem Urhu in obračuna.

Vmesni naslovi osrednjega prikaza Sv. Urha so: Prvi slovenski četniki na Sv. Urhu, Morilska šola v lažnem Štajerskem bataljonu, Belogardisti in mihailevičevci poskušajo z okupatorjevo pomočjo uničiti OF in partizane. Ustanovitev belogardističnih vaških straž v Polju, Bizoviku in Dobrunjah — Prvi umori na Sv. Urhu. Belogardistična postojanka. Vaške straže so do kapitulacije Italije služile fašističnemu okupatorju. Belogardisti se udinjajo nacističnemu okupatorju, Organizacijski štab domobranstva je določil Sv. Urha za množično morišče. Morilci so postali strah in tretet vse okolice. Črnorokci.

Ali ni pošastna na primer tale ugotovitev: »...Domobranci so vztrajno iskali ljudi, ki so jim namenili smrt in jih imeli vpisane v posebnih seznamih. Zidove njihovih domov so zaznamovali z odtisi črne roke in nadlegovali sosedo, naj povedo, kje so in kdaj se vrnejo. Kogar so dobili doma, je bil izgnan. Prestrašeni ljudje so začeli nazivati morilce črnorokce. Ta naziv je šel od ust do ust in zamenjal ime domobranec. Kamor koli so ponoči vdrli domobranci, so ljudje govorili, da so prišli črnorokci, in kogar so pobili, so ljudje (zanj) ugovarjali, da so ga umorili črnorokci...«

Edvard Kardelj je februarja 1944 napisal v Črnomlju članek z naslovom: Njihovi poslednji koraki, kjer (med drugim) pravi: »...Rupnikova belo-plava garda je dosegla svojo poslednjo

stopnjo: postala je kriminalna tolpa profesionalnih najemniških morilcev najnižje vrste v provokatorski službi krvave hitlerjevske gestapo...«

Enako grozljivo učinkuje razlagalni tekst pod posnetkom vojaškega (domobranskega) kurata, doktorja Petra Križaja, med zaslišanjem pred ljudskim sodiščem na Sv. Urhu 27. oktobra 1945, ko je izjavil: »Delal sem samo to, kar sta mi ukazala prevzvišeni škof Gregorij Rožman in sveti oče papež!«

In kaj so »delali« po ukazih ljubljanskega škofa in papeža? V knjigi Sv. Urh so podatki, ki prekašajo najbolj razgreto človekovo domišljijo, tako da se bo bralec nemalokrat vprašal: »Ali je to sploh bilo mogoče?«

Med najbolj divjimi so bili prvi komandant belogardistične vaške straže v Bizoviku Gabrijel Capuder in njegova pomočnika Marjan Lavrič in Ivan Habič. Capuder, ki so ga pajdaši in tudi domačini nazivali **ČAPO**,* in Lavrič sta bila iz Ljubljane, Habič je bil iz Bizovika. Ivana Habiča se je zaradi njegovega sadizma kmalu oprijel vzdevek »bizoviški vrag«.

Urhovski komandant Dežman se je hvalisal, kako je po boju na Sv. Urhu ubil ranjeno partizanko, čeprav mu je ta že od daleč klicala: »Tovariš, pa me vendar ne boš ustrelil!«, brez kančka sramu: »Pa sem jo le, kurbo partizansko!«

Po božiču 1943 je prišlo na Sv. Urha več novih domobrancev iz raznih postojank na Dolenjskem. Domobranci iz okoliških vasi, ki so jih ljudje dobro poznali, so pošiljali novince v hiše žrtev, da so jih aretirali, sami pa so se skrivali v bližini in se jim pridružili, ko so žrtev prignali iz hiše. Novinci, ki jih je izdajalo dolenjsko narečje, so se radi preoblačili v partizane in govorili svojem aretiranega, da ga kličejo partizani na pogovor, vendar ljudje niso nasedali njihovim zvijačam. Vedeli so, kdo je domobranec in kdo je partizan. Urhovski, bizoviški in poljski domobranci so pri aretacijah lagali, da mora aretirani nemudoma v njihovo postojanko ali na ljubljansko policijo zaradi soočenja s tem ali z onim pripornikom in podobno. Zavoljo tega so večini aretirancev prigovarjali, naj vzamejo s seboj čimveč denarja, obleke, živeža in tudi na zlatnino naj ne pozabijo, če je je kaj pri hiši, ker bodo te reči v taborišču potrebovali in si z njimi lahko rešili življenje!...

* (Tega imena niso izgovarjali kot **kapo**, temveč kot okrajšavo za **capin**.)

Danilo Capuder, ki je v Bizoviku govoril, da je »bolj za administrativne posle«, je mobiliziral s pištolo v roki, župnik pa mu je pomagal s pridigami, v katerih je javno razlagal, da je preklela mati, ki je rodila partizane, naj farani pljujejo v obraz partizanskim ljudem in jih ovajajo okupatorju...

Krvoločnega početja niso opustili niti takrat, ko je bil izid vojne že slehernemu razumnemu bitju več kot na dlani, »na vrtu za hlevom je zasedalo nekakšno sodišče in kar na hitro pošiljalo ljudi v smrt!«

To je bilo takrat, ko so partizani že zoževali obroč okrog belo in plavogardiistične skupine v Zapotoku in okolici, sredi septembra 1943, v cerkvenem stolpu. Ivan Habič, »bizoviški vrag«, je partizane obmetaval s psovkami, za katere je partizan, delavec iz Prekmurja, dejal, da »jih še svoj živ dan ni slišal«.

Med poglavja, ki so najboljše ogledalo belogardizma, sodi nedvomno zadnje, *štirinajsto* poglavje: *Odkritje zločinov in obračun*.

Za vse prihodnje rodove so preiskave razgrnile — resnico o Sv. Urhu. Kljub neponovljivemu cinizmu zločincev celo med zasliševanjem — po koncu vojne!

Urhovski morilec Svetek je skraja vse tajil: »Naj mi iztečejo oči in se (njegovim otrokom — opomba J. S.!) jim udje posuše, če ne govorim resnice!«

Urhovska mežnarica je bila na vse pripravljena: »Kar boga prinesite in dve sveči, pa bom prisegla, da na Sv. Urhu ni padel niti en strel in ni bila prelita niti kaplja krvi!«

Anton Jakoš je na vprašanje, kaj so govorili pred smrtjo ljudje, ki jih on postrlel, skomizgnil z rameni in dejal: »Saj veste, kaj govore ljudje pred smrtjo! Eh, vpili so, da so nedolžni!«

Avgust Cankar je prav tako »mirne duše« priznal, da je žrtve, ki jih je pokopal, lahko slekel in sezul.

Stane Kukovica je vsak večer, ko se je stemnilo, z odprtim nožem letal okoli urhovske cerkve in vpil: »Kaj ne bo nocoj nikogar, da ga zakoljem!«

Sostrški župnik France Verce je konec oktobra 1943 (!!!) povedal pred učitelstvom v šoli, da je shranil listek z naslovi in imeni dveh spovedancev, ki so ju poljski domobranci pripeljali k spovedi v šentlenarško župnišče, od tam pa na Sv. Urha, kjer so jih še s tretjim, ki se ni hotel spovedati, pobili. Pozneje — po vojni — pa je poslal komisiji za ugotavljanje zločinov sporočilo, da »mu imena treh obsojencev niso znana, ker jih nisem za imena spraševal... Mlajši

Vito Globočnik: Izdajalci, 1946, olje

me je sicer prosil po spovedi, naj ga rešim smrti. Jaz sem komandantu, ki ga pa nisem nič poznal, povedal, naj se dobro prepričajo o krivdi ali nekrivdi teh ljudi in naj zato odlože smrtno kazen... Nato so avto odpeljali proti Ljubljani, baje k Sv. Urhu. Vsako pozivedovanje, kdo so bili oni trije in kaj se je z njimi zgodilo, je bilo brez uspeha. Zato jih tudi nisem mogel vpisati v mrliško knjigo...»

Ali je razumljivo takšno početje katoliškega duhovnika, ki zahteva od spovedancev — odkrito priznanje? Razumljivo morda že, vendar — nikoli ni in ne more biti opravičljivo.

Avtorica Štefanija Ravnikar-Podbevšek je postregla za ilustracijo tudi z izjavo nemškega vojnega ujetnika, ki je moral izkopavati žrtve na Sv. Urhu — baje je bil gradbeni inženir — češ da je sam okusil še pred pričetkom vojne

nacistična taborišča, da pa le »resnično ne more razumeti nenavadnega morišča na Sv. Urhu«.

Ne glede na izjavo nemškega ujetnika, ki bi verjetno drugače govoril, če bi bila zmagala Nemčija, pa kaže, da je bil Sv. Urh zares izrazita — naša GROZA in »črna roka« plod »Katoliške akcije« v posebnih razmerah.

Dr. Branko Jan je priznal: »... Bil sem v Katoliški akciji kaka dva meseca in refren vsakega sestanka je bil v smislu tistega poboja v puščavi... Da nosi duhovščina vso moralno odgovornost za delo tako imenovane »črne roke«, o tem ne more biti nikakega dvoma. Vsaj jaz o tem nisem nikdar dvomil in vem pozitivno, da za forum vesti to ni bil greh in ga pri spovedi sploh ni bilo treba povedati. Spominjam se, da sem nekoč vprašal Milana Višnarja, kaj vendar misli, tako mlad fant, pa že ubi-

ja. Rekel mi je, da *to ni greh, ker mu je tako tudi rekel poljski župnik* (Janez Kete).«

Naj bodo ocene Sv. Urha takšne ali drugačne oziroma s katerega koli zornega kota bodo delo presojali bralci, slovenska zgodovina bo Podbevškovi hva-

ležna za zbrano dragoceno gradivo in zlasti pričevanje, ki je izjemno in naravnost kričeče vabilo za umetniško oblikovanje belogardizma.

Ali še bolj na kratko: Sv. Urh sodi med temeljne kamne za bodoči Veliki tekst o slovenski NOV.

Jaka Slokan

Anton Ingolič: Lastovka čez ocean

Roman. Izdala založba Obzorja v Mariboru, opremil Janez Vidic.

Ingoliču je izseljenski problem očitno zelo pri srcu, saj je že leta 1958 kot svojo petindvajseto knjigo izdal roman *Kje ste Lamutovi?* Izid tega romana za Ingoliča ni pomenil samo majhen pisateljski jubilej, temveč mnogo več. Z romanom o slovenski izseljenski družini je Ingolič skorajda prvi v slovenski književnosti, vsekakor pa prvi med sodobnimi slovenskimi pisatelji, v obsežnem proznem tekstu obdelal problem slovenskega izseljenstva, problem, ki je tako aktualen v novejši slovenski zgodovini. Ingolič je izseljensko vprašanje analiziral s socialnega, družbeno-političnega, moralnega in končno tudi z občečloveškega stališča in je z njim kot edini slovenski literarni ustvarjalec posegel v to, za nas tako aktualno problematiko. Nedvomen uspeh tega romana, še bolj pa zanimanje za slovenske ljudi po svetu, za izseljenstvo in po vsej verjetnosti tudi pisateljevo potovanje v Ameriko, vse to je spodbudilo pisatelja k ustvarjanju novega teksta.

Tako imamo sedaj v knjigi na dobrih 400 straneh nov Ingoličev roman na temo izseljenstva, roman *Lastovka čez ocean*, pri katerem lahko ugotovimo predvsem dve stvari. Na eni to, da se je Ingolič lotil problematike slovenskih izseljencev v Ameriki. Da je torej obogatil svojo pisateljsko tematiko in celo enkrat že obdelano izseljensko tematiko. Na drugi strani pa vidimo, da s samim tekstom ni tako uspel, čeprav je napravil v pogledu tematike korak naprej. Problem izseljenstva je v romanu *Lastovka čez ocean* manj širše družbeno, pa bolj aktualno politično, kompleksno in umetniško manj dognano obdelan kakor v romanu o Lamutovih. Vendar pa lah-

ko pri tem vseeno odkrijemo, da je roman *Lastovka čez ocean* vendarle »pisateljska študija o zgodovini slovenskega izseljevanja čez veliko lužo in o velikih preizkušnjah ter usodnih duševnih in socialnih spremembah, ki so jih v desetletjih doživljali naši ameriški izseljenci,« kakor je knjigi na pot malo preširoko zapisal Mitja Mejak in obenem ugotovil, da je najnovejši Ingoličev tekst »nad vse razgiban, hkrati pa tudi moralno in duhovno vznemirljiv.«

Ingolič je v romanu *Lastovka čez ocean* predstavil bralcu družbo slovenskih ljudi, ki se na domači ladji *Lastovka* vračajo iz Amerike v domovino, eni na daljši, drugi na krajši obisk, nekateri za stalno. *Lastovka* je poltovorna ladja, zato je na njej potnikov komaj deset, dvanaest. Ingolič nam potnike predstavlja, ko se vkrcajo, nato pa spremlja njihovo potovanje do prihoda v domače пристanišče. V začetku se bralcu zdi, da se v teh dveh ali treh tednih potovanja prek oceana ne more ničesar bistvenega zgoditi. Toda med ljudmi, ki so bolj ali manj slučajno prišli skupaj, so predstavniki nasprotnih družbenih interesov, diametralno nasprotni ljudje, med katerimi se nujno rode konflikti, kakor se med posamezniki spletejo tudi tesnejše vezi. Na teh nasprotjih, ki jih potniki prinesejo že s seboj, nastanejo med potovanjem usodni konflikti, ki se mestoma prav dinamično razpletejo in dramatično končajo. Seveda posegajo v te konflikte tudi člani posadke, tako da predstavlja pisatelj bralcu sorazmeroma širok krog oseb. Smrt na ladji, streljanje, vojni zločinec, slepi potnik, to so osrednji motivi, okoli katerih snuje pisatelj konflikte in na katerih temelji ves zaplet romana. Ob teh dogodkih stopijo usode nekaterih ljudi skorajda v ozadje,

namreč usode tistih poštenih, malih slovenskih ljudi, ki so s trebihom za kruhom odšli v veliki svet in tam prestali več hudega kot dobrega. Prav v prikazu usod teh ljudi pa je vendarle idejno in moralno jedro romana. Tako nam pisatelj v žarki luči plastično odkriva življenje naših ljudi v Ameriki, življenje, ki je bilo vse prej kot lepo, udobno in prijetno, temveč polno truda, trpljenja in razočaranja. V Ingoličevem romanu se torej prepletajo usode ljudi, od katerih ima vsak svojo življenjsko zgodbo, z zanimivimi in mestoma napetimi dogajanja na ladji med vožnjo v domovino.

V Ingoličevem romanu Lastovka čez ocean imamo torej opravka z dvema bistvenima komponentama romana. Na eni strani je samo dogajanje na ladji, ki je sprva bolj ali manj običajno, vendar postane na koncu vse bolj razgibano in celo napeto. Spricho okolja, ladje sredi oceana, in omejenosti prostora, je pisatelj dosegel veliko že s tem, da je sploh lahko ustvaril napeto in zanimivo zgodbo. Prav v tem pogledu je prišla do veljave že dobro znana Ingoličeva fabulativna in kreativna sposobnost. Pisatelj je v tem pogledu nedvomno uspel in napisal roman, ki zaradi spretne opisanih dogodkov na ladji bralca pritegne. Kot je ta del romana pripovedno razgiban in dinamičen, vsaj proti koncu teksta, pa gre pri drugi komponenti romana, pri tisti, kjer gre za prikaz usod slovenskih ljudi v Ameriki, nujno za opisnost. Tu bralec samo spremlja pripoved, samo posluša, kako potniki pripovedujejo svoja doživetja v tujem svetu. Tu torej ne gre za sodoživljanje, ne gre za neposredno pisateljevo prikazovanje dogodkov, temveč za pripoved o njih. Tako je ta del romana, ki govori o usodah slo-

venskih ljudi v svetu in ki je idejno pomembnejši, oblikovno šibkejši. Bistvo romana ni toliko v opisovanju dogodkov na ladji, čeprav so ti za povprečnega bralca bolj privlačni, temveč v prikazu problematike slovenskega izseljenstva v Ameriki. V tem pogledu pa je Ingoličev roman šibkejši. In tako lahko torej ugotovimo v romanu Lastovka čez ocean majhen paradoks. Družbeno politično, idejno in tudi moralno pomembnejši del teksta je estetsko šibkejši, manj pomembno dogajanje na ladji pa je pisateljsko bolj spretno in privlačno. Toda glede na naravo knjige je bilo to nujno in se tudi tako spreten pisatelj, kot je to Ingolič, temu ni mogel izogniti.

Ingoličev roman o ladji, ki pluje v domovino in nosi s seboj skupino ljudi, ki se po različnih, bridkih in bolj ali manj veselih doživetjih v tujini, vračajo v rodne kraje, je torej pripoved o dogodkih na ladji in obenem pripoved o usodah ljudi v svetu. Pripoved je spretno zasnovana, živahna, deloma pa tudi napeta. V njej ni nič modernega, kajti pisatelj uporablja stare, klasične in dognane oblike pripovedi. Morda nas to sicer več povsem ne zadovoljuje, toda zgodbe same s prepričljivimi usodami ljudi, jasnih in dognanih značajev, nas vendarle prevzamejo. Ko knjigo odložimo, zgodbe sicer ne zapuste preglobokega vtisa, ostane pa nam vendarle trpka misel na tisoče slovenskih izseljencev, ki izginjajo v svetu. In v tem je bistvo knjige, v tem je predvsem zasluga pisatelja, da je problem čezmorskega izseljevanja vnesel v sodobno slovensko književnost, čeprav morda njegovo delo ne dosega nekaterih umetniško dognanejših stvaritev in ostaja bolj na ravni širokega, ljudskega pripovedništva.

S. R.

Radko Polič: Včeraj in jutri

Zapis iz dnevnika spomina (1945). Cankarjeva založba, 1965. Opredil Jože Brumen.

Morda bi se komu zazdelo, da je naš knjižni trg prenasičen s spominskimi zapisi iz NOV. Toda to ne drži, zakaj vselej nas presenečajo — izjeme.

Med takšne osvežujoče izjeme sodi Radko Polič, pisec štirih tekstov: Sedme zvezde, Vlaka brez voznega reda, Petega

nadstropja in Olje Ivanovne, ki jih je bil povezal in izdal kot »tiskano delo« z morda malce nenavadnim naslovom Včeraj in jutri, pa še bolj redkim podnaslovom »zapis iz dnevnika spomina (1945)«.

Ocenimo knjigo koj na začetku, čeravno bi bilo bolj prav na koncu, kajti ocena naj bi bila neke vrste pika na »i«.

Včeraj in jutri ni več zgodovina, a prav tako še tudi ni čisto leposlovje.

Sredi med njima.

Povrnimo se najprej v leto 1959, ko se je Radko Polič predstavil slovenskim bralcem!

Ta predstavitev pred sedmimi leti je bila veliko presenečenje, zakaj njegov prvenec je bila kar trilogija: Čudežna pomlad 1959, Zita zorijo 1960 ter Sonce in sence 1961. Prva kot »zapis osvobodilnega boja v grosupeljskem in stiškem okrožju 1941-42«, druga »zapis osvobodilnega boja v stiškem in kočevskem okrožju 1942-43«, tretja pa tudi »zapis osvobodilnega boja 1943-45«.

Trilogija je izšla v založbi Borec na skupno 600 straneh. Vsebina temelji na naših oziroma tudi na sovražnikovih zgodovinskih dokumentih, ki jim je avtor ostal vseskozi in kot vojak disciplinirano zvest. Kdaj pa kdaj je že moč zaznati rahlo hotenje po sprostitvi.

V trilogiji je Radko Polič zgodovino pisec. Eden med mnogimi in zelo dober.

A nova knjiga Včeraj in jutri?

Tudi ta je kot prejšnje tri opremljena z nekoliko trdim podnaslovom: »zapis iz dnevnika spomina (1945)«. Po naše bi se namreč samo »spomini« glasila mnogo lepše in znotraj njih bi se pisec lahko sproščal, kolikor bi mu le bila volja. Takoj pa moramo ugotoviti, da je v novem delu avtor že na prvih straneh krenil s prejšnje zelo shojene na novo, na malodane še ledinsko pot.

Medtem ko velemesto Beograd buči — ob razglasitvi miru 9. maja 1945 — zbeže njegove misli — zdaj ne več zgodovinarju, ampak že pisatelju — tja dol v sončne Kaštele ob sinjem Jadranu, k njegovi družinici; samo kak hipec se ob njej pomudi in že plove v avionu; med preletom Bosne celo zaspi, tako da »pa-de« v vrtočlavi Beograd...

Komanda mu zaupa odgovorno nalogo pri čiščenju zapuščenih vojvodinskih domačij. Med tem službenim opravkom se Radko Polič — pogovarja s čebelami: »...spokojen majniški dan se je spremenil v opojno razkošje vonjav in žužljanje pijanih čebel... Vsaka hiti od cveta do cveta, vtakne glavico vanj, potrka, da jih odpro, potem zleze skoraj cela vanj, da se prerine do dna... posrka in brž ven in naprej... Kdo ve, če bo jutrišnji dan še lep ali pa se ne bo pripodila z juga toplja sapa ter začela sušiti in smoditi cvetove...«

Sploh so v knjigi Včeraj in jutri čudoviti opisi, kako smo Slovenci med vojnama prevažali na pašo čebele na Hrvaško in v Vojvodino; kako preprosto

na prvo oko in vendar kako zamotano je bilo takrat treba ravnati s signalnimi napravami na železniških postajah, od česar so bila odvisna življenja na stotine potnikov, in podobno.

Trdim, da bi bila velika pridobitev knjige, če bi avtor vse te opise izpilil do tiste umetniške besede, ki jo že tu pa tam zasledimo v »zapisih iz dnevnika spomina 1945«.

Zakaj naj bi ne bili vojaški opravki 1945, četudi še tako širok, vendarle samo zgodovinski okvir, znotraj katerega pa bi nam pisatelj mirno razpredal spomine na mladostne idile okrog železniške postaje Rožni dol v Beli krajini, kjer se je rodil 1919, pa po Ptujskem polju, kjer je v njegovi metropoli, Ptuj, maturiral 1938?

Zakaj se naj ne bi Radko Polič še močneje zapisal v slovensko literaturo kot samonikel upodabljaivec sličic naše domačnosti v nemirnih zadnjih letih pred NOV?! Saj hotenje in tudi že učinkovito sposobnost kaže prav ta knjiga!

Kako lepo je na primer zastavil pero ob zapuščenih vaseh v Vojvodini! Samo živ spomin na *belokranjsko* dvorišče mu je lahko narekoval:

»...zapuščene (*vojvodinske*) vasi so onemele in se zavile v turobno tišino. Pa ne, čisto onemele niso; kakšna kokoš in petelin, ki sta se potuhnili v skrit kotiček in tako prebila vihor, zdaj združno nadaljujeta novo, čudežno življenje; brez gospodinjinjega ljubkovanja »pi, pi, pi«, ki ju je prej vsaj trikrat na dan priklicala k bogati pojedinji, brez številnih pernatih sester, prijateljic in znan, s katerimi sta preživela tako prijetne dneve, brez domačega psa, ki se je tako rad zaganjal vanje, a le toliko, da jih je dražil, saj ni nikoli storil nobeni nič žalega, niti najnežnejšega peresca ni nobena izgubila zaradi njega. Kam se je potepel kujon, da ga že nekaj dni ni na spregled? Seveda, se jima je posvetilo v kurjih možganih, z domačimi ljudmi jo je popihal, ko so pred vrati tako na vrat na nos odrveli z dvorišča...«

Ali ni pisateljeva idilika tu veliko močnejša od zgolj skrbne registracije dejanskega stanja v zapuščenih vaseh vojvodinskih folksdojčerjev?

»...Pohišstvo in druga oprava po hišah je prebila hudo uro... na rjuhah in prevlekah sledovi blatnih škornjev... tu in tam so pokurili kakšen stol ali raztrgali zaveso... kakšna vojska bi vendar to bila, če ne bi ostalo za njo nič škode!«

Ali ni tu spregovoril objektivni opazovalec — po vojni?

Vito Globočnik: Kolona, 1946, olje

Avgustovske noči 1943 sredi jase na Maverlenu: Partizan (»on«) se je iztrgal s Kočevskega. Aktivistka (»ona«) iz okupiranega Črnomlja. Oba silno željna drug drugega — mlada zakonca, ki se nista videla že več mesecev! Pobegnili sta vsem očem — v zvezdnato noč v Maverlenu — si hlastno natrgala praproti in postlala na jasi... zapletla sta se v klobčič in zdivjala v omamo do pozabe, do absolutne nezavesti... Prebudilo ju je že visoko sonce... Sredi — potacane kravje steze!

To je scena za film, ki bi se mu velika nagrada ne bi mogla izogniti!

Radko Polič je v knjigi Včeraj in jutri zbral dragocene memoarske zapise, ki osvežujejo mnoga pomembna zgodo-

vinska dejstva, ter jih originalno in smiselno razvršča ter kritično komentira.

Menimo, da bodo ti zapisi zelo zanimivi tudi za sedanje, povojno prebivalstvo ob sotočju Drave, Save, Donave in Tise.

Trdimo, da bi pravzaprav morali postati sestavni, literarni del tamkajšnje pokrajinske zgodovine takoj po 9. maju 1945. leta!

Morda bo avtor te spomine za verjetni prevod v srbohrvaščino tako izpopolnil, da Včeraj in jutri ne bo več večidel »zapis dejstev iz dnevnika spomina 1945«, marveč iskano leposlovje, za kar ga je pisec po vsej verjetnosti bil najprej tudi določil.

Jaka Šlokan

Saul Friedländer: Pij XII. in tretji rajh

Dokumenti. Založila Državna založba Slovenije, 1966. Prevedel dr. Dušan Savnik.

Poudarimo takoj v uvodu, da je knjiga Pij XII. in Tretji rajh za bralca bolj zahtevna, kakor bi se morda na prvi pogled zdelo. Zakaj? Od bralca namreč terja precejšnje poznavanje, tako splošne kakor še zlasti diplomatske zgodovine (vsaj) prve polovice dvajsetega stoletja. Le tako bo na bore 200 straneh doumel avtorjev poizkus, da bi razložil, zakaj je papež Pij XII. molčal, ko bi bil kot verski poglavar katoliške cerkve vendarle moral zavzeti odločno stališče do hudodelstev, ki so jih počenjali nacisti v Nemčiji in v zasedenih deželah? Pa ne zgolj to, še več je želel Saul Friedländer razjasniti: Zakaj je Vatikan nakanil, da bo po vsej sili posredno pomagal Tretjemu rajhu do takšne moči, kakršna bi bila potrebna za zadostno protitež Sovjetski zvezi in njenemu vedno bolj naraščajočemu vplivu v svetu? — To pa ni lahka naloga! Ne za avtorja ne za bralca!

Kdo je pisec? Saul Friedländer se je rodil 1932 v Pragi in je tako občutil že kot otrok na lastni koži posledice nacističnega divjanja po Evropi. Po srednji šoli je študiral na univerzah v Parizu in Ženevi ter promoviral za doktorja političnih ved. Kot (sedanji) redni profesor na Visoki šoli za mednarodne vede v Ženevi neutrudno raziskuje nemško zgodovino, še prav posebno pa obdobje nacionalnega socializma oziroma Hitlerja in njegov čas.

Ocenjevani knjigi je v originalu naslov: »Pie XII et le III-ème Reich, Documents« in je izšla (s pripisom Alfreda Grosserja) v Parizu 1964 (Edition de Seuil).

Saul Friedländer je razdelil Hitlerjev čas na devet poglavij: Mednarodna kriza (marec 1939 — september 1939). Nemške zmage (september 1939 — junij 1940). Začetek novega evropskega reda (junij 1940 — junij 1941). Nemški napad na Sovjetsko zvezo, Združene države posežejo v vojno in začetno obdobje v iztrebljanju Židov (junij 1941 — december 1941). Dokončna rešitev (obdobje 1942 — začetek 1943). Sveta stolica in protiverska politika rajha (1942 — poletje 1943). Razvoj mednarodnih razmer in boljševidna nevarnost (1942—1943). Deportiranje Židov iz Rima in Italije (oktober 1943 — december 1943) ter Deportiranje Židov iz Madžarske (1944).

Čeravno gre le za petletno obdobje (1939—1944), bi moral ali bralec že poznati predzgodovino diplomacije ali pa avtor povedati o njej kaj več, kajti odnos Pija XII. do Hitlerja je svet doslej poznal le dokaj površno, največ pa zavoljo nedostopnih zadevnih dokumentov. Tega so se zavedali pisec, komentator francoskemu originalu in slovenski prevajalec.

Saul Friedländer pravi med drugim v uvodu: »... Glede časa smo si postavili strogo mejo: marec 1939, ko je bil izvoljen papež, pomeni tudi začetek našega raziskovanja: september 1944, ko usahnejo naši dokumentarni viri, zaznamuje konec tega raziskovanja. Pri proučevanju tega kratkega obdobja petih let smo svojo pozornost osredotočili na papeža in njegove najožje sodelavce ter njihove soudeležence, to je voditelje Tretjega rajha, kar zadeva pač njihove odnose s Sveto stolico... Toda... ali je takšno omejevanje dopustno? Ali je mogoče razumeti stališče Pija XII., ne da bi podrobno proučili poprejšnjo njegovo življenjsko pot, vsaj po letu 1917, ko je bil postavljen za nuncija v Münchnu, pa vse do njegovega povzdiga na papeški prestol? Ali je mogoče dojeti nagibe nekaterih njegovih odločitev, ne da bi proučili splošne razmere v cerkvi, zlasti njegovih odločitev, ne da bi proučili splošnih razmer v cerkvi, zlasti še razmere v nemški cerkvi, in njene odnose do nacionalnega socializma? Prav zavoljo tega je Saul Friedländer opremil sleherni dokument s številnimi opombami pod črto (skupno v knjigi okrog 300!) in s precejšnjim uvodom.

Francoski original je Alfred Grosser obogatil s tehtnim in obsežnim pripisom, v katerem razlaga in dopolnjuje Friedländerjevo metodo raziskovalnega dela Hitlerjevega časa, prevajalec v slovenščino — dr. Dušan Savnik — pa je zamotane dokumente prelin nadvse skrbno v naš jezik in prav tako vse razlage pod črto (z navedbami ustanov in krajev, kjer so te ustanove) pa še poleg prevoda A. Grosserjevega pripisa (francoskemu originalu) poskrbel za dodatna pojasnila.

Povrnimo se k vprašanju, ki smo si ga zastavili v uvodu: zakaj in čemu papež Pij XII. ni obsodil barbarskega napada Hitlerjevega Tretjega rajha že takoj v začetku?

Nadvse zgovorno je poročilo nemškega predstavnika v Rimu Ribbentropu z

dne 15. februarja 1941, ki med drugim pravi: »...Ni dvoma, da so naši (nemški) izredni vojaški in politični uspehi napravili močan vtis na papeža in njegovo okolico; to je mogoče sklepati iz izjav oseb, ki so zelo blizu Piju XII. in sodijo, da je na dlani, da bo rajh zmagal v tej vojni... (podčrtal J. S.).

Prav tako je treba upoštevati, da papež ne glede na nevtralnost, ki se je mora držati zaradi svojega položaja, čuti navsezadnje vse kot Italijan in že zaradi tega ne bi mogel nikdar želeči, da bi bila os poražena (podčrtal J. S.). Še več, sam pri sebi čuti papež, da mu ni noben drug narod — razen Italijanov — tako zelo pri srcu kot ravno nemški, saj tudi odkrito občuduje njegove velike sposobnosti; papeževi očitki na naš (nemški!) rovaš izvirajo slej ko prej le iz cerkvenih in verskih problemov. Je torej skoz in skoz zgrešeno, če ga označujejo za »prijatelja Francije«, kar pogostoma prihaja z nemške strani, to pač zavoljo tega, ker ne poznajo razmer.

Kljub simpatijam, ki jih goji do sil osi, pa se Pij XII. boji, da bi bili naši (nemški) nasprotniki popolnoma uničeni ali da bi preveč dolga vojna še zvečala nevarnost, da se razmahne boljševizem s svojo protiversko dejavnostjo (podčrtal J. S.).

Zaradi tega si Pij XII. neprestano prizadeva pomagati, da bi se vojna čimprej nehala, ker misli, da bo ob pravem trenutku lahko posredoval, če ne drugače, pa vsaj za kulisami...« (podčrtal J. S.).

Še isto leto, 23. avgusta 1941, je pisal Menshausen v Berlin med drugim tudi tole: »...Vodilne vatikanske osebnosti, ki sem jih bil povprašal o tej zadržanosti (to je papeževi zadržanosti do frontalnega boja proti boljševizmu — pripomba J. S.) — so mi dale razumeti, da se je treba, upoštevaje razvoj dogodkov v Nemčiji in v zasedenih deželah, bati, da bosta katoliška cerkev in krščanstvo nasploh po uničenju boljševizma padla tako rekoč iz Karibde v Scilo. Če bi se papež medtem postavil proti boljševizmu, zoper katerega je Sveta stolica že po samem temelju, pa bi se moral prav tako postaviti proti »protiverskim ukrepom in krščanstvu sovražnim težnjam«, ki se porajajo v Nemčiji; zadevna poročila, ki ne prestando prihajajo v Vatikan, dajejo zadosti obširno gradivo, s katerim je moč opravičiti to ravnanje; papežev molk je najboljši dokaz, da se hoče izogniti vsemu, kar bi utegnilo škodovati Nemčiji —

(podčrtal J. S.). Ko so postajali ukrepi proti cerkvi v rajhu čedalje ostrejši, je menil Pij XII., da mora spregovoriti. Ko pa je izbruhnila vojna proti Sovjetski zvezi, je sklenil, da ne bo napravil korakov, za katere je menil, da so potrebni, ker pač med vojno, ki naj bi odločala o usodi vsega sveta, ni hotel škoditi Nemčiji in njenim zaveznikom« — podčrtal J. S.).

Ta več kot samo »velika obzirnost« papeža do Tretjega rajha je tudi prejela primerno plačilo ob zasedbi Rima. Weizsäckerjeva brzjavka Ribbentropu z dne 22. septembra 1943 pravi med drugim: »...Nemška zasedba Rima ni niti najmanj prizadela suverenosti Vatikana. Vatikanske radijske postaje nismo zasedli, ker stoji v vatikanskem mestu. Nemško ravnanje niti najmanj ne ovira papeža pri apostolskem poslanstvu. Vsem Italijanom je dovoljeno hoditi v baziliko sv. Petra. Do kurije smo do skrajnosti obzirni...«

Papež torej molči celo še po zlomu fašistične Italije in ne obsodi niti pokolov Židov!

S piscem ocenjevane knjige Pij XII. in Tretji rajh vred si tudi nasploh še ni mogoče razložiti, da so še konec leta 1943 papež in visoki cerkveni dostojanstveniki želeli zmagovit odpor Nemcev na vzhodu in so, kot kaže, privolili, čeprav samo začasno, v še nadaljnji obstoj vsega nacističnega iztrebljevalnega stroja.

Saul Friedländer s protestom vprašuje ob zaključku knjige: »Kako naj pojasnimo izredno ljubezen, ki jo je pontifikalni vladar kar naprej izjavljal Nemcem, in to celo leta 1943, čeprav je vedel, kakšen je Hitlerjev režim?«

Avtor ostaja odgovora dolžan — pač v upanju, da »bodo pomembni dokumenti, ki mu še manjkajo, predvsem pa dokumenti iz vatikanskih arhivov, kmalu objavljeni in da bo potem mogoče pravilno osvetliti dogodke in osebnosti«.

In mi?

Priprčani smo, da bodo dokumenti v knjigi Pij XII. in Tretji rajh dobrodošel in učinkovit kažipot slehernemu znanstvenemu raziskovalcu Hitlerjevega časa, nam Slovencem, pa še mnogo več!

Morda bodo v tej knjigi z znanstveno natančnostjo zbrani in razloženi odnosi med Vatikanom in Hitlerjem na moč pomagali razvozlati tudi (vsaj nekatere) vzroke enemu najtemnejših naših obdobj iz istega, »Hitlerjevega časa«: belongdizmu?

J. S.

Slikar in grafik Vito Globočnik

Vito Globočnik se je rodil 1920. leta v Bistrici pri Trzinu, umrl pa je v Ljubljani 1946. leta. Pred vojno je kot slikar samouk delal s slikarjem F. Godcem, v taborišču z italijanskim slikarjem T. Rosso, v partizanih pa so mu dajali nasvete starejši umetniki.

Ob razpadu stare Jugoslavije se je priključil prostovoljcem. Nekaj časa so ga imeli zaprtega ustaši v Zagrebu. Po vrnitvi v Ljubljano je že v začetku sodeloval pri ilegalnem tisku, 1942. leta je narisal več osnutkov za Kmečke punte. Poleti 1942. leta so ga Italijani zaprli in poslali v taborišče Monigo, kjer je bil od julija do septembra 1942. leta in v Padovi od septembra 1942 do maja 1943. leta. Tukaj so nastale predvsem portretne študije in razni prizori iz taborišča.

Po kapitulaciji Italije se je priključil partizanom. Najprej je bil mitraljezec v Ljubljanski brigadi, potem četni, nato bataljonski komisar in se končno uveljavil v propagandi. Z večjimi grafičnimi nalogami se je ukvarjal šele v štabu XVIII. divizije in VII. korpusa, kjer je ilustriral razne publikacije. Oktobra 1944 je postal član grafičnega ateljeja Centralne tehnike KPS. Tu je delal osnutke za grafično mapo »Herrenvolk«, od decembra do marca 1945. leta, posamezne linoreze s prizori iz partizanskega življenja, portrete članov Centralne tehnike, osnutke za naslovne strani brošur, ilustracije, lepake, letake, risal pokrajinske prizore, predvsem razvaline in drevesa.

Po koncu vojne je kratek čas delal v upravi za tisk v Mariboru, poleti 1945 pa se je naselil v Ljubljani kot svoboden slikar.

Čeprav hudo bolan, je tudi v dobrem letu življenja po vojni izredno veliko ustvarjal, predvsem olja in gvaše na temo partizanske borbe in internacije, knjižne ilustracije za Seliškarjevo knjigo Zmagali bomo in drugo.

Kratka doba ustvarjanja, ki je trajala vsega skupaj le nekaj let, je izredno plodna. Ohranjenih je mnogo del v najrazličnejših tehnikah iz ilegale, internacije, partizanov in povojne dobe. Čeprav zelo mlad — saj je umrl komaj šestindvajset let star — je kazal v svojih delih obrise in začetke velikega umetnika, kar se da razbrati posebno iz mape linorezov. Njegova zgodnja smrt vsekakor pomeni izgubo za slovensko grafiko in slikarstvo.

Že med vojno je sodeloval na razstavi umetnikov partizanov v Črnomlju januarja 1945. leta. Po osvoboditvi sta bili v Ljubljani dve razstavi njegovih del: posmrtna od decembra 1946. leta do januarja 1947. leta ter razstava ob desetletnici smrti 1956. leta. Tretja samostojna razstava pa je bila 1965. leta v Trzinu.

Vito Globočnik je zbral svoja najvažnejša dela iz partizanov v mapo devetih linorezov »Herrenvolk«. Ta je izšla po vojni maja 1945 pri Knjižnem zavodu v Ljubljani v 15.000 izvodih, ker so bile prvotne plošče, ki jih je že izrezal v grafičnem ateljeju Centralne tehnike KPS v Črmošnjicah in Črnomlju v letih 1944 in 1945 uničene, ko so jih poslali spomladi 1945 v tiskarno Triglav, ki so jo zažgali četniki. Slikar je ves cikel obnovil po poizkusnih odtisih, ki jih je prinesel s seboj v Ljubljano.

V tej številki objavljamo izbor del Vita Globočnika, ki so nastala med narodnoosvobodilno vojno in po njej.

CRITICA MARXISTA (1. št., 1966) — Prva letošnja številka časopisa *Critica marxista*, ki si je pod vodstvom Luigija Longa in Aleksandra Nata (letos je Longo odstopil direktorsko mesto Sergiju Garavaniju) pridobil precejšen ugled tudi zunaj italijanskih meja, prinaša vrsto zanimivih prispevkov, zato se nam je bilo teže kakor sicer odločiti za kateregakoli izmed njih. Najprej jih bomo našteali po vrsti, kot se pojavljajo v časopisu: Sergio Garavani: Učinkovitost podjetij in politika dohodka, Hari Magdoff: Problemi ameriškega kapitalizma, Cezare Luporini: Stvarnost in zgodovinskost — ekonomika in dialektika v marksizmu, Luis Althusser: Ob nekem pojmovanju zgodovine, Rodolfo Banfi: Skica nekega raziskovanja o pomenu uporabe v Marxovi misli, Vladimir Brus: O politični ekonomiji in odnosih med politiko ter ekonomijo v socializmu.

Ker se nam zdi, da je za nas v tem trenutku najbolj zanimiv Brusov članek, bomo bralce podrobneje seznanili samo z njegovo vsebino.

Ko Brus poudarja pomen marksističnega teorema o nujnosti aktivne ekonomske vede, ki bo orodje progresivne transformacije stvarnosti, opozarja, da le-ta zajema tudi nujnost kritične analize stvarnosti, ki edina lahko osvetli protislovja stvarnosti in omogoči njihovo odpravo. V središče svojega razmišljanja je Brus zastavil vprašanje: »Ali je mogoče in v kakšnem pomenu je neizogibno ter neobhodno nadalje uporabljati klasična marksistična stališča o tem vprašanju? Se posebej je vprašanje o mestu in vlogi politične ekonomije v socialistični družbi.

Brus kritizira v tradiciji marksistične misli pogoste nazore (med drugimi Hilferdingove, Buharinove in Roze Luxemburgove), ki razglajaajo, da vzpostavitev socializma zajema tudi nujnost obstoja politične ekonomije kot vede oziroma odvečnost in neupravičenost socialistične ekonomije. Po teh nazorih bodo v socializmu še problemi, vendar samo na področju proizvodjalnih sil oziroma bodo veljali samo še »tehnični problemi«. Kar se znanosti tiče, ima ta nalogo, da spozna tisto, čemur danes pravimo, kot bi ji rekel Lange, »tehnika bilance« proizvodnje.

Po teh mislecih bo socializmu nujno potrebna teorija, toda nikakor ne politična ekonomija, ki je teorija družbenih zakonov proizvodnje. Vlogo politične ekonomije v socializmu naj bi torej po njihovem mnenju prevzela znanost, ki jo nekateri med njimi definirajo kot »teorijo racionalne organizacije proizvodjalnih sil«. No, poudarja Brus, tudi poleg osnovne nesprejemljivosti takšnih stališč imajo ta tudi nekatera zelo pomembna dejstva. Planirana ekonomija, ki temelji na nacionalizaciji sredstev za proizvodnjo, trpi na ravni vsega sistema transponiranje problemov, ki jih mora vsak podjetnik, pa naj bo slab ali dober, rešiti na svojem področju: kako bo dobil najboljše rezultate z razpoložljivimi sredstvi za proizvodnjo oziroma kako bo dosegel zahtevane cilje ob minimalnih izdatkih (čim bolj povečati funkcije ciljev in čim bolj zmanjšati funkcije stroškov). Marksistična ekonomija kapitalizma se ni zanimala za te probleme; dejansko ta tudi ni bila znanost, ki bi se ukvarjala z metodami upravljanja kapitalističnega sistema. Nasprotno, v socialističnem sistemu je ekonomska znanost prisiljena, da se ukvarja s temi problemi; raziskovati mora in uporabljati najučinkovitejšo tehniko programiranja na vseh področjih ekonomskega življenja. Prav tu, poudarja Brus, se ponuja nepregledno področje za uporabo matematike, kibernetike in drugih znanstvenih disciplin v ekonomiki, da bi obogatili metode programiranja in obenem zagotovili nujne instrumente za ocenjevanje racionalnosti ekonomske dejavnosti. Vendar je jasno, pristavlja Brus, da v obsegu, v katerem se ekonomija ukvarja ali pa se je prisiljena ukvarjati s teorijo in tehniko programiranja, neposredni predmet njenega zanimanja ni družbena problematika. Teorija in tehnika programiranja sta družbeno brez pomena, če se ukvarjata z metodami, ki se tičejo recipročnih odnosov med cilji in instrumenti, to pa z dveh, zelo pomembnih stališč: s stališča konkretnih pogojev za doseg določenega cilja in s stališča pogojev za doseg cilja z minimalnimi izdatki. Tu gre za probleme, ki se pojavljajo na vseh področjih človeške dejavnosti in so prav zaradi tega, gledano na splošno, predmet praseologije — vede, ki se ukvarja z

»učinkovitim delom«, ali splošnimi dejavniki in pogoji za učinkovito dejavnost.

Družbena problematika se pojavlja samo tedaj, nadaljuje Brus, če od posplošenega definiranja odnosov med cilji in sredstvi preidemo na konkretno definiranje ciljev in instrumentov, v danih pogojih ekonomske dejavnosti in zaradi tega na definiranje tistih, ki jih ima teorija programiranja za dejstvo.

Ali je socializmu nujno potrebna kakšna drugačna veda o družbenih in ekonomskih zakonih (ne le tehničnih), da bi določili cilje in instrumente ekonomske dejavnosti tako, da bo najbolje ustrezalo prihodnjim ciljem in nujnostim razvoja? Negativen odgovor na to vprašanje, nadaljuje Brus, temelji na prepričanju, da odprava kapitalizma terja odstranitev vseh družbenih in ekonomskih ovir, ki stojijo na poti razvoja proizvodjalnih sil, vseh protislovij, navzočih na tem področju; z drugimi besedami: družbena in ekonomska problematika socializma postane, po navedenih mislih, tako zelo prosojna, da ni potrebna znanost, ki bi osvobodila stvari njihove fetišizirane odeje. Oziroma: ko socializem premaguje spontanost ekonomskega razvoja in premostuje ločenost proizvodjalca od sredstev za proizvodnjo, to je z neposrednim združevanjem individualnega interesa — osvaja alienacijo. V takšnem pojmovanju, zaključuje Brus, je v izvajanju omenjene zamisli odnosov politične ekonomije in socializma le nekaj resnice: socializem, predvsem v svoji razviti obliki, premaguje protislovja kapitalizma in ustvarja glede nanje realnejše družbeno-ekonomske osnove za gospodarski razvoj. Nacionaliziranje sredstev za proizvodnjo jamči, da bo cilj ekonomske dejavnosti zadovoljitev potreb družbe, s samim tem pa da bosta tudi zasebnolastniški, in kriteriji racionalnosti, zamenjani s kriteriji družbenega upravljanja, v katerih se posameznik pojavlja v čisto novi vlogi v ekonomskem procesu. Neustreznost in netočnost zamisli, o kateri smo govorili, pravi Brus, se vidi predvsem v dejstvu, da enači odpravo družbenih in ekonomskih protislovij kapitalizma z odpravo protislovij sploh in meni, da pelje do uvajanja določenega odnosa med sredstvi za proizvodnjo in proizvodjalnimi silami — med dejavniki, ki so v socializmu »rešeni protislovij« — ki je nujno skladen, toda, poudarja Brus, socializem ustvarja šele predpostavke za odpravo družbene alienacije, predpostavke pa niso dejstva; trenutek nacionalizacije sredstev za proizvodnjo loči od njihovega popolnega družbenega izkoriščanja, to je od tistega stanja, ki mu pravimo socialistični odnos do dela in družbene lastnine, še relativno dolga

razvojna pot. Prav zato je socializmu ne le nujno potrebna določena teorija tehnike upravljanja, »neki nauk o racionalnem programiranju sil«, temveč tudi politična ekonomija v ozkem pomenu besede, pri tem pridobiva na pomenu njeno politično obeležje. Z drugimi besedami, socializmu je potrebna ne le teorija upravljanja sploh, temveč tudi teorija upravljanja družbe, ki se bo analitično obnašala do protislovij socialističnih oblik proizvodnje in bo kritično oblikovala načine, kako jih je mogoče odpraviti.

Že vseh minulih deset let, nadaljuje Brus, pripisujejo politični ekonomiji v socialističnih družbah velik pomen. Toda kljub temu so njeni rezultati še skopi. To izhaja pogosto iz nesposobnosti, da bi domeli specifičnost politične ekonomije v socializmu, ne pa iz njene »odvečnosti«. V socialističnem sistemu dobi odnos med ekonomiko in politiko, tako kot odnos med »strukturno« in »nadstavbo« oziroma med »determiniranim« dejavnikom na eni strani in »determiniranim« na drugi strani, čisto novo obeležje. Problema soglasja oziroma nesoglasja proizvodjalnih sil s proizvodnimi odnosi v okvirih socialistične družbe ni mogoče rešiti, po Brusovem mnenju, če izgubimo iz vida samo politično strukturo socialističnega sistema, ki v bistvu tudi določa naravo proizvodnih odnosov. Z drugimi besedami: narava države kot politične ustanove, ki je del nadstavbe, določa osnovne odnose v proizvodnji, to je naravo lastnine nad sredstvi za proizvodnjo.

Dialektična enotnost ekonomskih in političnih dejavnikov je plod analize bistva »družbene lastnine«, nadaljuje Brus. Ta je podložna dvema kriterijema: 1. razpolaganje s predmeti v interesu družbe in 2. razpolaganje s predmeti s strani družbe kot subjekta tega odnosa. Ta dva kriterija, poudarja Brus, je mogoče obravnavati kot neločljiva dejavnika enotnega procesa; to je podružbljanje sredstev za proizvodnjo, je proces, vendar ne neko posebno, ločeno dejanje, ki ga je mogoče izvesti enkrat za vselej. Kajti nacionalizacija sredstev za proizvodnjo, izvedena med revolucijo, je prav gotovo začetni korak na poti k odpravi alienacije, vendar je samo prvi korak dolgega in zahtevnega procesa, v katerem igra osrednjo vlogo porast univerzalnega in dejanskega vpliva družbe na način, kako razpolaga z nacionaliziranimi sredstvi za proizvodnjo. Takšno pojmovanje nacionalizacije sredstev za proizvodnjo kot procesa torej pomeni, da do tega procesa ni mogoče priti avtomatsko: v nekaterih okoliščinah so v njegovih okvirih možni tudi pojavi regresije. Razširjena reprodukcija socialističnih proizvodnih odnosov, na-

daljuje Brus, je odvisna od specifične teže oziroma od razširitve področja državne lastnine (»ali kooperativne in državne lastnine skupaj« v fazi prehoda od kapitalizma k socializmu), toda predvsem tudi od poglavljanja njene družbene narave v vsem kompleksu ekonomskih odnosov v socializmu (še predvsem, ker širitev področja državne lastnine v določenem trenutku doseže mejo, čez katero ne more).

Nato Brus zelo prepričljivo kritizira dve teoriji, ki izpodbijata pravilnost naziranja o podružbljanju kot procesu: prvo, ki razlaga državno lastnino v razmerah sodobnega socializma kot obliko družbene prioritete, in drugo, ki obstoječi državni lastnini izpodbija značilnosti družbene lastnine. Da bi premagali številne ovire na poti k uresničitvi podružbljanja, jih je treba obravnavati analitično, treba je spoznati objektivnost njihovega pojavljanja, pri tem pa moramo nenehno upoštevati, da je problematika odnosov med ekonomijo in politiko osnova vseh drugih problemov. Od tod je treba po Brusovem mnenju iskati rešitev protislovij v socialistični družbi, predvsem v evoluciji političnega sistema. Z drugimi besedami, demokratizirati je treba sistem upravljanja z gospodarstvom, saj je le tako mogoče zagotoviti gospodarski in sploh družbeni napredek socializma. Odgovor na vprašanje, kako demokratizirati sistem upravljanja gospodarstva, pa je mogoče dobiti samo iz obsežne analize konkretne socialistične družbe, ki ji bodo dale svoj prisrček vse družbene vede, še posebej pa politična veda v ožjem pomenu — zaključuje Brus svoja razmišljanja.

* * *

Ne da bi komentirali posamezne teze te sicer zelo zanimive teoretične analize, moramo le ugotoviti, da bo marksistično izobraženi bralec lahko prepoznal najslabšo točko v Brusovem nazoru. Videti jo je v Brusovem neverjetno velikem poudarjanju moči in vpliva političnih dejavnikov na razvoj in smer gibanja družbeno-ekonomskih odnosov v socialistični družbi.

MEZDUNARODNAJA ŽIZN' (6. št., 1966)

Uvodniku, ki je posvečen programu KP SZ za mir, sledi članek N. Jurjeva o sovjetsko-francoskem sodelovanju v evropski varnosti. Člankar navaja gospodarska in politična področja, na katerih bi moglo priti do tesnejšega sodelovanja med obema državama. — P. Krjukov razpravlja o naraščajoči napadalni zunanji politiki Bonna. Pri tem navaja njene vzroke, med katerimi je po njegovem mnenju dejstvo,

da je Zahodna Nemčija hkrati i gospodarski orjak i politični pritlikavec. »Važen činitelj gospodarskega napredka socialističnih dežel« je naslov članka I. Dudinskega o rezultatih gospodarskega sodelovanja članic SEV. — J. Svcdkov daje v članku Upor razuma pregled demokratičnih gibanj v ZDA. — I. Kapranov natančno razpravlja o pomoči, ki jo daje SZ mladim državam pri razvoju industrije. — Revija je objavila tudi članek angleškega novinarja R. Palm Datta o položaju v Angliji po volitvah. Datt navaja, da je Willsonova vlada že šesta laburistična vlada v Angliji. — »V začetku tega stoletja — piše Datt — je bila »evropski bolnik« Turčija, sedaj pa dobiva ta sloves Anglija s svojim kroničnim primanjkljajem v plačilni bilanci, nestanovitno valuto, zastojem industrijske proizvodnje in nenehno odvisnostjo od tujih posojil.« Člankar navaja ukrepe, ki bi jih morala izvesti nova vlada na gospodarskem in političnem področju za sanacijo položaja. — J. Jeljutin in M. Petrov analizirata »novosti v ameriški pomoči«. Pri tem navajata komentar The New York Timesa o izjavah predsednika Johnsona glede »temeljnih sprememb v programih pomoči«, da je bil »pravi koncert, le da, žal, verzi niso ustrezali muziki«. Po besedah komentatorja sredstva, ki jih nameravajo ZDA porabiti za boj proti »siromaštvu v svetu« še daleč ne zadostujejo za izpolnitev tega programa. Poleg tega bodo porabljena za to, da se poveča vpliv ZDA v siromašnih deželah, pripravi trg za prodajo severnoameriških produktov in forsira ameriško ideologijo. J. K.

MUNDO OBRERO (14. št., 1966)

Dne 18. julija je minilo 30 let od dne, ko se je v Španiji začela državljanska vojna. Temu datumu posveča ilegalni demokratski španski tisk svoje uvodnike in drugo gradivo, med katerim je zlasti zanimiva Deklaracija KP Španije, ki je bila objavljena v 14. številki Mundo obrero. Najmočnejša španska opozicijska stranka izjavlja, da je polom Francove diktature tako očiten, da se nihče več, niti caudillovi ministri ne smejo šteti za desničarja. Vsi, razen nekaterih, ki se razglašajo za demokrate, želijo biti levičarji. V Španiji je desničarstvo sedaj neke vrste sramotna bolezen, ki je nihče ne more priznati.

Glasilo KP Španije poudarja, da je Španija sicer dosegla določene gospodarske napredek — to je pri sedanem razvoju znatnosti in tehnike popolnoma naravno — vendar bi bil njen razvoj še veliko večji, če ga ne bi zavirala družbena in gospodar-

ska struktura, ki brani interese oligarhije. Največja ovira za napredek Španije je vse-kakor sistem latifundij, ki jim pripada več kot polovica španskega ozemlja.

Rezultati trideset let diktature so raz-očarali celo nekdanje Francove soborce. KP Španije izjavlja, da se bo dežela otresla diktature, ko bo vsak Španec, vključno nekdanji pristaša Francovega režima, za-vzel aktivno demokratično stališče. — Ne gre za vrnitev k letu 1931 ali 1936 — je poudarjeno v deklaraciji — niti ne za kakš-no nadaljevanje sedanjega režima, tem-več za demokracijo. Špansko ljudstvo mo-ra imeti možnost, da si samo izbere pot ter neovirano izvede politične, družbene in gospodarske reforme. K temu smotru mo-razo prispevati vsi, ne glede na politično pripadnost, za katere je vojna končana in ki zagovarjajo stališče, da mora ljudstvo samo, prek svojih voljenih, ne pa postav-ljenih predstavnikov, odločati o svoji usodi.

Komunisti so trdno prepričani, da je moč izvesti politične spremembe brez državljske vojne. Svojo trditev utemeljuje-jo z dejstvom, da je fašistična diktatura v popolnem razkroju in da zaradi pomanj-kanja podpore med ljudstvom, lahko vsak čas propade. Sedaj je ne podpirajo več niti karlisti, saj so pred kratkim na nekem zborovanju v Montejurra izjavili, da mora ljudstvo pač samo odločiti, ali si želi kralja ali ne. Zanimiv je tudi programski doku-ment Združenja starih članov Mladinske fronte (falangistično gibanje), ki zahteva, da mora imeti »vsakdo pravico razložiti na-rodu svoje stališče in o najboljši politični ureditvi v prihodnosti« in da je treba »upo-števati demokratično odločitev ljudstva, če se stališča razlikujejo«. Končno je proti frankistično razpoloženje zajelo tudi velik del klera in oficirstva. V tem pogledu so bile značilne demonstracije menihov in duhovnikov pred barcelonskim sedežem po-liceje proti mučenju zaprtih študentov.

KP Španije prihaja do zaključka, da je diktatorski režim tik pred koncem, do ka-terega bo prišlo brez državljske vojne, obračunavanja in »revanš«.

— Vendar to ne pomeni — je rečeno dalje v Deklaraciji — da se bo diktatura zrušila sama od sebe. Za njen dokončen

padec je potrebna odločna mobilizacija ljudstva in njegove borbene akcije v obliki stavk in demonstracij. Pri tem pa bi morali odločneje sodelovati tudi kmetje.

KP Španija je mnenja, da je diktaturo mogoče strmoglaviti z enotnimi stavkovni-mi akcijami in splošno politično stavko, ki naj bi deželo paralizirala in ob aktivni pomoči, ali vsaj nevtralnem stališču vojske, prisilila »ultraše« k odstopu. Vendar bi morala imeti opozicija v tej situaciji vsaj minimalni program in enoten reprezenta-tiven organ, ki bi do svobodnih volitev pre-vzel oblast v deželi. Zato KP Španije pred-laga, da se vsi, ki nasprotujejo diktator-skemu režimu in zahtevajo politične svo-boščine — ne glede na čigavi strani so se bojevali med državljsko vojno — namesto proslav tridesete obletnice junaškega boja španskega ljudstva za svobodo in demo-kracijo, snidejo v kateremkoli evropskem mestu in svečano potrdijo, da odklanjajo državljansko vojno in da bodo enotno pri-spevali k ustvarjanju položaja, v katerem bodo Španci mogli neovirano izražati svoje misli in ideje ter svobodno zagovarjati svo-je interese. Sporazumejo se naj, da je treba doseči, da bo vsak španski državljan s svojim glasom in prek voljenih predstav-niških teles odločal o vladni politiki in da bo eno izmed pravil igre — demokracija. Potruditi se moramo — je rečeno v Dekla-raciji — da bomo s skupnimi močmi obrnili stran v zgodovini Španije in začeli novo poglavje svobode, demokracije in napredka.

V članku Utrditev partije, ki je bil ob-javljen v tisti številki Mundo obrero, je go-vor o novih oblikah dela KP Španije. Par-tija predlaga svojim članom, naj po mož-nosti zapuščajo ilegalo in bolj aktivno de-lujejo na področju javne politične agita-cije.

Članek Prihodnje sindikalne volitve po-menijo boj za nove sindikate priporoča naj delavci volijo svoje, resnično delavske za-stopnike, ne pa kreature vertikalnih sindi-katov, ter s tem prevzamejo ključne posto-janke v sindikatih, ki bodo osnova bodočih demokratičnih, enotnih in neodvisnih sindi-katov.

J. K.

LEPOSLOVJE

BOURTEMBOURG, Pierre: Schubert — Nedokončana simfonija. (La vie passionnée de Schubert.) Prevedel Bogomir Fatur. Opremil Uroš Vagaja. Veliki možje 6. Založba Obzorja. Maribor 1966. 327 + (I) str. s (XVI) str. ilustracij med besedilom.

PAUSTOVSKI, Konstantin: Zgodba življenja. Davna leta (Povest žizni.) Prevedel Severin Šali. Opremil Jože Brumen. Sodobni roman. Urednik: Cene Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1966. 297 + (III) str.

SADOVEANU, Mihail: Nehiforjeva žena. (Baltagul.) Poslovenil J. K. Ljudska knjiga 77. Prešernova družba. V Ljubljani 1966. 135 + (I) str.

WIEBE, Philipp: Pred našimi vrati. (Vor unserer Tür.) Prevedel Franc Šrimf. Opremil Janez Vidic. Svet v knjigi 28. Obzorja. Maribor 1966. 341 + (III) str.

BREHMOVE najlepše priče. (Brehms schönste Tiergeschichten.) Izbor i prijevod dr. prof. Stjepan Čandžija. Urednik: Djuro Plemenčič. Oprema: Boris Dogan. Epoha. Zagreb 1966. 387 + (I) str. s slikami in slikovnimi prilogi med besedilom.

JELIČIĆ, Živko: Ljetnih večeri. (Roman.) Suvremeni pisci. Urednik: Oto Solc. Naslovna strana: Antun Cetin. Mladost. Zagreb 1966. 521 + (III) str.

MILICEVIĆ, Nikola — Antun Šoljan: Antologija hrvatske poezije. Od XIV stoljeća do naših dana. Likovna oprema: Julije Knifer. Zora. Zagreb 1966. 655 + (XX) str.

ŠIBL, Ivan: Ratni dnevnik. Biblioteka »Jugoslovenski pisci«. Urednik: Jozo Laušić. Naprijed, Zagreb 1966. 432 + (IV) str.

SELIMOVIC, Meša: Eseji i ogledi. (Marko Marulić — Vuk Karadžić — Stevan Sremac — Hasan Kikić — August Cesarec — Milan Bogdanović.) Urednik: Izet Sarajlić. »Veselin Masleša«. Sarajevo 1966. 197 + (III) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

ČERNE, Franc: Ekonomika iz novega zornega kota. Oprema: Karel Hrovatin. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1966. 335 + (V) str.

PRIROČNIK za delavce v Avstriji. Uredil France Šebjanič ob sodelovanju članov sekcije SIM za začasno zaposlene občane v inozemstvu. Izdala in založila Slovenska izseljenska matica. Ljubljana. 100 str.

BEGOVIĆ, Vljako: Socializam — svetski proces. Savremeni problemi. Urednik: Ljubinka Krašić. »Rad«. Beograd 1966. 66 + (I) str.

PARTIJA proletarijata. Priredil dr. Ljubomir Tadić i Trivo Indjić. Predgovor: Dr. Ljubomir Tadić. Proletarska partija i njeni ciljevi. Biblioteka »Savremeno društvo«. — Izbor tekstova 4. Urednik: Nebojša Popović. Naslovna strana: Dragoslav Stojanović. Sip. »Sedma sila«. Beograd 1966. XXXI + 391 + (II) str.

ŠANTIĆ, Vojin: Kenija u previranju. Dokumenti današnjice. Nova serija. God. VI, br. 114. Naslovna strana: Pavle Ristić. »Sedma sila«. Beograd 1966. 64 str.

VOJNA enciklopedija. 8. Raketni — Slunje. Glavni urednik: generalpukovnik Vojko Todorović. Ilustracije i crteži: Redaktor Miroslav Petrović, prof. istorije umetnosti. Kartografija: Dobrosav Šobić, Petar Mardešić. Izdanje redakcije Vojne enciklopedije. Beograd 1966. (XIII) + 814 str.

ZGODOVINA

BIBER, Dušan: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji. 1933—1941. Oprema: Zdravko Vatovec. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1966. 480 + (II) str.

BLAHA, František: Medicina na krivih poteh. Prevedla: Lojze Fink in Viktor Smolej. Oprema: Miligoj Dominko. »Borec«. V Ljubljani 1966. 286 + (I) str.

FRIEDLANDER, Saul: Pij XII in Tretji rajh. Dokumenti. (Pie XII et le IIIe Reich, Documents.) Prevedel Dušan Savnik. DZS. Ljubljana 1966. 196 + (III) str.

MADIĆ, Milorad — Milan Kavgić: Titova vojna pot. Prevedla Nada Ulaga. Oprema: Ernest Krnaić. »Borec«. V Ljubljani 1966. 183 + (V) str. s slikovnimi prilogi med besedilom.

RAVNIKAR-PODBEVŠEK, Štefanija: Sv. Urh. Kronika dogodkov iz narodnoosvobodilne vojne. Oprema: ing. arh. Boris Kobe.

Zbirka »Dokazi«. Ureja Mile Smolinsky. »Borec«. V Ljubljani 1966. 629 + (III) str. s številnimi slikovnimi prilogami med besedilom.

ŠEVO, Svetozar: Desant na Drvar. (Vazdušni desant na Titovu pečinu.) Prevedel Cvetko Zagorski. Opremil: Miligoj Dominko. »Borec«. V Ljubljani 1966. 205 + (II) str.

BEBLER, dr. Aleš: Nemirna jugoistočna Azija. Biblioteka »Savremeni svet«. God. II — br. 14. Urednik: Mirko Kozman. Naslovna strana: Miloš Ćirić. Kultura. Beograd 1966. 71 str.

GANDHI, M. K.: Autobiografija ili priča o mojim pokusima s istinom. Preveo s engleskoga Mirko Milutinović. Predgovor:

Josip Djerdja. Oprema: Zoltan Gabor. Naprijed. Zagreb 1966. XV + 474 + (VI) str.

HISTORIJA čovječanstva. Kulturni i naučni razvoj. Preveli: Janko Tompa, Konstantin Miles, Josip Ritig. Urednici: prof. dr. Miroslav Bradnt i dr. Milivoj Mezalić. Naprijed. Zagreb 1966. 1: XI + 437 str.; 2: XVI + 641 str. s slikami in slikovnimi prilogami med besedilom.

PREŠEN, Mirko: Ustaški logori. Memoarska biblioteka. Vanska oprema: Ferdo Bis. Stvarnost. Zagreb 1966. 181 + (II) str. s slikovnimi prilogami med besedilom.

RAKOVIĆ, Miro: Borba za Sredozemlje. Biblioteka Vremenplov. Vanska oprema: Ferdo Bis. Stvarnost. Zagreb 1966. 239 str. s slikovno priloگو.